

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

25.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:

Monigl István

ISSN 0236-736-x

Sorozatszerkesztő
és a kötetet szer-
kesztette:

Káposztás Ferenc
tudományos titkár

Lektorálta:

Kovács Tibor

A NÉPESSÉG TERÜLETI, ELHELYEZKEDÉSE ÉS MOZGÁSA

**A TIT Demográfiai-Szociológiai Választmánya,
az MTA Regionális Kutatások Központja
és a Népeştudományi Kutató Intézet
tudományos szeminárium**

Pécs, 1984. április 25—26.

BUDAPEST

1985

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
MEGNYITÓ /Bóna Ernőné/	7
I.	9
Bies Klára: A vándorlási hipotézisek megalapozhatósága	11
Kovács Tibor: A népesség területi mozgásának főbb jellemzői az elmúlt 30 évben és valószínű jövőbeni voná- sai.....	19
Illés Iván: Népgazdasági tervezés és területi népességprog- nózisok.....	31
V I T A	37
II.	63
Daróczi Eta: Népességvándorlás az európai országokban.....	65
Hablicsek László: Az 1981-2000 közötti időszakra szóló terü- leti népességprognózisok kidolgozásának módszer- tani tapasztalatai.....	81
Langerné Rédei Mária: Kistérségek népességelőrejelzéseinek egyres módszerei és lehetőségei.....	89
Elmerné dr. Turi Magdolna - Novák Zoltán: Kisérlet a megyé- nél kisebb területi egységek népességelőrejel- zésére Baranya megye példáján.....	103
V I T A	113
III.	137
Valkovics Emil: Néhány gondolat a területi népességelőreszá- mitások hipotéziseinek kialakításával kapcsolo- latban.....	139
Kamarás Ferenc: Területi termékenységi hipotézisek.....	159
Katona Tamás: Az állami népességnyilvántartás adatbázisa és a területi népességprognózisok.....	175
V I T A	181

IV.	195
Erdősi Ferenc: Ingavándor-forgalom a Dél-Dunántulon.....	197
Fóti János: Az ingázás prognosztizálásának feladatai és lehetőségei.....	205
Dányi Dezső: Belső vándorlás a XIX. sz. második felében.....	219
V I T A	239
ZÁRSZÓ /Monigl István/.....	255
MELLÉKLET /A szeminárium előadói és a vita résztvevői/.....	263

MEGNYITÓ

BÓNA ERNŐNÉ

Kedves Elvtársak! Tisztelt Vendégeink!

Mi baranyaiak örömmel vállalkoztunk arra, hogy a TIT Demográfiai Szociológiai Választmánya, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete felkérésére házigazdái legyünk „A népesség területi elhelyezkedése és mozgása” címmel megrendezendő tudományos szemináriumnak.

A baranyai és pécsi tudományos háttér adta lehetőségek mellett talán szimbolikus jelzés lehet az, hogy a rendező szervek a helyszínválasztást éppen Baranyára, illetve Pécsre tették, hisz Gyűrűfü és Sátorhely is a mi szűkebb hazánkhoz tartozik.

Kedves Elvtársak! A Népszabadságban arról olvashattunk, hogy az utóbbi száz esztendőben nálunk mintegy három és félmillió ember költözött a falvakból a városokba. Ez a folyamat a felszabadulás óta meggyorsult. Több mint másfél millió ember hagyta el a falvakat és lett városlakóvá. Mindezt hogyan ítéljük meg? Örüljünk-e neki, vagy keseregjünk miatta? Nem egyszerű a válasz. Hiszem, hogy a kétnapos szeminárium munkájában résztvevő jeles szakemberek eszmecsereje a válaszádához, a feladat meghatározásához is egy lépcsővel közelebb visz majd.

Engedjék meg, hogy Piti Zoltán, a megyei tanács elnökhelyettese, a házigazdák, a baranyaiak nevében sikeres tanácskozást és eredményes munkát kívánjak Önöknek.

KLINGER ANDRÁS

/a vita első részének elnöke/

Reméljük, hogy szemináriumunk tényleges munkamegbeszélés lesz. Konkrétan azt a célt akarjuk a tudományos szemináriumon megvalósítani, hogy a népesség területi elhelyezkedésére vonatkozó prognosztikával foglalkozzunk, azaz, hogy hogyan lehet az eddiginél jobban, megbízhatóbban megbecsülnünk Magyarország népességének jövőbeni területi elhelyezkedését, a népesség belső vándorlásának folyamatát.

Mielőtt a munkára térnénk, a rendező szervek nevében megköszönjük a vendégszeretetet és a lehetőséget, hogy itt Pécsen üléseshetünk. Most pedig átadom a szót az előadóknak.

A VÁNDORLÁSI HIPOTÉZISEK MEGALAPOZHATÓSÁGA

A téraspektus megjelenése és általánossá válása a tudományos gondolkodásban társadalmi fejlődésünk természetes velejárója. Visszatükröződése annak a szemléletmód-változásnak, mely az általános, fő tendenciák mellett, vagy azokkal egyidejűleg, a tartalmában, idő- és térdimenziójában egyre bővülő ismeretigényben nyilvánul meg. Objektív forrása az a felismerés, hogy a hatékony gazdasági és társadalmi tervezés nélkülözhetetlen komponense a regionális sajátosságokhoz igazodó és a távlati igényeket is kielégítő terület- és településfejlesztési stratégiák léte. Megalapozottságuk és realitásuk ugyanakkor azon is mulik, hogy a tervezés döntéselőkészítő szakaszában milyen mélységű információk állnak rendelkezésre a térben lejátszódó népesedési folyamatok, a folyamatokat irányító hatástényezők eredőjéről és a köztük lévő interakciók milyenségéről.

Hazai és nemzetközi kutatási tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a térdinamika, a népesség területi eloszlási és újraeloszlási folyamatának determináló összetevője a vándormozgalom. Ennek ellenére a népesség mozgására vonatkozó ismereteink mennyisége és minősége messze elmaradt magának a mozgásnak egyre növekvő fontosságától. Ránk vár a feladat, hogy helyesbítsük ezt a helyzetet, annál is inkább, mert az újraeloszlási folyamat minden vonatkozásban kétségtelenül nagyobb és egyre fontosabb összetevője lesz a demográfiai változásoknak.

Előadásom fókuszában ezért a területi népességprognózisok egyik, de megbízhatóságukat alapvetően befolyásoló komponense, a migráció áll. Az a demográfiai jelenség, mely a társadalmi-gazdasági változások egyik legkifejezőbb hordozója, s amelynek területi és strukturális népesedési következményei nagyobbak és tartósabbak mint bármely más demográfiai jelensége.

A rendkívül szerteágazó demográfiai, de gazdasági, társadalmi indítatású témát csak tézisszerűen tudom ismertetni. E problémakör kifejtése a maga teljességében már csak azért sem lehetséges, mert több kötetes kutatási anyagot ölelne fel.

E helyütt tehát a népesség területi mobilitásának becslésével kapcsolatos, mindmáig megoldatlan problémák közül néhányat kívánok felvillantani. Annak biztos reményében, hogy itt mind olyan tapasztalt szakemberek vannak jelen, akik számára még ilyen rövid, vázlatos áttekintés nyomán is világossá válik, hogy milyen forrásból fakad a ma még nyilvánvaló egyet nem értés regionális kutatók és az eredményeiket hasznosító tervező szakemberek között. S ami még ennél is fontosabb, fel tudják mérni, hogy milyen lehetőségek rejlenek e témakörben a regionális kutatások továbbfejlesztésével, elmélyítésével kapcsolatban.

Már maga a cím is utal azokra a kételyekre, bizonytalanságokra, melyektől a múlt elemzése sem mentes, de amelyek a jövőkép kialakításában esetleg döntő fontosságúvá válnak.

Mielőtt válaszolnánk arra, hogy egyáltalán „megalapozható-e” a mobilitási hipotézis, és milyen feltételek mellett - némi túlzással ez a területi prognózisok megbízhatóságának kritériumaira adott válasz -, nézzük meg mi értendő a fogalmon: hipotézis?

A hipotézis valamely igazolásra váró elv felállítására bizonyos tények megmagyarázására a tapasztalat és valószínűségi következtetések alapján.

Tapasztalataink a múlt ismeretére épülnek. Minden megismerés alapja a mérés. Kézenfekvő tehát a kérdés, vajon milyen mérési módszerek állnak rendelkezésre a népesség területi mobilitásának - a valósághoz leginkább közelálló - megismeréséhez.

A részletek mellőzésével itt csupán annyit kell megemlíteni, hogy a mobil népesség számbavétele direkt és indirekt módon történik. A közvetlen megfigyelési módszer, mint amilyen pl. a kötelező lakásbejelentési rendszeren alapuló statisztikai megfigyelés, hasonlóan a többi népmozgalmi eseményhez, lehetővé teszi a vándorló népesség teljeskörű számbavételét.

A statisztikai feldolgozás - ha az megfelelően pontos és kimerítően részletezett -, valamint az elemzés által kapott információk birtokában mód nyílik a területi mobilitás mértékének, irányának jövőbeni valószínűsítésére.

E tekintetben azonban nyilvánvaló, hogy még a teljeskörű megfigyelésből származó sokasági jellemzők is csak korlátozott pontosságú és megbízhatóságú

információt adnak. Részben arra visszavezethetően, hogy minden statisztikai megfigyelés esetében, felhasználói szempontból, a sokasági jellemzők becslésnek tekintendők. Matematikai-statisztikai szempontból maga az alapsokaság is csupán egy fiktív, véletlen elemszámú minta egy realizációja.

Másrészt abból adódóan, hogy a jövőbeni népesség nem volt része a statisztika által megfigyelt „teljeskörű” sokaságnak, illetve a jövőbeni populáció más lesz, mint a múltban megfigyelt, csak sok, véletlennel tekinthető tényező „véletlen összejátéka” esetén adódik a valóságban egy olyan jövőbeli eredmény, amelyet a múltból nyert információ alapján készült becslés szerint elvárnánk.

Annak érdekében, hogy a véletlennel tekinthető tényezők mozgásterét szűkíteni lehessen, hogy helyében a jelenség természetéből adódó belső törvényszerűség érvényesüljön, figyelmünket három területen jelentkező tartalmi és módszertani problémák megoldására kellene összpontosítani, melyek a következők:

- az adatbázis megbízhatósága és megfelelő részletzettsége;
- a migráció és a társadalmi-gazdasági folyamatok összefüggéseinek, kölcsönhatásának feltárása, kvantifikálása;
- a vándorlások várható szintjének és strukturájának előrebecslése.

Hazai körülményeink között a számbavétel alapdokumentumát képező bejelentőlapok gazdag információ-tartalmukból adódóan elvben lehetővé tennék a mobil népesség többdimenziós és mikroszintű mérését és elemzését is. A jelenlegi feldolgozási rendszer, túlzottan aggregált szintje miatt, ezt a lehetőséget a gyakorlatban rendkívül szűk keretek közé szorítja. Ennek természetes következménye, hogy a térbeli mozgás sajátosságairól szerzett ismereteink az általánosság síkján mozognak. Gyakori a megállapítás, hogy hazánkban a vándormozgalom jelentősen csökkent, amit az országos és makroszintű adatok kelletően alátámasztanak, kiegészítve azzal a megjegyzéssel, hogy ehhez a karakterhez pl. megyei szinten a nivellálódás jellemzője társul. Vajmi kevés információval rendelkezünk azonban a belső strukturális változásokról, a kisebb és az urbanizáltság eltérő jegyeit viselő térségek közötti mozgásformákról, valamint az individuális jellegű mikroszintű mobilitás jellemzőiről. Holott a társadalmi-gazdasági fejlődés jelenlegi szakaszában ez utóbbi megkülönböztetett figyelmet érdemelne.

Ezen tulmenően két lényeges dologra kell felhívni a figyelmet, amely a vándorlások sajátos természetéből következik.

Az ismétlődő, tehát egy személy, vagy sokaság által produkált többszöri lakóhelyváltoztatások miatt a vándorlók és vándorlások száma eltér egymástól. A mobilitás két típusának jellegéből adódóan nagy valószínűséggel állítható, hogy egy naptári év elegendően kicsi ahhoz, hogy az állandó jellegű vándorlók és vándorlások számát azonosnak lehet tekinteni. Az ideiglenes vándorlók esetében ez a kiinduló feltételezés sem helytálló. Még adott naptári évben is, de hosszabb periódust tekintve különösen gyakori a többszöri lakóhelyváltoztatás, mely a teljeskörű felvétel módszerével nem kísérelhető nyomon.

Hosszu idősorok elemzésekor - és a trendek ismerete ezt kívánja - nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a vándorlások volumene halmozott érték, s ennek torzító hatását a belőle származtatott mutatók magukon viselik, de ezek nagyságrendjéről semmiféle információval nem rendelkezünk.

Ezt a problémát - és még több mást - speciális mintavételből nyert adatok birtokában lehetne feloldani. A reprezentatív mintán alapuló mérés és elemzés hasznossága többek között abban áll, hogy a korrekt demográfiai mutatószám-rendszer kialakításán tulmenően mérhetővé válnak a többszöri vándorlások, ennek alapján a paritás-vizsgálat, és az egyéni döntést motiváló objektív és szubjektív tényezők, összefüggésben a vándorló életciklusban elfoglalt helyével, társadalmi státuszával stb. Vagyis egy ilyen felvételtől nyert információk a megismerésnek azt a láncszemét képezik, amely a makroszintű megfigyelés módszertani korlátai miatt hiányzik.

Visszatérve a térbeni mozgás sajátos jellegére, a másik lényeges momentum, hogy egy esemény - a lakóhelyváltoztatás - egyszerre, egyidőben két népességet érint. Az eredet-cél szemlélet megjelenítése a multban lezajlott folyamatok feltárásakor éppugy, mint a jövőre vonatkozó becsléskor nélkülözhetetlen. Mégis ez a közelítési mód a leginkább elhanyagolt a vándorlásokutatásban.

A tér, idő és esemény egyidejű kezelése természetesen csak bizonyos adottságok mellett valósulhat meg:

- ha adott a torzítástól mentes adatbázis, beleértve az időközben lezajlott területi határ- /közigazgatási beosztás/ és státuszváltozás /nagyközségek várossá nyilvánítása/ miatti korrekciót is;
- ha kipróbált és bevált kutatási eredmények alapján ismert a területi egységeknek az az aggregáltsági foka, amely már elegendő információt nyújt, még szignifikáns statisztikai megoszlás mellett;
- végül, ha megfelelő számítástechnikai kapacitás áll rendelkezésre.

Ebben az ideális esetben, tudományos igényességgel választ lehet adni arra a kérdésre, hogy volumenét, intenzitását és irányát tekintve, hogyan vándorolt a népesség. Ez a múlt elemzésénél sem érdektelen, de a jövőbeni mobilitás valószínűsítésének kulcskérdése, a miért kérdésre adandó válasz.

Tény azonban, hogy az eddigi elemzések a mobilitás és az azt kiváltó környezeti hatások közötti összefüggések folyamataival szűk tartalmi mélységben foglalkoztak. Ez számos okra vezethető vissza. Többek között az egyáltalán nem létező, vagy nem kellően részletezett adatok hiányára. Vagy arra, hogy hosszú időn keresztül az érdeklődés középpontjában az ország népességfejlődése, s ezáltal a termékenység és a halandóság alakulása állt, a migrációt perifériális demográfiai jelenségnek tekintették. Nem kevésbé jelentős szerep tulajdonítható annak, hogy általánosan felismert és egyértelműen elismert regionális strukturával nem rendelkezünk még ma sem.

Sürgető feladat e hiány pótlása. Ehhez az első biztató lépéseket a Népelemsztudományi Kutató Intézetben folyó regionális kutatások keretében, kollégám Valkovics Emil megtette. A korszecifikus vándorlási arányszámok modellezési és a területi előreszámításoknál történő hasznosítási lehetőségéről ezen a szemináriumon előadást fogunk hallani. Ami még várat magára, az a térmodellek kimunkálása és kipróbálása hazai viszonyaink között.

A magyar demográfiai szakirodalomban szórványosan, a nyugat-európai regionális kutatások terén gyakrabban találkozunk olyan kísérletekkel, melyek célja a térben lejátszódó folyamatok adekvát leírása.

Anélkül, hogy kimerítő vita tárgyává tennénk a makromodellek fajtáit, tulajdonságait, s ezáltal paramétereik információtartalmának minőségét, csupán a tipizálás kritériumaira szeretném felhívni a figyelmet, melyek a következők lehetnek:

- a függő és független változók funkcionális kapcsolata. E szerint beszélhetünk determinisztikus, sztochasztikus modellekről;
- az elemzés egysége, a vándorlás dimenziója. Ebbe a családba tartoznak pl. a demográfiai eróziós, illetve attraktivitási modellek;
- az operatív jellemzők viselkedése szerint különböztethetők meg a dinamikus, vagy statikus modellek;
- az alkalmazott számítástechnika alapján pedig az analitikus, illetve szimulációs modellek.

Hogy a viszonylag gazdag kínálatból melyiket választjuk, azt természetesen a kutatás célja határozza meg.

Lévén a cél a térdinamika mérése, egy összefüggő rendszeren belül okozati kapcsolatainak feltárása, csakis dinamikus térmodellek alkalmazásától várható a gyakorlatban is jól hasznosítható eredmény, amennyiben ezek a modellek bizonyos követelményeket kielégítenek:

- a valóságot megközelítő hipotézisekből kell kiindulniuk;
- a modellstruktúra kellően differenciált kell, hogy legyen. Vonatkozik ez a modellben ábrázolt kapcsolathálózatra, amely elsősorban a stratégiaileg kifejezetten legfontosabb változókból kell, hogy álljon. Továbbá bizonyos aggregátumoknak, mint pl. a népességszám, és annak összetevői, olyan mélyen tagoltnak kell lenniük, hogy észlelhető legyen a strukturális változások hatása a folyamat menetére;
- a modellek tartalma empirikus legyen;
- végül, alkalmasnak kell lenniük tényleges folyamatok menetének a leírására.

Ugy gondolom, ebben a körben nem kell külön hangsúlyozni, hogy az ilyen igényességű térmodellek kidolgozása, tesztelése messze meghaladja a demográfusok kutatói felelősségét, de felveti a mihamarabbi megoldásra váró közös kutatási program kimunkálásának szükségességét. Közgazdászok, demográfusok, a gyakorlati tervezés szakembereinek együttműködése nyomán születhetnek olyan eredmények, amelyek az egyén és a környezeti szintű kapcsolatok területi vetületének átfogóbb ismeretét adják. Megteremtven ezzel azt a bázist, melyre a vándorlási hipotézisek épülhetnek.

Annak feltétele viszont, hogy a népesség mobilitási magatartása nagy valószínűséggel kövesse azt a pályát, amelyet a hipotézis kijelöl, az, hogy a

kutatás és a prognóziskészítés előkészítő munkafázisában megbízható, pontos adatok álljanak rendelkezésre, melyek a társadalmi-gazdasági hatástényezők jövőbeni nagyságrendjét, térbeli strukturáját tartalmazzák.

Nem kétséges, hogy ilyen adatokat a felelős szervek csak átfogó, megalapozott és területileg differenciált gazdaság- és társadalomfejlesztési koncepció birtokában képesek szolgáltatni.

Visszatérve előadásom bevezető gondolataihoz. Egyáltalán megalapozhatók-e és milyen feltételek mellett a vándorlási hipotézisek? Ugy gondolom a válasz egyértelműen igen!

A feltételek közül vitathatatlanul elsőrendű feladat az adatok empirikus hiányosságainak a megszüntetése. Ebben jelentős szerepet vállalhat az ÁNH Információrendszerükben rejlő lehetőségekről ebben az előadásorozatban remélhetőleg még hallani fogunk.

Elkerülendő, hogy a mobilitást kiváltó okok ismerete nélkül következményeket jelezzünk előre - a jelenlegi gyakorlat ez - megkülönböztetett figyelmet a migrációs modellek kidolgozásának kell szentelni. Vonatkozik ez a dinamikus térmodellek kimunkálására és a már megkezdett korszecifikus vándorlási arányszámok illeszkedés-vizsgálatának folytatására, és a már eddig is biztató eredményeket adó multiregionális demográfiai modellek továbbfejlesztésére.

Az ilyen jellegű alapkutatások eredményei adhatják azt a legfontosabb utmutatást, mely kiindulási pontja lehet a vándorlások szintjének és strukturájának jövőbeni becsléséhez, valószínűsítéséhez.

Amennyiben kutatók, prognóziskészítők és a gyakorlati tervezés szakemberei a becslés, a valószínűsítés fogalmán ugyanazt értik, úgy a területi népességelőreszámítások eleget tudnak tenni annak a funkciójuknak, hogy regionálpolitikai döntések bázisát képezzék.

Ha e területen még mindig vannak tisztázatlan momentumok, hasznos lenne szakértői körben eszmecserét folytatni, s a definíciós problémák megoldásán túlmenően esetleg választ keresni a még mindig nyitott kérdésekre, melyek közül csupán néhányat kívánok megemlíteni, így pl.:

- A társadalmi-gazdasági folyamatok mennyiben járultak hozzá a népesség településhálózaton belüli átrendeződéséhez?
- Az utóbbi időben a népesség területi eloszlásában tapasztalható folyamatokat egyéni és társadalmi szinten mérve, mennyiben tarthatjuk túlzott mértékűnek? Ezek közül melyek azok, amelyeket befolyásolni tudunk és milyen eszközökkel?
- A népesség tényleges területi változása mennyiben hozott létre olyan összetételt /kor, társadalmi-gazdasági stb./, ami a távlati népesedési folyamatokat visszafordíthatatlanná teszi, vagy torzulásos jellegű strukturát idéz elő?
- Milyennek ítélnél a migrációs nagyságrendek területi alakulása? Kell-e a folyamat irányíthatóságára törekednünk és milyen megfontolásból, milyen döntési szinten?
- Hogyan értékelhető az ingázás mai mértéke? Milyen az ingázás és a lakóhelyváltogatás kapcsolata? Melyik folyamat fokozódását tarthatjuk az ezredfordulóig hatékonynak és melyet a nagytávlatban?

Ugy gondolom e kérdésekre adott interdiszciplináris szemléletű válaszok jelentős mértékben hozzájárulnának ismereteink bővítéséhez, a regionális kutatások eredményeinek elismertetéséhez.

A NÉPESSÉG TERÜLETI MOZGÁSÁNAK FŐBB JELLEMZŐI AZ EL-
MÚLT 30 ÉVBEN ÉS VALÓSZÍNŰ JÖVŐBENI VONÁSAI¹

A népesedési folyamatokat jelentős mértékben meghatározzák immanens demográfiai tényezők /biológiai törvényszerűségek, a népesség korösszetétele stb./, de az emberek népesedési magatartása sohasem független az adott időszak társadalmi-gazdasági viszonyaitól, körülményeitől. A népesség tehát adott magatartással, döntéshozatallal válaszol arra a társadalmi-gazdasági szituációra és környezetre, amely körülveszi. Minden népesedési jelenséget érintően válaszol, de ezen belül legkézenfekvőbb, legközvetlenebb módon a belső migrációval, a lakóhelyváltoztatással. Magyarországon az utóbbi három-négy évtizedben rendkívül nagyméretű, alapvetően meghatározó jelentőségű, szerkezetátalakító társadalmi-gazdasági folyamatok játszódtak le, amelyek hasonlóan rendkívüli méretű belső népességmozgást, a lakosság területi átrendeződését váltották ki.

A természeti feltételek, a termelőerőknek ezektől és a történelmi események sorozatától is befolyásolt területi elhelyezkedése, az ezen az alapon kialakuló és fejlődő településrendszer kisebb-nagyobb területegységenként minden országban különbözik egymástól. Nálunk a történelmi fejlődés hosszú folyamata létrehozta az országot két részre osztó délnyugat-északkelet irányú "ipari tengelyt". Az ipar a főképpen feldolgozóipari arculatu Budapesten és a Dunántul északi felének, meg Észak-Magyarországnak nyersanyagokban és energiában gazdagabb területein összpontosult, míg a tengelytől délre elterülő országrészen - főként az Alföldön - a mezőgazdaság volt a meghatározó ágazat. Az újjáépítés esztendei nem változtattak a területi sajátosságokon, az ötvenes évek pedig /amelyek a nehézipar extenzív fejlődési szakaszát képviselték/ tovább fokozták a különbségeket, tovább növelték az egyes területek lakónépessége és munkahelykinálata közötti aránytalanságot.

¹ Az előadás egyes szöveghelyei - a téma értelemszerű átfedéseiből adódóan - részben megegyeznek a szerzőnek a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya "A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika" című tudományos konferenciáján /Budapest, 1984. április 9-10./ tartott "A népesedési helyzet néhány területi jellemzője" című előadása szövegével.

Társadalmi-gazdasági átalakulásunk meghatározó jelentőségű folyamatai, a szocialista iparosítás és a mezőgazdaság szocialista átszervezése korábban nem ismert méretű, foglalkoztatási indíttatású népességmozgást váltott ki a munkahely-szegény területekről a fejlettebbek felé. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején voltak legintenzívebbek ezek a mozgások, 1960-ban egyetlen esztendő alatt 970 ezer lakóhelyváltoztatást regisztrálhattunk. Ez a nagy tömegeket megmozgató, országrésznyi léptékű vándorlás a hatvanas évek derekán - nem utolsósorban az erőteljesebb vidéki iparosítás hatására - csökkenni kezdett, és lassanként egyre inkább átadta helyét az országrészeken, a megyéken belüli népességmozgásnak. Eközben azonban érzékelhetően átrendezte a népesség területi elhelyezkedését; három és fél évtized alatt Budapestnek az össznépességből való részesedése 3,8 százalékponttal, Észak-Dunántulé 1,8 százalékponttal megnövekedett, az ipari tengelytől délre eső dunántuli és alföldi megyék részesedése pedig 6,0 százalékponttal csökkent.

E hosszú fejlődési folyamat eredményeként állapítható meg az is, hogy jelentősen mérséklődtek az egyes országrészek, megyék közötti gazdasági, társadalmi fejlettségi és foglalkoztatottsági szintkülönbségek. E közelítési tendenciák érvényesülése azt jelenti, hogy a lakosság életkörülményeit egyre kevésbé az határozza meg, hogy az ország mely területén él, és egyre inkább az, hogy milyen típusu, méretű, felszereltségű település lakója. Ebből következően a nagyobb területek közötti népességmozgások csillapulnak, és a lakóhelyváltoztatások fő iránya a kisebb, kevesebbet nyújtó településekből való átköltözés a nagyobb, a funkciók szélesebb skáláját és a magasabb színvonalu alapellátást nyújtó nagyközségekbe, városokba.

Mindez a népességmozgás alapvető tendenciájában tehát lényegében egyirányú volt, a fejletlen területekről a fejlettek felé, az agrártérségekből az ipari /iparosodó/ térségek felé, ezen belül a fejletlenebb településekből a fejlettebbek felé, végeredményben zömében a falvakból a városok felé irányult. Ez jelentős változásokat hozott létre a népesség területi elhelyezkedésében, települési koncentrációjában /a vidéki városok ma 11 százalékponttal magasabban, a községek 13 százalékponttal alacsonyabban részesednek az össznépességből, mint 35 évvel ezelőtt/ és a különböző jellegű területek és a különböző típusu települések népességének szerkezetében.

1. A NÉPESÉG TERÜLETI MEGOSZLÁSÁNAK VÁLTOZÁSA /%/

Terület	1949	1960	1970	1980	1984
Központi körzet /Budapest, Pest me- gye/	24,7	26,0	27,9	28,3	28,5
Északi ipari körzet /Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád megyék/	12,6	13,1	13,1	13,1	13,0
Észak-dunántuli ipari körzet /Fejér, Komárom, Győr- Sopron, Veszprém megyék/	12,9	13,7	14,2	14,6	14,7
A többi dunántuli me- gye és az Alföld	49,8	47,2	44,8	44,0	43,8
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Településtípus	1949	1960	1970	1980	1984
Budapest	17,3	18,1	19,4	19,2	19,3
A többi város	24,1	26,5	30,1	34,0	35,4
A községek	58,6	55,4	50,5	46,8	45,3
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

/A települések 1980. évi jogállása szerint./

Az ilyen méretű és egyirányú népességmozgás szerkezetmódosító hatása kézenfekvő: a lakóhelyváltoztatás szempontjából legmobilibb a népesedési szempontból is legproduktívabb korosztály, következésképpen a tartós és jelentős vándorlási nyereségű településcsoportok népessége fiatalodik, a tartós és jelentős vándorlási veszteséggel jellemezhető településcsoportok népessége egyre öregszi, és egyre kevesebb a lehetőség arra, hogy az elköltözéseket a természetes szaporodásból kompenzálja, vagy legalább enyhítse annak "erodáló" hatását. Másképpen fogalmazva: az elmúlt évtizedekben a migráció mindig nagyobb szerepet játszott az egyes települések népességszámának alakításában, mint a természetes szaporodás. Az utóbbi években és a következő évtizedben a

vándorlások által jelentősen módosított korszerkezet minden eddiginél nagyobb differenciációt okoz az egyes települések természetes szaporodási viszonyaiban is.

Mindezen folyamatok méretei, az általuk kialakított helyzet és ennek többé-kevésbé előrelátható hatásai vázlatosan a következőkben foglalhatók össze: Budapest népessége a hatvanas évtizedben még dinamikusan /12,2 %-kal/ nőtt. A hetvenes évtizedben ez a növekedés a kívánt, mérsékelt szinten folytatódott, 0 természetes szaporodás és 2,9 %-os szerény bevándorlási többlet mellett. 1980 óta a fővárosban természetes fogyás van /1 000 lakosonként 3,6-4,6 fő/, de ezt valamivel meghaladó, enyhén növekvő /4-5 ezrelékes/ vándorlási nyereség mellett a lakónépesség száma tovább gyarapodik. Ugyanakkor ismert tény, hogy a népesség korösszetétele öregebb az országos átlagnál, és száz 15 éves és idősebb házas nőre egyetlen más településcsoportban sem jut olyan kevés élveszületett gyermek, mint itt. A fokozatos előregedés és a főváros ismert és valós munkaerő-gondjai sokakat közelítenek ahhoz az állásponthoz, mely szerint indokolt lenne a letelepedést korlátozó adminisztratív rendszabályok feloldása, mégis úgy tűnik: jelenleg erősebb pozícióban van az a vélekedés, hogy a lakásellátás és az infrastrukturális ellátás gondjai csak úgy enyhíthetők vagy oldhatók fel, ha a korlátozás még az egész évtized folyamán fennmarad. Ez utóbbi esetben azonban valószínűsíthető, hogy a budapesti agglomeráció népességnövekedése nem mérsékelhető számottevően és az itteni ellátási feszültségek csak kevéssé enyhíthetők.

Az ország településhálózatának fejlődését az elmúlt két évtizedben egy erőteljes és dinamikus, számos eredményt hozó, de problémáktól és feszültségektől sem mentes /éppen ezért széles körben vitatott/ urbanizációs folyamat jellemezte. Magam azok közé tartozom, akik a folyamat egészét nem itélik túlfűtöttnek, az ország gazdasági-társadalmi fejlődési folyamatához viszonyítva alapvetően aránytalannak. A problémát és a feszültségeket inkább az okozza, hogy a folyamat tulkoncentrálnak ítéltető, és dinamizmusa sokkal inkább a hazai fogalmak szerinti nagyvárosokra /elsősorban megyeszékhelyekre/, mintsem a városhálózat egészére jellemző. Az 50 ezer főnél népesebb 19 vidéki város népessége az elmúlt husz évben kiugró mértékben növekedett, részint mind az országos, mind a vidéki városi átlagot meghaladó természetes szaporodásból és méginkább a vándorlási nyereségből. Ennek következménye volt az állandó versenyfutás a növekvő népesség alapellátásának szintentartásáért, kismértékű fejlesztéséért, vagyis a megye rendelkezésére álló fejlesztési eszközök nem egészséges mértékű tulkoncentrációja a megyeszékhelyeken. A legutóbbi három évben e városokban is valamelyest csökkenő tendenciájú mind a természetes sza-

porodás, mind a vándorlási nyereség, de mindkettő a legmagasabb értéket képviseli a különböző településcsoportok között. Az intenzív fejlődési szakasz kiteljesedésével ez a demográfiai helyzet vezethet el a 90-es évek első fele, közepe táján e városok munkaképes népessége foglalkoztatásának problémáihoz.

Az e nagyságrendnél kisebb városok népessége mérsékeltebb ütemben növekedett, és ezek a települések, valamint az urbanizálódó nagyközségek képezhetik azt a településcsoportot, amelyek megfelelő fejlesztés esetén jó munkahelykinálatukkal és városias életkörülmények biztosításával megfékezhetik a nagyvárosokba irányuló további migráció túlzottan magas szintjét.

Az ország községeinek népessége a hatvanas évtizedben 6,0 %-kal, a hetvenes évtizedben további 3,9 %-kal csökkent. Ezek az átlagok azonban egy nagyon erős polarizációt takarnak. Az elmúlt két évtized adatai megengednek néhány általános megállapítást:

- A 10 000 lakosnál népesebb községek lakóinak száma növekszik, és ennek forrása az átlagosnál magasabb természetes szaporodás, valamint egy, a városokénál szerényebb mértékű bevándorlási többlet.
- Az 5 000 - 10 000 lakosú községek népessége lényegében stabil, kisebb vándorlási veszteségüket eddig még pótolta vagy felülmuta az átlagosnál valamivel magasabb természetes szaporodás.
- Az 5 000 lakosnál kisebb községek minden nagyságkategóriájára jellemző volt népességük fogyása és a vándorlási veszteség, éspedig úgy, hogy a fogyatkozás annál nagyobb mérvű, mennél kisebb településekről van szó. Az 500 lakosnál kisebb törpefalvakban a hetvenes évtizedben már megjelent a természetes fogyás is, így esetükben a születések és halálozások különbözete már nem csillapítja, hanem erősíti a vándorlási veszteség hatását.
- 1978-1979-ben a természetes fogyás már kiterjedt az 1 000 főnél kisebb falvak minden csoportjára, 1980-81-ben az 5 000 lakosnál kevesebb népességű községekre is, 1982-ben pedig a fogyás már elérte az 5 000 - 10 000 lakosú nagyobb községeket is, és ez minden érintett településcsoportban elvándorlási többlettel párosul.
- A legkisebb települések esetében a vándorlási veszteség népességszámhoz mért intenzitásának utóbbi három évben bekövetkezett csökkenését még nem értékelhetjük népességmegtartó-képességük növekedéseként, esetükben már sokkal inkább a még lakóhelyváltoztatásra képes korosztályok létszámának jelentős csökkenéséről van szó.

2. ÖSSZEFOGLALÓ DEMOGRÁFIAI ADATOK TELEFÜLÉCSOPORTONKÉNT

Népesség-nagyság csoport	Települések száma /1980/	A lakónépesség tényleges fogyása, ill. szaporodása /%/		Természetes szaporodás, ill. fogyás	Élvesztetés	Halálozás	Vándorlási különbözet	Lakónépességből a 60-x évesek aránya %	Száz gyermekkorura jutó öregkoru	Száz 15-x éves házaspárra jutó élvesztett gyermekek	A nem lakott lakások az összes lakások %-ában
		1960-1969	1970-1979								
Budapest	1	12,2	2,9	- 0,0	13,7	13,7	2,9	20,2	112,4	144	2,4
100 000 - x	7	25,5	18,2	7,6	18,7	11,1	10,6	13,9	60,8	172	2,2
50 000 - 99 999	12	25,0	21,1	8,4	19,3	10,9	12,6	13,1	54,8	175	2,8
30 000 - 49 999	20	14,1	12,7	6,0	17,9	11,9	7,0	15,1	65,3	182	3,0
20 000 - 29 999	21	11,7	11,6	5,7	17,8	12,1	5,8	15,6	67,2	187	3,2
15 000 - 19 999	25	12,4	19,3	8,0	19,7	11,7	11,4	13,8	56,1	193	3,0
10 000 - 14 999	52	4,3	9,4	6,1	18,1	12,0	3,3	15,4	63,3	201	3,6
5 000 - 9 999	145	- 0,8	2,1	4,9	17,1	12,2	- 2,8	16,5	71,0	206	4,2
3 000 - 4 999	222	- 4,9	- 2,3	3,8	16,1	12,3	- 6,1	17,5	77,0	210	4,7
2 000 - 2 999	321	- 8,0	- 4,7	3,5	15,9	12,4	- 8,3	17,7	79,0	216	4,7
1 500 - 1 999	283	- 7,2	- 6,1	3,3	15,7	12,4	- 9,4	18,2	83,3	216	4,7
1 000 - 1 499	425	- 9,7	- 8,5	2,2	15,0	12,8	-10,7	19,1	89,1	218	4,8
500 - 999	754	- 12,0	-11,3	1,2	14,4	13,2	-12,5	20,2	98,5	222	5,2
200 - 499	640	- 15,7	-16,7	- 0,8	13,0	13,8	-15,8	22,3	118,5	222	6,2
- 199	193	- 21,0	-26,5	- 2,7	11,5	14,2	-23,7	25,7	150,2	229	9,2
Összesen	3 121	3,6	3,8	3,9	16,3	12,4	- 0,1	17,1	78,2	189	3,6
Ebből:											
Városok Budapest nélkül	95	18,1	17,1	7,2	18,6	11,4	10,0	14,2	60,2	180	2,8
Községek együtt	3 025	- 0,6	- 3,9	3,4	15,9	12,5	- 7,3	17,9	80,7	212	4,6

3. A NÉPSSÉGSZÁMOT ALAKÍTÓ ÖSSZETEVŐK A KISEBB NÉPSSÉGŰ TELEPÜLÉSEKNÉL

Népesség-nagyság csoport	Az 1 000 lakosra jutó									
	természetes szaporodás /fogyás/					vándorlási különbözet				
	1978	1979	1980	1981	1982	1978	1979	1980	1981	1982
- 99	- 13,7	- 14,6	- 18,6	- 10,2	- 3,6	- 58	- 57	- 36	- 23	- 8
100 - 199	- 5,8	- 5,1	- 7,8	- 7,1	- 8,6	- 32	- 38	- 16	- 22	0
200 - 299	- 4,7	- 5,0	- 3,9	- 6,5	- 6,1	- 30	- 36	- 15	- 30	- 6
300 - 499	- 3,8	- 3,2	- 4,6	- 5,4	- 7,1	- 22	- 23	- 16	- 21	-13
500 - 999	- 1,0	- 0,6	- 2,7	- 3,1	- 4,0	- 19	- 17	- 14	- 19	- 9
1 000 - 1 999	1,3	1,0	- 0,8	- 1,7	- 1,9	- 12	- 11	- 10	- 8	- 8
2 000 - 2 999	2,0	1,7	- 0,6	- 0,9	- 1,5	- 10	- 9	- 9	- 7	- 5
3 000 - 4 999	2,1	1,5	- 0,3	- 0,8	- 2,0	- 6	- 5	- 7	- 4	- 6
5 000 - 9 999	3,2	3,0	0,8	0,6	- 0,2	- 2	- 2	- 3	- 1	- 3

Összegezve ezeknek a folyamatoknak a végeredményét, az alapvetően egyirányú vándorlás egy olyan strukturát hozott létre, amelyben van egy - a fővárost nem számítva - viszonylag dinamikusan növekvő népességű városhálózatunk /az átlagosnál jóval fiatalabb népességgel/ és van egy évtizedek óta csökkenő népességű község-hálózatunk rendkívül differenciált összetétellel, de alapvetően nemcsak csökkenő számu, hanem egyre inkább előregedő népességgel. Ezt a differenciációt szabadjon rendkívül erőteljesen és nyomatékosan hangsúlyozni, mert sehova nem vezet megítélésem szerint, hogyha bármilyen elemzésben, de bármilyen koncepció-alkotásban is a magyar község-hálózatot egy homogén tömegnek tekintjük. Soha ekkora különbségek nem voltak mérhetőek a magyar faluhálózatban, amelyek az urbanizálódó, viszonylag nagy népességszámu, a népesség bizonyos hányadára még vonzerőt is gyakorló nagyközségtől a demográfiailag mára már teljesen erodált, megújulásra képtelen és visszafordíthatatlanul képtelen aprófaluig terjedő sávban tapasztalhatók. Ha felelősséggel akarunk nyulni olyan fogalmakhoz, mint községfejlesztés, faluhálózat-fejlesztés és a falu jövője, a népességmegtartó-képesség stb., akkor ezeket a körülményeket rendkívül gondosan mérlegelni és értelmezni kell, mert ezeknek a fogalmaknak egy része abszolút értelemben az egész faluhálózatra ma már értelmesen nem vonatkoztatható, nem értelmezhető. Ha ezt a tervezés, vagy kutatás megtenné, akkor föltétlenül hamis végeredményre jutna és - legalábbis a fejlesztéspolitikát illetően - illuziókhoz vezető uton járna.

A demográfiai és ezen belül a vándorlási folyamatokat mérlegelve - akár 30 év, akár az utolsó évtized vonatkozásában - sokan jutottunk arra a következtetésre, hogy meg kellene kísérelni ebbe a folyamatba valami módon beavatkozni, olyan társadalmi-gazdasági vonatkozású cselekvéssorozatot megvalósítani, amelyre a lakóhelyet változtató népesség válasza /amit direkt módon nem tudunk befolyásolni/ olyan módon alakul, hogy az társadalmi-politikai céljainknak megfeleljen, vagy azzal körülbelül adekvát legyen. Sok mindenben van a szakmán belül vita, abban kevésbé, hogy a következő egy-két évtizedben a népesség lakóhelyváltoztatási magatartását illetően azt legalábbis meg kellene próbálnunk elérni, hogy ez a lakóhelyváltoztatás - ha irányát illetően semmiképpen nem is fog az eddigiékhöz viszonyítva visszafordulni, vagy legalábbis nem jelentős mértékben - végcéljában ne legyen olyan túlkonzentrált, mint ami az elmúlt évtizedeket jellemezte.

Pontosabban szólva: ha már városba áramlik a népesség, akkor próbáljunk meg kiváltani a népességben olyan döntéseket, hogy ez a városba való irányultság ne az eddigi mértékben koncentráldójék a huszegynéhány legnagyobb magyar

városra, túl gyorsan növelve ezek népességszámát és megoldhatatlan szituációt létrehozva abban a versenyfutásban, hogy az infrastrukturális és azon belül még alapellátási problémákkal egyébként is terhelt nagyvárosban hogyan lehet követni az ellátás szintentartásával, vagy fejlesztésével ezt a jelentős méretű népesség beáramlást.

Szeretnők tehát, hogy a magyar középvárosi és kisvárosi hálózat /a fogalmat nem jögi, hanem településtudományi kategóriában értelmezve, és ezért a kisváros-hálózatba érve az egészségesen fejlődő és urbanizálódó nagyközségeket is, amelyek valójában bizonyos fokú városi funkciókkal már ma is rendelkeznek/ legyen az eddiginél sokkal inkább a községekből elmozduló népesség bevándorlási céltelepülése. Az urbanizációs folyamat ebben a vonatkozásban is alakuljon oly módon, hogy a túlkonzentrált változatból egy egészséges, kiszélesedett sávba terjedjen szét, és az urbánus típusú koncentráció ne 20, hanem 200 vagy 300 települést érintsen érezhető módon.

Ezen túlmenően is elképzelhető /eddig sem példa nélkül álló és a jövőre vonatkozóan is elképzelhető/, hogy egy további községkör települései - közvetlenül város melletti községek, agglomerálódó települések, speciális funkciójú települések - szintén birjanak egyfajta olyan népességvonzással, amely az ilyen adottságokkal nem rendelkező községekből elinduló, elmozduló népességnek egy részét felfogják azelőtt, mielőtt megszületne az embereknek az a döntése, hogy föltétlenül be kell menni a nagyvárosba. Ezzel azt a véleményemet is kimondtam már előre, hogy a községek jelentős részéből való elköltöztési folyamatot méreteiben, lakosságszámhoz viszonyított intenzitásában talán valamelyest fékezni lehet a következő évtizedekben, de megállítani nem. Ez utóbbi lehetőségre vonatkozó elgondolásokat meglehetősen reménytelennek tartom és nem egyértelmű következtetésnek azt sem, hogy ha a kisközségekből való elvándorlás számában és intenzitásában csökken, akkor ez valamifajta népességmegtartó képesség megjelenésével azonosítható, mert nem elhanyagolható hányadban egyszerűen arról van szó, hogy ebben a településkörben az a népesség kohorsz, amelyik még lakóhelyváltoztatási döntéshozatalra és annak megvalósítására képes, egyre szűkebb és ha csökken ez az elvándorlás, akkor ez nem kis részben annak a következménye, hogy már sokkal kevesebben vannak azok, akik közül egyesek számára még egyáltalán elvándorlási döntést hozni és ezt megvalósítani lehetséges.

Ha valaha volt olyan szituáció, hogy rövid időn belül jelennek meg társadalmi-gazdasági körülményeinkben olyan jelenségek és paraméterek, amelyek

változásokat idéznek elő /és nem kicsi változásokat/, eddig kialakult trendeket és magatartásokat kérdőjeleznék meg, akkor most éppen ebben a szituációban vagyunk.

Vannak olyan paraméterek, amelyek arra utalnak, hogy azt a nagyvonalakban vázolt társadalompolitikai célt, hogy nagyváros helyett kisváros, közcépváros, urbanizálódó nagyközség stb. legyen a vándorlás iránya, talán meg tudjuk valósítani.

A lakóhelyváltoztatás kézenfekvő módon összefügg azzal, hogy ahová mennek az emberek, ott is legyen foglalkoztatási lehetőség, munkahely és ha lehet nem is akármilyen. Ma még úgy tűnik, mintha ez nem lenne korlátja a lakóhelyváltoztatásra vonatkozó döntésnek, hiszen majdnem mindenütt munkaerőhiányról beszélnek. Ennek a munkaerőhiánynak föltétlenül van egy valós, megalapozott része /abszolút hiányként Budapesten, vagy általában egyes szakmák szempontjából/ és van egy olyan része, ami közismert módon lényegében a jelenlegi foglalkoztatáspolitikai és bérszabályozás következménye. Ha célszerű változások következnek be a bérszabályozásban, a foglalkoztatáspolitikai gyakorlati megvalósításában, akkor szűkülnie kell ennek a fiktív munkaerőhiánynak, és nagyobb munkahelyek közötti mozgásnak kell kialakulnia.

Kérdés, hogy milyen irányuk lesznek ezek a munkaerőmozgások? Nem sok mindent lehet az elmúlt évek jelenségei alapján ebből még egyértelmű következtetésként levonni. A hatodik öt éves terv azzal számolt, hogy öt év alatt az iparban körülbelül 90 000 fővel csökken a foglalkoztatott létszám az intenzív fejlesztés következtében, valójában már az első 3 év alatt 120 000-nél tartott a csökkenés. Várta ezt a munkaerőt a népgazdasági terv előirányzatai szerint az építőipar a maga kívánt vagy prognosztizált 12 %-os növekedésével. Ezzel szemben itt már 12-13 %-os csökkenésnél tartunk, és végeredményben ahol érzékelhető ez a strukturális változás, az a mezőgazdaság, pontosabban a mezőgazdasági ágazat ágazaton kívüli tevékenysége, annak a rendkívül dinamikus növekedése, ahol a foglalkoztatottak számának a gyors emelkedése éppen csak 1983-ban állt meg és addig egyértelműen jellemző volt.

Ez nem kisebb kérdést jelent, mint azt, hogy a nem mezőgazdasági ágazatok foglalkoztatási centrumaiban, amelyek elsősorban a nagyvárosok, milyen lesz a munkaerő-kínálat, a munkahely-kínálat és ennek következtében megmarad-e a nagyvárosnak az a vonzása, ami jelenleg még tapasztalható, vagy pedig ez a paraméter egy fékező tényezőt jelenthet a nagyváros szempontjából.

Mennyiben lesz a nagyváros továbbra is vonzó akkor, hogyha a korábbi-nak a töredékére csökken az állami lakásépítkezés, és hogyha szembenézünk az-zal a körülménnyel /ami ma már ezekben a városokban jelentkezik/, hogy az 1 c o o o forintba kerülő 70 m²-es kész, beköltözhető állami lakások tucatja-it nem lehet értékesíteni, mert az emberek értékítélete és anyagi lehetőségei azt mondják, hogy ezt nem kell, nem lehet megvenni. Ugyanezek az emberek hoz-zák azt a döntést, hogy közvetlenül a várossal közigazgatásilag határos, a-lapellátásban egyébként tisztességesen ellátott községben, 15 perces közleke-dési sávon belül, az ottani tanács által támogatott közművesített telken fél-millió ráfordítással, rengeteg családi munkával, ennek a lakóterületnek többé-kevésbé a kétszeresét hozzák létre. Ha ehhez hozzávesszük, hogy ezt támogatja 1983.január 1-től az a hitelpreferencia, amely kiegyenlíti a városi és közsé-gi lakásépítéssel kapcsolatos hitelezési feltételeket, akkor ez ösztönözheti ezt a folyamatot. Ma - mindössze egy esztendő tapasztalatai alapján - nem le-het kijelenteni, nem lehet prognosztizálni ennek a hatásnak a mértékét. Vár-juk, reméljük, hogy ez megint a nagyvárosi népességnövekedés visszafogását jelenti bizonyos mértékig, és kialakulhat ennek a településkörnek egy ilyen jellegű vonzása. Megfoghatja a nagyvárosba áramló népességet, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy a nagyvárosi zsúfoltság, az ottani környeze-ti ártalmak, az ellátási feszültségek is lehetnek ebben a tekintetben motivá-ló tényezők.

A másik oldalon a kis- és középváros akkor lehet képes arra, amit tőle a népesség fogadása tekintetében elvárunk, ha a fejlesztési eszközök jelenle-gi tulkoncentrációját is feloldjuk. Ezekben a városokban a következő évtize-dekben bizonyos mértékig munkahelyteremtő beruházásokat is meg tudunk valósi-tani, illetve az infrastrukturális fejlesztésüket olyan mértékig tudjuk fel-gyorsítani, hogy ez az építészek által most nagyon divatosan "emberléptékű te-lepülésnek" nevezett, urbánus településcsoport tényleg fogadni tudja a népes-séget.

Megítélésem szerint a következő periódusban tovább erősödik az a husz-harminc éve tartó differenciálódási folyamat, ami még tovább növeli a néhány ezer magyar község közötti különbségeket és ennek a differenciációnak egyik pólusán válnak ki a jövő igazán erős magyar faluhálózatának egészséges közsé-gi települései. A másik oldalon pedig nincs végeredményben más választási le-hetőségünk, minthogy hivatalosan kimondva is elfogadjuk a visszalépést. Elfo-gadjuk "Gyűrűfűk" megismétlődését, azzal a politikai kötelezettséggel, hogy a

visszavonulás minden humánus föltételét biztosítani kell addig, amig abban a településben emberek élnek.

Végeredményben azt szerettem volna érzékeltetni, hogy az én felfogásom szerint a következő évtizedben a vándorlások száma Magyarországon érezhetően nem fog csökkenni.

Az alapkérdés az, hogy ennek a vándorlásnak az irányultságával mit tudunk csinálni, és a terület- és a településhálózat-fejlesztés politikája előtt álló kérdésekre milyen választ tudunk adni, milyen cselekvéssorozatot tudunk a jövőt illetően elindítani.

Azt hiszem, hogy szűkebb szakmai témánk tekintetében két uton kell járni. Egyfelől komoly figyelmet kell fordítani a hosszú trendeken és időszakokon alapuló mindenféle modellezés eredményeire. Másfelől egy párhuzamos kontroll utat is kell járni, mert számos tapasztalat bizonyítja: olyan gyorsak a változások, hogy egy olyanfajta prognosztizáló munkának is van értelme, ahol nem az elmúlt tíz-husz esztendő, hanem a frissen reagáló utolsó két esztendő jelenségei alapján próbálunk meg valamiféle hipotézist csinálni. A hosszú időszak, hosszú trendek figyelembevételének sok biztonsági előnye van, de a jelenlegi szituációban annyi veszélyt is rejt magában az, hogy érzéketlenné válik a gyors társadalmi változtatásokra, pedig a népességnek a lakóhelyváltoztatási mozgása viszonylag gyors reakció a változó társadalmi-gazdasági körülményekre.

NÉPGAZDASÁGI TERVEZÉS ÉS TERÜLETI NÉPESSÉGPROGNÓZISOK

Azt hiszem, előadásom inkább szaporítani, mintsem csökkenteni fogja a kérdések számát. Három dolgot szeretnék előrebocsátani. Először arról szólnék, hogy előadásom címe a népgazdasági tervezés és a területi prognózisok kapcsolatáról azt feltételezi, mintha a népgazdasági tervezés metodikájában létezne valamilyen egységesen definiált igény a területi prognózisokkal szemben. A népgazdasági tervezésnek van valóban egységes metodikája a népgazdasági mérlegek, az értékrendszer, a pénzfolyamatok tekintetében. Ugyanakkor a népgazdasági tervezés metodikáinak sok évre visszamenő áttekintésével sem találhatunk olyan egyértelmű definíciót, amely a népességprognózisokra, népességi mutatókra vonatkozna. Nincs definiálva például az sem, hogy a lakó vagy az állandó népesség kategóriáit használjuk. Mászt igényel a területi tervezés, az össznépgazdasági tervezés és a most kialakulóban lévő szociálpolitikai típusú tervezés is. Egyre inkább teret nyer a társadalmi tervezés. Azt lehet mondani, a tervezés különböző részelei, különböző irányzatai nem definiálták még egységesen ezt a feladatkört. Ezért többé-kevésbé egyéni véleményt fogok mondani, amikor erről a kapcsolatról beszélek.

Másodszer előrebocsátanám, hogy a népgazdasági tervezés népességprognózisokkal kapcsolatos igényeit általában fogalmaznám meg és ezen belül valamelyest behatóbban a területi tervezés igényeit.

Harmadszer előrebocsátanám, hogy nem vagyok szakképzett demográfus, általános területi tervezéssel, távlati tervezéssel foglalkozom. Ezért lehet, hogy általában olyan igényeknek a megfogalmazására kerül sor, amelyeket a népesedéstudomány a maga alapján naivnak, vagy megalapozatlannak minősít.

Azzal kezdeném, hogy mindjárt a prognózis fogalmánál bizonyos kérdések tisztázásra várnak. A demográfusok, amikor bármilyen, a jövőre vonatkozó számítászt készítenek, ezt magától értetődően prognózisnak nevezik. Szerintem ez itt sem olyan magától értetődő, de a népgazdasági tervezésnél - ahol prognózisról, koncepcióról és tervről beszélünk - már sokkal nehezebb azt elválasztani, hogy mi a prognózis, mi a koncepció és mi a terv.

Elméleti megközelítésben a tőlünk független jelenségek, folyamatok azok, amelyek a prognózis körébe tartoznak és a tőlünk függők azok, amelyek a koncepciók és a tervek szféráját érintik. Azért mondom, hogy elméletileg, mert a gyakorlat már régen bebizonyította, hogy ez a megkülönböztetés rendkívül nehéz. A demográfiai prognózisokat általában a tőlünk függetlenek körébe tartozónak tekintették, pedig ez még a születések, halálozások esetében sem igaz. Ha a vándorlásokra gondolunk, akkor nyilvánvaló, hogy a gazdaságpolitikai akcióinktól való függetlenség a vándorlásokra nem mondható el.

Van a tervezésben azonban a prognózis, koncepció, illetve a terv megkülönböztetésének egy másik módja is, miszerint amit először készítünk az prognózis, amit másodszor készítünk az koncepció, amit a végén készítünk az terv. Egyesek értelmezik így is. Ami nem tetszik nekünk, amit mások mondanak az a prognózis és ami tetszik nekünk az a koncepció vagy a terv. Tréfán kívül, ennek van a társadalmi közegben egy bizonyos reális jelentősége. Tekintettel arra, hogy a népgazdasági tervezés nem jelentéktelen anyagi és jelentős társadalmi-politikai konzekvenciákkal jár, célszerű egy olyan előzetes szakasz beiktatása, amelyben a szakértők a saját területükről elmondják azt, amit az adott területen elképzelnek. Később terelődnek ezek a gondolatok egységes keretekbe és azután kerül sor a koncepciók kidolgozására. Ez a gyakorlat azt jelzi, hogy a prognózis fogalomnak is meglehetősen különböző megközelítései léteznek magában a népgazdasági tervezésben.

A tervezésnek a prognózisokkal szembeni igényeiről el kell mondani - különös tekintettel a demográfiai prognózisokra - azt, hogy ha a demográfiai prognózisokat kifejezetten a demográfiai jelenségekre, tehát natalitásra, mortalitásra, morbiditásra és migrációra értjük, akkor ugyan igaz, hogy ilyen típusu prognózisokra is van szükség, de azért a népességprognózisokkal szembeni igények zöme az aktivitással, a képzettséggel, a munkaerőstruktúrával függ össze. Ezért viszonylag kevés az igény a "steril" demográfiai prognózisra. A tervezés ellenben azt igényelné, hogy - ahogyan ez az igény a másik oldalról is elhangzott - maguk a demográfusok sokkal inkább ebben a komplex problémakörben kezeljék a kérdéseket.

Olyan megközelítésre gondolok, amelyik már az oktatás, munkaerőgazdálkodás szakembereit és általában a gazdasági tervezés szakembereit is egyaránt bevonja, ahol tehát explicitté válnak a prognózisok gazdaságpolitikai előfeltételei és következményei. Egy ilyen prognózis valójában már nem az a teoretikus prognózis, mint amelyet az elméletben elképzelünk.

A tervezés általános keretei felől nézve a népesség prognózisokra két oldalról van igény; egyfelől a népesség mint termelési tényező oldaláról, másfelől a népesség igényeinek a kielégítése oldaláról. Pusztán technikai oldalról nézve azt lehet mondani, hogy a népesség mint termelési tényező oldaláról a demográfiai prognózisok viszonylag problémamentesnek tűnnek. A viszonylagosságot úgy értem, hogy a termelés egyéb tényezői - a tőke, a külkereskedelem, a nyersanyagok - tekintetében lényegesen nagyobbak a bizonytalanságok, mint a demográfiai faktor oldaláról.

Nagyobb a bizonyosság a termelési tényező oldalon, mint az ellátási oldalon, magán a népességprognózison belül is, hiszen a munkaerőforrás az a része a népességnek, amelyiket a demográfiai folyamatok talán viszonylag kevésbé érintenek, legalábbis a születési halálozási folyamatok nem ezeket a korcsoportokat érintik, tehát ennek a számát 15-20 évre is viszonylag nagy biztonsággal tudjuk előrebecsülni. Mindenesetre sokkal nagyobb bizonyossággal, mint ahogy egyéb termelési tényezőknél erre lehetőség van. Néha kicsit anakronisztikusnak is tűnik, hogy a munkaerőforrás évi növekedésében 0,2-0,3 %-os eltéréssel számolunk, ezzel szemben viszont az a legkisebb intervallum, amellyel a terv dolgozik - mondjuk a növekedési ütem tekintetében - 1-1,5 százalék, de gyakran előfordulnak 2-3 %-os eltérések is. Ehhez képest tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy a demográfiai prognózis hibahatára nem hibahatár. Ennélfogva a népességprognózisokat általában a népgazdasági tervezés legproblémamentesebb területének szokták tekinteni. Ha azonban a részletesebb összefüggéseit is nézzük a kérdésnek, akkor nyilvánvaló, hogy kicsit más a kép. Az általános munkaerőforrás becslésén túl ugyanis a népgazdasági tervezésnek lennének, vannak olyan igényei, amelyek további, a részletekre terjedő, de mégis fontos demográfiai tényezőket érintenek. Ugy érzem, hogy a demográfia feladata többek között az olyan tényezők előrejelzése, prognosztizálása, amelyek a munkaképes korból való kiesést, tehát a munkaképesség csökkenését, vagy a "gyesen" lévők számát, különböző okokból befolyásolják.

Természetesen, ha a munkaerőforrás prognosztizálását területi területben is nézzük, akkor a leglényegesebb demográfiai tényező a migráció, aminek a hibahatárai már lényegesen nagyobbak az előbb említetteknél. A hibahatár is, de a tűréshatár is nagyobb, tekintve, hogy az ingázás ki tudja egyenliteni azokat az egyenlőtlenégeket és feszültségeket, amelyek a munkahelyek és a munkerő térbeli elhelyezkedése között adódhatnak.

Az előző előadásban már volt szó arról, hogy ez már egyre kevésbé igaz ebben az értelemben, tehát ebben a tekintetben a demográfiai prognózisok kritikussága növekszik. Csak egy példát mondanék, amely nem is olyan közeli példa: amikor a Kiskunhalasi Kötöttárugyár épült, akkor az előzetes demográfiai és munkaerőszámítások 4 000 fős munkaerőforrást jeleztek ezen a területen. Amikor megépült a gyár, akkor 400 főt is alig lehetett összeszedni. Tehát itt jól érzékelhetően egy bizonyos mértékben az aktivitás lehetőségeinek, motívumainak az előrebecslése is jelentősen közrejátszik a prognózis eredményeiben.

A másik terület, amelyik már érzékenyebb és kritikusabb a népgazdasági tervezés szempontjából, az a népesség mint ellátási feladat. Egyrészt kritikusabb, hiszen a demográfiai események főleg ezeket érintik. Az ellátás szempontjából elsősorban az idősebb, a legidősebb és a fiatal korosztályok jönnek számításba, ahol a születés és a halálozás változásai, alakulása sokkal érzékenyebben érintik ezen korosztályok létszámát. Másrészt érzékenyebb az ellátási oldal azért, mert itt nem csupán a népesség globális számára, hanem annak bizonyos összetételmutatóira is szükség van.

Gondolok itt különös tekintettel a lakásellátás kérdésére, amely rendkívüli mértékben alapoz a demográfiai prognózisokra, ugyanakkor nem csupán a globális népességszámra, hanem a családok számára, amit már nagyon sok társadalmi és egyéb tényező is befolyásol.

Itt térnék ki a népgazdasági tervezés szempontjából az egyik legkritikusabb kérdésre, azokra a demográfiai prognózisokra, amit úgy nevezhetnénk, hogy "önmegvalósító" prognózisok. Miről is van szó? Tudományos alapon prognosztizáljuk egy bizonyos terület, egy bizonyos város népességét. Ennek a tervezésben a lakásépítésnél komoly konzekvenciái vannak. Különösen voltak, amikor még e demográfiai prognózisokra alapozva építettünk állami lakásokat.

Kiragadok egy példát, amit levezetnék. Van két város 100-100 ezer fővel és mind a kettőben jelenleg bármilyen mutató alapján 80 %-os a lakásellátottság. Az ellátottságban 5 évenként 5 %-os javulást kívánunk elérni úgy, hogy az egyik városban azt prognosztizálták, hogy 10 %-kal nő a népesség, a másikban pedig változatlan marad. Nem extrém a példa, 5 éves tervidőszakonként ilyen előfordul. Tehát a népességszám az egyik városban 110 ezer fő lesz, a másik városban 100 ezer marad. A 110 ezer fős városban a 85 %-os ellátottság 93 500 főre szóló ellátást jelent, azaz az eredeti 20 000 fős ellátatlan

népességhez viszonyítva 13 500 fő, 67 % öt éven belül lakáshoz jut. A másik, a változatlan népességszámú városban természetesen 85 000 fő lesz a lakással ellátott népesség, tehát a 20 000 eredetileg ellátatlan főből 5 000 fő, azaz csak 25 % jut lakáshoz.

A számítás lényege tulajdonképpen az, hogy abban a városban, amelyikben egy jelentős népességnövekedést prognosztizáltunk és ehhez tervezzük hozzá a lakásellátást, a népesség számára ez úgy jelentkezik, hogy a bázisidőszakban ott élő népesség lakáshoz jutási esélyei megnövekednek, ami természetesen általában megnöveli a város vonzerejét. Gyakorlatilag tehát megvalósítjuk azt a prognózist ezen keresztül, amelyiket előrejeleztük.

Ez az elmúlt 10-15 évnél az egyik legkritikusabb tervezési problémája. Ennek következményeit tulajdonképpen a demográfiának mindenféleképpen számításba kell vennie és vállalnia kell. Szorosan kapcsolódik a gazdaságpolitikával, nem független a gazdaságfejlesztéstől, a következményei ilyen formában nyilvánvalóan jelentkezni fognak. Kérdés, hogy mit lehet ilyen esetben tenni? Eszembe jutott az a statikai hasonlat, hogy amikor egy hidat építenek, akkor azt pontosan kiszámítják, hogy milyen teherbírást kell építeni és akkor a belevaló cementet és az acélt megszorozzák körülbelül öttel és beleteszik.

Lehetséges, hogy ez most nem kritika a demográfusok felé, de nagyon pontosan ki kell számítani az eddigi tendenciák alapján, hogy mennyi lesz a népesség, de a pénzeszközöknek ennek a - feltételezett - népességváltozásnak alapján, sőt elsősorban erre építve előre elosztani hiba lenne. Mindez elvezet oda, hogy a demográfiai prognózisoknak valamilyen formában akció-orientáltabbnak vagy az alternatívákhoz közeledőbbnek kell lenniük. Tévedés ne essék, én tudom, hogy vannak a demográfiai prognózisokban alternatívák. Ezek azonban bizonyos értelemben a jelenségre és nem az okra vonatkoznak. Tehát magában a jelenségben jelentetik meg az alternatívát és nem kapcsolják hozzá azokhoz az okokhoz, amelyek következtében ezek a változások esetleg végbemehetnek. Ugy érzem, hogy a demográfiának, a demográfiai prognózisoknak valamilyen formában érvényesíteniük kell azt, hogy ha ilyen és ilyen a gazdaságpolitika és az egész általános fejlesztési politika irányvétele, akkor a migrációs folyamatokban, a demográfiai folyamatokban ilyen és ilyen következményekre lehet számítani. Ha pedig ez másképpen alakul, akkor más következményekkel kell számolnunk. Valószínűleg ez az a közvetlen együttműködés, amiről az előző előadók is beszéltek. Az egyik előadásban elhangzott, hogy ha van távlati fejlesztési koncepció, akkor annak alapján lehet demográfiai prognózistokat

megbízhatóan csinálni. Nekem az az érzésem, hogy ez a kettő csak közösen alakul ki valamilyen formában és szintetizálódik.

V I T A

MONIGL ISTVÁN

Bies Klára előadásában hol kevésbé óvatos, hol igen óvatos fogalmazásban érintette a vándorlás előrejelzésének és tervezésének az összefüggéseit. Olyan kérdésekre gondolok itt, hogy a tervezés döntéselőkészítő szakaszának az információi milyen pontosak lehetnek, vagy, hogy Bies Klára pontos, megbízható adatokat igényelt a jövőbeni társadalmi-gazdasági folyamatokról, azokról, amelyek érintik, befolyásolják a népesség területi elhelyezkedését és mozgását, kapcsolatban vannak azzal.

Első kérdésem az, hogy mit jelent ez a kapcsolat pontosabban? Hogyan használható fel a vándorlás prognosztizálásánál az az ismeretanyag, amit a távlati népgazdasági tervezés, a távlati terv adhat. Számomra úgy tűnik, hogy itt a módszertani kérdések nagy fontossággal bírnak. Ha erre Bies Klára kitérne, azt külön megköszönném.

A második kérdésem: azok nélkül az ismeretek nélkül, amit a tervezés adhat egy ilyen előrejelzés megalapozásához, készíthető-e előrejelzés vagy nem? Ha az derülne ki, hogy a népgazdasági tervezés, mint apparátus, vagy mint tevékenység nem tud, nem akar, vagy akar, de nem tud ilyen megalapozást nyújtani, esetleg egyszerűen valós nehézségei vannak ennek, például módszertaniak? Ennek az-e a következménye, hogy nem lehet megalapozott vándorlási hipotézist, prognóziát készíteni? Vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy ez változtathat területi strukturában jelentkező részletezettséget, differenciáltságot, a prognózis időtartamot és így tovább.

KLINGER ANDRÁS

Anélkül, hogy a vitát befolyásolni kívánnám, megjegyzem, hogy vannak országok, ahol területelőreszámításokat végeznek tervgazdaság nélkül is és lehet, hogy jobban végzik ezeket az előreszámításokat, mint azokban az országokban, amelyek tervgazdaságot folytatnak.

A Kovács Tibor által elmondottak azt jelentik, hogy az elmúlt 30 év trendje prognosztikai alapelemként az elkövetkezendő 20 évre nem használható. Ki az aki ma megmondja, hogy melyek az elkövetkezendő 20 év prognosztikai alapelemei? Azokat feltehetően nem a demográfus gyártja?

DARÓCZI ETA

Kovács Tibor feltételezi és teljesen helyesli is a népesség további térbeli koncentrációját, az ugynevezett dekoncentrált koncentrációját. Ezzel kapcsolatban eszembe jutott valami, amit amerikai irodalomban olvastam Magyarországról, igaz meglehetősen felszínes elemzés alapján. 22 országban a legnagyobb népességtömörülést tartalmazó régió vándorlási egyenlegét, annak időbeli változását vizsgálva és összevetve ez a tanulmány arra a megállapításra jutott, hogy Magyarország a többi szocialista országgal együtt erőteljes dekoncentrációs politikát folytat, legalábbis egy olyan, nagyon leegyszerűsített séma alapján, amely csak a központi régiót és az ország többi részét különbözteti meg. Ebben a publikációban a nagyon rossznak ismert magyar közlekedési és kommunikációs hálózattal összefüggésben felvetették, hogy vajon miért dekoncentrál ilyen erőteljesen egy olyan ország, amely ezt nem engedheti meg magának. Elgondolkodtató volt ez a felvetés számomra. Ezzel kapcsolatban azt szeretném kérdezni, hogy a népesség további koncentrációját a városhálózaton belül Kovács Tibor azért tekinti-e perspektívában is fentmaradó-nak és helyesnek, mert a termelési, gazdasági okok ezt kívánják, vagyis az agglomerálódás fokozódásából nálunk még gazdasági előnyök származnak, még nem futott le az "economies of scale" periódusa; vagy a népesség lakóhelyi preferenciája miatt van ez így; vagy egyszerűen egy olyan politikai allokációs döntés miatt, amely szerint nem az infrastruktúrára költünk inkább.

Kovács Tibortól egy látszólagos ellentmondásra szeretnék választ kapni. Hogyan lehetséges az, hogy a vándorlások száma nem fog csökkenni, mikor községeink már olyannyira elöregedtek, hogy szinte nincsenek népességi tartalékaik?

KOVÁCS TIBOR

Számomra úgy tűnik, hogy egy idő óta a területi tervezés azt mondja, hogy nem tudok tervezni, mert a demográfia nem adott elfogadható pontosságú területi prognózist. A demográfia pedig azt mondja, hogy nem tudok adni elfogadható pontosságú területi prognózist, mert abban nagy valószínűséggel tudom prognosztizálni a természetes szaporodás elemeit, de semmi támpontot nem kaptam a tervezéstől tekintetben, hogy hogyan prognosztizáljam a migrációt, mert semmit nem árul el a tervezés, hogy azon a területen lesz-e valami meghatározó erejű fejlesztés vagy nem lesz és így tovább. Azt nem kell egymásnak a ma elhangzottak után sem - meg korábban sem kellett - bizonyítani, hogy a két dolognak azért köze van egymáshoz.

Az a kérdésem Illés Ivánhoz, hogy nem lehetne-e elképzelni a területi statisztika, a területi demográfia, a területi tervezés között ezen áldatlan vita helyett egy olyan iterációs kapcsolatot, ami a két fél azon belátásán alapulna, hogy több lépcsőben kell egymásnak valamiket mondani ahhoz, hogy abból prognózis és terv is legyen. Mi a helyzet ma? Nem mondom meg, hogy mit akarok fejleszteni, de te mondd meg, hogy oda megy-e a népesség! Ez nem megy. Meg az sem megy, hogy nem tudom megmondani, hogy mit tudok fejleszteni, mert nem mondtátok meg, hogy mennyi lesz ott a népesség. Kissé sarkítottan bár, de ez a valós helyzet, s nekem úgy tűnik, hogy az egymás melletti párhuzamos pályán futás nem fog célravezetni.

Illés Iván azzal kezdte, hogy a tervezés szükségleteit érintette, de ezekről részletesebben nem beszélt. Számomra a népeesség mozgásához kapcsolódó tudományos munkában az egyik legnagyobb bizonytalanság abban van, hogy végül is milyen szükségleteket fogalmaz meg a tervezés. Nekem úgy tűnt eddig, hogy ez a területi népeességprognózisok terén mindaddig a tanácsai tervezés szükségletein nem jutott túl. Tehát a kérdés az, hogy tudna-e vállalkozni arra Illés Iván, hogy - nyilvánvalóan személyes véleményként - néhány olyan szükséglet-típusról beszéljen, ami a tervezés során felmerülhet?

A következő kérdés: van-e a jelenlegi tervezés vonásai, jellemzői mellett a népgazdasági tervezés abban a helyzetben, hogy a prognózisok készítéséhez azt a segítséget, amiről több vonatkozásban volt itt szó és amelyről Kovács Tibor is beszélt, megadja? Rendelkezik-e egyáltalán ezekkel az információkkal? Létre jönnek-e ezek?

Végezetül nem kérdést tennék föl, hanem egy "bánatunkról" szólnék. Rendkívül kedvezőtlen tapasztalataink vannak a területi prognóziskészítés területén a népgazdasági tervezőkkel való iterációs együttműködésben. Ez gyakorlatilag nem ment. Nem azon okok miatt, amelyeket elmondott Kovács Tibor, vagyis, hogy egymásra mutogatás folyik, vagy főként nem azok miatt. Mindenki azt mondta, hogy igen, csináljuk és semmi nem jött ki belőle. Az a gyanum, hogy itt mélyebb okok vannak. A vitában szívesen elmondanék egyet-kettőt. Arra kérném Illés Ivánt, aki nyilvánvalóan - az előadásában kimondva is - egyetért egy ilyen kapcsolattal és ezt szükségesnek tartja, hogy próbálja megfogalmazni néhány gondolatban, hogy hogyan lehetne ezt jobban csinálni; úgy, hogy annak tudományos értéke legyen és legyen kézzelfogható kölcsönös haszna is.

LANGERNÉ RÉDEI MÁRIA

Monigl Istvánnal egyetértve, némileg kiszélesítve a kérdést szeretnék néhány dologban inkább megerősítő hozzászólást tenni. Valóban jó lenne, ha az a kapcsolat, ami a demográfia és a tervezés között van, iteratív jellegű lenne. Mégis ez miért nem jön létre?

A demográfiát úgy érzem, kapcsolatképesnek tekinthetjük. Igaz, hogy azok a prognózisok, amiket kis térségekre alkalmaznak, sokszor éppen demográfiai oldalról vitathatók. De ahhoz, amit egy demográfiai prognózis nyújt, pl. egy területi korcsoportos prognózis, soha nem tud hozzákapcsolódni a tervezés ugyanolyan területi mélységben, ugyanolyan területi fogalomban és ugyanolyan dinamikai vagy időponti vetületben, ami a további együttgondolkodás alapja lenne.

Szabadjon egy itt említett példát venni. A kötöttárugyár esetében a munkaerőforrás kiszámításáig még csak eljut a demográfia, de amikor a tervezéstől azt kérdezzük, hogy adott helyen milyen technológia lesz, milyen végzettségű, nemű, foglalkoztatási szerkezetű munkaerőre van szükség, nincs válasz. Mert mondjuk egy kikötő-tervezés esetén egy egyiptomi szintű bálarakodó technológia, illetve egy terminál konténer rakodórendszer eltérő munkaerőt igényel. Tehát nem elég csak a munkaerőforrást figyelembe venni. Annak, hogy az adott esetben egyáltalán "visszaválaszolás" legyen, a feltétele a másik oldalról, hogy a tervezésnek megfelelő ágazati információja legyen. Én úgy érzem, és ebben kérnék megerősítést, hogy a demográfia a tervezés számára igen is nyitottan áll a kapcsolatteremtésre. Ahhoz, hogy ez a kapcsolat ne egymás mellett fejlődjön tovább, hanem együtt szélesedjen, az ágazati területi politikát mélyebben kell megfogalmazni.

DÁNYI DEZSŐ

Egy nagyon egyszerű gondolatot szeretnék megfogalmazni, amely itt bujkált az előadásokban és a kérdésekben, de talán keményebben, kijelentő módban is meg lehet fogalmazni. Ez úgy hallatszik, hogy lejárt a gazdaságfejlesztésnek, gazdaságnövekedésnek az a korszaka, amelyben az ipar látványos növekedése és a mezőgazdaság szocialista átalakítása lezajlott, és amikor kissé elhanyagoltuk a népesség területi átcsoportosításának, redistribúciójának a problémáját. Most elérkeztünk egy olyan időszakhoz, amikor a népesség területi megoszlásának és területi mozgásának problémája már népgazdasági jelentőségűvé változott és már össztársadalmi, összpolitikai problémákat idézett elő.

Tehát abból a korszakból kiléptünk, amikor az iparfejlesztéshez egyszerűen hozzárendeltük a munkaerőt, ugymond valahonnan majd kerítünk munkaerőt,

mindegy, hogy nem emberi módon, nem egészen európai körülmények között fog élni, vagy ingázni fog stb. Ha ezt a korszakot lezártuk, és rájöttünk arra, hogy ennek voltak olyan közvetkezmenyei is, amelyek visszahatnak ma már a gazdaság további fejlődésére és átalakulására, akkor a tervezésben meg kell jelennie egy olyan momentumnak, amikor egyenrangúvá válik a gazdaságfejlesztés, iparpolitika és infrastrukturális politika. Magyarán, a demográfiai elem, a népesség redistribúciójának eleme sokkal nagyobb fontosságot nyert ettől a korszaktól kezdve, mint amilyen volt a múltban.

Ha ezt a Tervhivatal és a tervezőszervek nem honorálják, akkor itt az iterációnak, amiről Kovács Tibor beszélt, bocsánatot kérek, süketek párbeszéde lesz a vége. Ugyanakkor fölmerül az a kérdés, hogy ha az a folyamat fog lejátszódni, amelyet itt fölvezoltak az előadók, tehát hogy nem a nagy centrális helyeken fejlesztünk ipart, infrastruktúrát, lakásállományt, hanem egy kissé szétszórtabban, a kisvárosi, urbánus, kisebb jelentőségű településeken, akkor drágábbak lesznek ezek az infrastrukturális beruházások, mint azok, amelyeket egy helyen épített, viszonylag olcsón, centrálisan.

Vajon az ország jelenlegi gazdaságpolitikai elképzelései így formálódnak? Mert nem lehet megint elvinni egy nem urbánus, infrastruktúrával kellően nem ellátott területre az emberek tömegét. Azt gondolom, hogy ha ezt végig gondoljuk, akkor a tervezés misztikus problematikájába - engedje meg Illés Iván, hogy ezt mondjam - azt bele kellene valahol iktatni, hogy adva van egy demográfiai momentum. Ez a demográfiai momentum jelentőségében megnövekedett és egészen másképpen kell kezelni, mint az eddigi tervezési metodika során.

FARKAS JÁNOS

Egy olyan momentumot szeretnék bekapcsolni a vita menetébe, amelyről mindenki nagyon jól tud, csak idáig valahogy szemérmesen hallgattunk róla. Aból indulnék ki, tulajdonképpen Illés Iván előadásához kapcsolódóan, hogy a tervezők - és ezért elnézést kérek tőlük, nem sértegetni akarom őket, de - bizonyos mértékig úgy tüntetik fel a tervezés folyamatát, mint hogyha az teljesen racionális tevékenység lenne. Megengedem a racionalitás kifejezést a tervezéssel kapcsolatosan használni, de csak azzal a megszorítással, hogy többféle racionalitás van. Mondjuk tudományos racionalitás, politikai racionalitás és így tovább. Politikai racionalitásról olyan értelemben van szó,

hogy a tervezés valójában nem más mint különböző érdekviszonyok, hatalmi viszonyok racionalitásként való legitimálásának eszköze. Tehát ilyen értelemben ez a tevékenység nem tudományosan racionális. Ebben az esetben azok az iterációs problémák, amelyek itt felmerültek, hogy a tervező és a demográfus miért nem tud jól együttműködni, érthetők. Tulajdonképpen felveszi a szaktudomány racionalitásának szempontjait egyfelől a demográfus a tudományágak képviselőiben, másfelől a tervező is felveszi saját szempontjait, aki viszont "szérmes" módon nem mondja meg, hogy valójában a hatalmi viszonyok eredőjét racionalizálja a tervezés eszközei segítségével.

Végül is a győztes érdekek és a győztes hatalmi tényezők fogják meghatározni azt, hogy az országban hol történjék fejlesztés, hol ne történjék fejlesztés és így tovább. Tehát a tervezés végül is valahol az érdekküzdelmek kimenetele során dől el.

A prognózist úgy tüntetik fel, mint amire nem lehet hatni. Ezzel mintegy azt ismerik el, hogy a hatalmi küzdelmeken tulmenően léteznek spontán folyamatok is. Valójában azt tételezik fel, hogy a hatalmi erők küzdelmében megtervezett folyamatokkal szemben - mondjuk - a lakosság más érdekeket, például saját érdekeit követve ellent fog állni. Tulajdonképpen a tervezéssel való szembenállás, a tervezés alól való kibujás eszközei azok, amelyekről ma a tervező azt mondja, hogy nem tud velük mit kezdeni, nem tudja befolyásolni és ezért a prognosztika világába utalja. Ilyen értelemben tehát az iteráció jobb megvalósítása érdekében szerintem egyfelől nem egyszerűen csak azt kell megneézni, hogy a népesség demográfiai mutatói miképpen fognak alakulni.

Másfelől nem vonom kétségbe a tervezőnek azt a jogát és egyben feladatát, hogy valóban a hatalmi erők és a konfliktusküzdelmek erőterében fogalmazzon meg feladatokat. Ugyanakkor közbe kell iktatni - mondjuk - a szociológiai szempontokat olyan formában, hogy azt is prognosztizálni kellene, hogy milyen formában alakulnak a jövőben az erőviszonyok, a hatalmi viszonyok? /Például centrum és decentrumok között, tanácsok és állam között és így tovább./

Ilyen értelemben tehát az iterációs problémákba be kell kapcsolnunk a hatalmi elemet, az érdekviszonyok vizsgálatát és esetleges prognosztizálását. Az iterációs problémák - gondolom - talán meg fognak oldódni, de soha ne felejtsük el, hogy a politika és a tervezés végső esetben soha nem a tudományos racionalitás logikáját követve hozza meg intézkedéseit.

Kovács Tibor nagyon lényeges kérdést érintett a jövő településhálózatának megfogalmazásával, hiszen a területi demográfiai prognózisokat ez nagymértékben befolyásolja. Nos ő úgy fogalmazta, hogy két nagy társadalmi és gazdasági átalakulási folyamat, az iparosítás és a kollektivizálás folyamata nagymértékű városba áramlást provokált. Hozzá szeretném tenni, hogy ezt erősítő hatású volt az a diszkrimináció, amely települések között létezett. Ez a diszkrimináció gazdasági előnyökben, hátrányokban, életkörülményekben fejeződött ki. Elképzelhető, hogy mivel ezek a diszkriminációk már jelentős mértékben gyengülnek, bizonyos értékek is változhatnak. Az egyén cselekvését befolyásoló olyan értékek, hogy a városi életmód felsőbbrendű, a városlakó felsőbbrendű, az agrár foglalkozás mult századi reliktum stb. lassan megszűnnek.

Elképzelhető, hogy ezeknek a társadalmi ráhatásoknak a megszűnése méréselkelheti a községi népesség kiáramlást, ahhoz képest, ami pusztán gazdasági kalkulációk alapján várható lenne. Legyen szabad azt is hozzátenni, hogy Magyarországon az 1970-es évek településfejlődésének az egyik nagy ellentmondása az volt, hogy a településhálózatban viszonylagosan decentralizálódtak a termelőerők, ugyanakkor a településhálózat szolgáltató részében centralizációs folyamatok játszódtak le. Ebben olyan országok szolgáltató modelljeit követtük, amelyek teljesen modern országok.

Magyarország azonban, ha tetszik kvázi modern ország. Infrastrukturánk állapota - főleg a közlekedés és távközlés - oly fokig elmaradott a fejlett ipari országokéhoz és saját gazdasági fejlettségünkhöz képest, hogy centralizált alapellátási modellek nem működtethetők eredményesen.

A nagy kérdés most az - a gazdaságpolitikának is feladva -, hogy adaptáljuk-e gazdasági fejlődésünket elmaradott infrastrukturánkhöz és akkor nekünk csekély esélyünk lesz gazdasági kibontakozásra, hiszen pl. a mikroelektronika sem terjeszthető el; avagy pedig mégis megkíséreljük az infrastrukturális elmaradottság mérséklését. A fejlett infrastruktúra viszont módosítja a területi, települési népesedési folyamatokat.

Két dolgozhoz szólok röviden hozzá. Először a térbeli mozgások társadalmi hatásmechanizmusaival kapcsolatos problematikához. Mégpedig azoknak a mélyinterjú tapasztalatoknak a birtokában, amelyeket a Politikai Főiskola Szociológiai Tanszéke "Ifjuság a munkaszervezetben" c. kutatási irányának a keretében, a fiatalok térbeli viszonyaival kapcsolatosan készítettem. És amelyekben arra is választ kerestem, hogy a térbeli mozgások milyen hatással vannak a fiatal népesség mindennapi élethelyzetére, hogy a különböző társadalmi helyzetben lévők milyen módon élik meg a helyváltztatásokat; s hogy mit fogadnak be a vándorlási folyamatok révén kitágult /?/ térbeli társadalmi környezetből. A mélyinterjúk eredményeiből most a térbeli mobilitás egy sajátos konfliktusára hívom fel a figyelmet. A beszélgetések egy részéből az derült ki, hogy szinte társadalmi foglalkozási helyzettől függetlenül, meghatározott élethelyzetű korcsoportoknál, meghatározott faktorok jelentkezősekor a lakóhely - ha nem is par excellence - de "eltűnik". Hogy az ingázó, a lakást és a szülői háttérrel, illetve támogatást nélkülöző, alacsony jövedelmű fiatal korcsoportok képtelenek lakóhelyük használatára. Hogy ezek a fiatalok szinte kizárólag a munkahelyükön töltik a napjaikat.

A velem szemben ülő fiatalokat hallgatva az volt az érzésem, hogy a 20-as, 30-as évek szovjet urbanisztikájában kibontakozott, az ötvenes években nálunk is kiéleződött urbanisztikai vitában megfogalmazott egyes nézetek manifesztumai keltek életre. E nézetek szerint az emberek életük nagy részét majd a munkahelyükön élik meg. A munkahely jelenti nemcsak a munka, hanem a közösségi élet, a művelődés, a mindennapi élet terét is. Ezért csak olyan lakóhelyekre és lakásokra van szükség, ahol a regenerálódás feltételei biztosítottak.

Ma már nyilvánvaló, hogy e sajátos lakóhelyi elméletek mögött - akár a 30-as évek utáni Szovjetunióban, akár az 50-es évek Magyarországon - egy gazdaságilag, politikailag, katonailag kondicionált, erőltetett és koncentrált gazdaságfejlesztés és ezzel összefüggésben az infrastrukturális fejlesztések diszpreferálása húzódott meg.

Az évek során az is bebizonyosodott, hogy a lakóhely nem csupán az alvás és a pihenés, de a felnőttkori életstratégiákat meghatározó értékek és minták kínálata, a szocializáció lehetősége, a mindennapi életnek is tere.

Nos akkor ezek a fiatalok miért nem töltenek időt a lakóhelyükön és miért kötődik a napjuk inkább a munkaszervezethez? Elsősorban a jelen viszonyokban formálódó gazdasági kényszerűségek rendje miatt. A segéd és a betanított fiatal munkások az alacsony munkabérek és a mindennapi élet nehézségei miatt komoly túlmunkákat vállalnak. Ez a túlmunka szinte már-már egy abszolút értelmű és kizárólagos munkahelyi létet hoz magával. A túlmunka kényszere a családos és lakás nélküli fiatal értelmiségieket sem kerüli el.

Számos fiatal akkor sem használja a lakóhelyét, ha nem kényszerül túlmunkára, jóllehet a lakóhely biztosítja a helyi társadalmi élet infrastrukturális feltételeit. Emögött a magyar településhálózat koncentrált fejlesztéséből fakadó térbeli mobilitás konfliktusos következményeit sejttem. Annak a folyamatnak a hatását, amelyben nemcsak családok, hanem egész helyi társadalmak bomlottak szét. Érzésem szerint a hazai nagyvárosainkban is élhetnek olyan társadalmi rétegek, akik lehet, hogy csak átmenetileg, de mindenképpen a társadalmi anómia állapotában vannak, akiknek nincsenek lakóhelyi emberi kapcsolataik, integrációs mezőik. A mélyinterjúk azt jelzik, hogy elsősorban a szakképzetlenebb fiataloknál a jellemző a társadalmi térbeli dezintegráció ténye.

A gyors és intenzív térbeli mobilitás társadalmi konfliktusai miatt egy kiegyenlítettebb térfejlesztést tartok kívánatosnak. Ez azonban a korábbi évek gyakorlatától eltérő településfejlesztést - és tervezést feltételez. Hozzászólásom második mozzanata egy ezzel kapcsolatos megjegyzés. Véleményem szerint a településfejlesztés és -tervezés korszerűsítése a társadalmi és a gazdasági, illetve a politikai szempontok egy jelenleginél erőteljesebb egyeztetését igényli. Egy olyan valóságos konszenzusra épülő fejlesztési, tervezési stratégiát, amely nemcsak a gazdaság és a politika érdekeit közvetíti a társadalom felé, hanem a társadalom, köztük a társadalmi-foglalkozási csoportok mindennapi élethelyzetével is összefüggő érdekeit a gazdaság és a politika felé.

VALKOVICS EMIL

Ha a demográfia standard kézikönyvei közül kiragadunk találomra egy tucatot, akkor azt tapasztaljuk, hogy ezek közül jó néhány egyáltalán nem tartalmazza a vándormozgalom elemzésével foglalkozó fejezetet. Többségük ma már

tartalmaz ugyan ilyen fejezetet, de a vándormozgalom elemzésével foglalkozó fejezetek tartalma között igen jelentős különbségek vannak. Nem ez a helyzet - mint ismeretes - a termékenység, a halandóság és a nupcialitás elemzésével foglalkozó fejezetekkel.

Ez a tény rendkívül sok nemzetközi vitára ad alkalmat. Lásd legújabban a francia-belga vitát: Wunsch professzor azzal vádolja Pressat professzort, hogy az ő demográfiai iskolájuk elmaradott, mert a megérdemelten híres francia demográfiai elemzési kézikönyvekben nincs a vándormozgalom elemzésével foglalkozó fejezet. Pressat erre azt válaszolja Wunschnak, hogy igaz, hogy a belga kézikönyvekben ugyan van ilyen fejezet, de ez merőben eltér a többi fejezettől, mert a fogalmi rendszer, a megközelítések egészen mások, mint a többi jelenség elemzésével foglalkozó fejezetek esetében és várni kell addig, amíg megérik a helyzet arra, hogy valóban egy rangjához méltó fejezet kerüljön be a kézikönyvekbe a vándormozgalom demográfiai elemzéséről.

Nézzük meg ezzel kapcsolatban, mi a magyar helyzet. A magyar demográfiai elemzésekben mindig is szerepelt a vándormozgalom elemzése, a "Bevezetés a demográfiába" című kézikönyv is tartalmaz ilyen fejezetet. Továbbá a magyar adatbázis - ha mi ugyan nagyon sok kifogással élünk is - nemzetközi viszonylatban is rangos adatbázisnak minősül, tisztelettel említik és használják, minden fogyatékosága ellenére, a külföldi kollégáink is.

Bies kollegina előadásában említette azokat a további előnyöket, melyekhez akkor juthatnánk, ha nagyobb gyakorisággal és elmélyültebben művelnénk a belső vándormozgalom reprezentatív retrospektív megfigyelését. Egészen más a súlya ennek a megfigyelési módnak nálunk, ahol jelenleg még elsősorban a lakás-bejelentési rendszeren alapszik a statisztikánk és így lenne a reprezentatív jellegű retrospektív megfigyelésnek csupán kiegészítő jellege, és más jellege van a nyugati országokban, vagy főleg a fejlődő országokban, ahol a reprezentatív jellegű megfigyelés a népszámláláson kívül tulajdonképpen kizárólagos adatforrás. Mégis mi az az új, amit ez adhatna?

Rendkívül sokat adhatna. Ha ilyen megfigyeléseket nálunk is gyakrabban és kiterjedtebb módon bonyolítanánk le, akkor például a belső vándorlásra vonatkozó paritás-specifikus adatok is rendelkezésünkre állnának. Megkaphatnánk például azt is, hogy egy-egy kohorsz átlagos reprezentánsai életük folyamán hányszor cserélnek, változtatnak lakóhelyet. Lényegében az intenzitás mérésének egy alapvető longitudinális aspektusú mutatószámához juthatnánk, ami több

kohorsz összehasonlítása esetében rendkívüli előnyökkel járna.

Egy másik előny abból származna, hogy a paritás-specifikus vándorlási gyakoriságok és az ezekből képzett részösszegek és valószínűségek sokkal könnyebben modellezhetők, mint a vándorlás korszecifikus arányszámái, amelyeknek a modellezhetőségére és az előállított modellek gyakorlati hasznosságára előadásomban szeretnék kitérni.

Másrészt szeretném hangsúlyozni, hogy a retrospektív jellegű reprezentatív felvételeknél - amennyiben azt nem demográfusok végzik - a mintavétel játékszabályainak betartása mellett is nagy a veszélye a tulbecslésnek, a torzításnak. Ez ellen azonban van orvosság, ezeket ki lehet küszöbölni. A szakszerű orvoslás a demográfusok munkája.

Ami a Kovács Tibor és Illés Iván közti vitát illeti, megjegyezném, hogy a Népeességtudományi Kutató Intézet és az Országos Tervhivatal közötti együttműködés több szakasza közül ki kell emelnem azt a viszonylag hosszabb, körülbelül 8-10 évvel korábban lezárult szakaszt, amikor a Tervhivatal adta a hipotéziseket, mi pedig szolgálai módon végrehajtottuk az előreszámítást. Az ügy érdemi részét nem eléggé elősegítő szakasz volt ez. Én minden alkalommal azt mondtam, hogy küldjenek egy érettségizett fiatalot, akit három hét alatt megtanítunk az előreszámítás technikájára és akkor csinálja ez a fiatal az előreszámításokat.

Az előreszámítás lebonyolítása tulajdonképpen rutin munkának tekinthető, ha van gép akkor rövid ideig tart, ha nincs gép, akkor hosszabb ideig tart, de végül is rutin munka, melyre bárki betanítható. Később volt egy olyan szakasz, amelyben már mi vállaltuk a hipotézisekért a felelősséget; az érdemi munka ezzel tulajdonképpen hozzánk került.

Én egy sajátos korszaknak tekintem a "szakértői találgatások" jelenlegi korszakát is, ami egyaránt vonatkozik a termékenységi, halandósági és vándormozgalmi hipotézisekre. Mint elgondolásokban szereplő módszer már létezik, de mi még nem gyakoroljuk eléggé a statisztikai módszereken alapuló extrapolációk módszerét. E módszerek alkalmazásába nagyon jól bekapcsolhatók a nem demográfusok is. A matematikusok, matematikus-statisztikusok például sokszor nagyon hasznos segítséget adhatnak. Igen ám, de itt jön a következő probléma, hogy vajon tényleg a multbeli tendenciák folytatódása lesz-e a jövő? Itt térnék vissza arra a vitára, ami Kovács Tibor és Illés Iván között alakult ki,

hogy azért a párbeszéd szükséges a Tervhivatalnak, mert vannak regionális fejlesztési elgondolásai és bármilyen tökélyel is végezzük a multbeli tendenciák extrapolálását, bármilyen szorosan illeszkedő regressziós görbék alapján is extrapoláljuk a multbeli tendenciákat, nem lesz jó, ha ezt a körülményt nem vesszük figyelembe, ha ezzel nem számolunk.

Ennek a problémának az említésével is hangsúlyoznám annak a fontosságát, hogy bizonyos párbeszédre, kontaktusokra mindenképpen nemcsak a jelenlegi szakaszban van szükség, hanem a jövőben is mindig szükség lesz.

TATAI ZOLTÁN

Kovács Tiborral egytértve szeretném bizonyítani a statisztikai előrejelzések, fogalmak rendkívüli fontosságát a gazdaságpolitikai gyakorlat és a területfejlesztési, területi tervezési tevékenység szempontjából.

Az 1968-ban készített mikrocenzus feladata volt többek között a negyedik öt éves terv készítésének számszaki megalapozása is. A mikrocenzus adatait felhasználva készítették el megyénként, városonként az 1970-es várható népességet, ebből vezették le az 1975-ös népességi számokat. A negyedik öt éves tanácsai tervekben a népesség száma - az ellátási mutatók várható alakulásán keresztül -, döntően befolyásolta a lakossági infrastruktúra fejlesztésre biztosított beruházási eszközök megység, illetve tanácsok közötti megoszlását. A tervezés során a városokra egyedileg, központilag is végeztek számításokat.

A mikrocenzusból adódó problémát két városnál jelentkező gondok bemutatásával kívánom érzékeltetni. A példa valós, a városok neve ezuttal nem lényeges, csupán a jelenség a fontos. Az egyik várost nevezzük "A"-nak, a másikat "B"-nek. Az 1970-es népszámlálási adatokból kiderült, hogy az 1968-as mikrocenzus az "A" városra vonatkozóan a ténylegesnél lényegesen magasabb, "B" város esetében pedig lényegesen alacsonyabb népességet mutatott a ténylegesnél. A tervezés folyamatában "A" város esetében a negyedik öt éves tervidőszak 1970-es bázis évi és 1975-ös befejező évi várható adatát az 1960-1968 közötti dinamika alapján számították, tehát a reálisnál lényegesen magasabbra prognosztizálták, mint ahogyan a tényleges számok alapján indokolt lett volna.

"B" város esetében a hibás kiinduló népességi adat ellenkező előjelű torzítást eredményezett. A tervezés folyamatában az ellátási mutatókat, illetve a hozzájuk kapcsolódó fejlesztési igényeket a torzított népességi adatok alapján végezték. Ebből következett, hogy a kialakított tervezési-ellátási metódus alapján a fejlesztési eszközök elosztásánál "A" város előnyösebb, "B" város pedig hátrányosabb helyzetbe került az indokoltnál. A tervezés befejező szakaszában már kiderült ugyan az 1968-as tévedés, a tervekben bizonyos korrekció is történt, a központi források megosztását a két város esetében azonban az már lényegesen nem befolyásolhatta.

Az élet azonban nagyon bonyolult, érdekes. "A" város esetében a város vezetői igen erőteljes lakáscentrikus városfejlesztést alkalmaztak. Az ott települt nagyipari vállalatok is erőteljesen támogatták saját eszközeikből a lakásépítést, ehhez járult, hogy az építőipar szintén kedvező lakásépítési feltételekkel rendelkezett. Mindezek alapján az 1970-es évek közepén a gyors lakásépítés alapján, a népesség bevándorlása révén "A" város lakónépessége lényegében az 1968-ban "rosszul" prognosztizáltak szerint alakult. "B" város esetében az alábecsült népességszám, a nem megfelelően fejlődő lakásépítési kapacitás, valamint egyéb okok következtében nem épült meg a reális számítás alapján szükséges, sőt még a tervezett lakásszám sem. Ez viszont hozzájárult ahhoz, hogy a népesség ténylegesen a "rosszul" tervezett, alábecsült szint körül realizálódott.

A statisztikai fogalmak tartalmának gazdaságpolitikai jelentőségét egy látszólag szemantikai jellegű, szűk szakmai problémának látszó gondolatsorral kívánom érzékeltetni.

A lakossági ellátás, a tanácsai fejlesztések tervezésének, a pénzügyi alapok biztosításánál a területen, településben élő népesség, a lakosság száma a kiinduló adat. Ez önmagában helyes, azonban a gond akkor kezdődik, amikor meg kell határozni, milyen népességgel számoljanak. A mai statisztikai gyakorlat - amint a jelenlévők körében ez közzismert - négy alapvető népességszámot ismer és tart nyilván, minden területre, településre vonatkozóan. Ezek: az állandó lakosok száma, az ideiglenes lakosok száma, a jelenlévő népesség és a lakónépesség.

A lakónépesség a tervezés alapja 1970 óta. Ez azt jelenti, hogy azokban a településekben, ahol jelentős az ipar és általában a foglalkoztatási lehetőség - főként a nagyobb városokban, mindenekelőtt a megyeszékhelyeken és

Budapesten - a lakónépesség száma lényegesen meghaladja az állandó lakosok számát, de a népszámlálás időpontjában számbavett és továbbvezetett jelenlévő népességet is. Ugyanakkor az elmaradottabb térségekben, a kisebb településtípusokban, általában a falvakban a lakónépesség lényegesen alacsonyabb a jelenlévő népességnél és főként az állandó népesség számánál.

Ebből következik, hogy a megtervezett még azonos ellátási mutatók eléréséhez is azokban a településtípusokban, ahol a lakónépesség meghaladja az állandó és jelenlévő népességet viszonylag nagyobb eszközarány jut, mint a lakosság alakulását tekintve ellentétes jellegű településtípusokban. Ha a lakossági infrastruktúra, a tanácsai fejlesztési alapok tervezése nem a lakónépesség alapján, hanem a jelenlévő népesség, vagy még inkább az állandó népesség alapján történne, akkor a kevésbé fejlett térségek, a településhierarchia alacsonyabb szintjén lévő településtípusok a rendelkezésre álló eszközökből nagyobb arányban részesülnének, egyébként azonos tervezési, elosztási elvek alapján.

A lakónépesség tervezési alapként való elfogadása mellett számos érv szól, ugyanakkor a jelenlévő és állandó népesség alkalmazásának célszerűsége mellett is lehet érveket felhozni. Mindenesetre a dinamikusan fejlődő térségek, települések fejlődése számára a lakónépesség általános és szinte egyetlen tervezési mutatóként való használata kedvező, ugyanakkor az elmaradottabb körzetek, a falvak számára nem előnyös. Ebből azonban az is következik, hogy a kevésbé fejlett és lassabban fejlődő vagy éppen a népességét elvesztő települések számára ez a tervezési metódus a korábban kialakult tendenciát a jövő fejlesztési források elosztásánál is szinte automatikusan tudomásul veszi és továbbvezeti, tehát a kialakult tendenciákat pozitív és negatív irányban felerősíti.

BIES KLÁRA

A hozzászólók részben már választ adtak Monigl István két kérdésére, ami közül az első az volt, hogy mit jelent a kapcsolat prognóziskészítők és felhasználók, pontosabban az Országos Tervhivatal és a Népeségtudományi Kutató Intézet tevékenysége között és hogyha nem állnak rendelkezésre a távlati fejlesztési tervek nem verbálisan megfogalmazott, hanem számítógépekkel ke-

zelhető pontos adatai, akkor egyáltalán lehet-e érdemi népeségprognózist készíteni?

Talán illetlenség kérdésre kérdéssel válaszolni, de nem értem, hogy tulajdonképpen mi az, hogy érdemi prognózis? Mi az, hogy érdemi hipotézis? Nem értem pontosan, hogy mi az, hogy elfogadható pontosságú népeségprognózis. Nem értem mi az, hogy stabil, illetve steril népeségprognózis. Nem értem, mi az, hogy önmegvalósító prognózis. Ugy gondolom, hasznos lenne mindenekelőtt ezeket a fogalmakat tisztázni, ha nem is egy konferencia keretében, de legalább szakértői körben.

Ami a két szervezet, az Országos Tervhivatal és a Népeségtudományi Kutató Intézet együttműködésének tartalmi részét illeti, azt szeretném, ha közös nyelven beszélnének, hogy megértsük egymást. Az Országos Tervhivatal pontosan definiálná, hogy mire van szüksége. A Népeségtudományi Kutató Intézet pedig az adatbázis, a rendelkezésre álló technika, az eddig kipróbált és bevált modellek, eredmények alapján megmondaná, mi az amit ebből ki tudna elégíteni és ez lenne az együttműködésünk alapja. De ha ezek az adatok nem állnak a rendelkezésünkre, úgy gondolom, akkor sincs tulságosan nagy baj. Franciaországban az INED rendszeresen ad közre népeségprognózisokat. Nem kerülnek olyan helyzetbe, hogy nap mint nap meg kell magyarázniuk esetleges mérés alapján, hogy egy hónappal, fél évvel, vagy egy évvel később a népeségszám 100 000 fő nagyságrendnél esetleg eltér egy-két ezerrel, vagy 10 000-rel, vagy annál nagyobbval. Az INED azt mondja, hogy olyan feltételek mellett, ha a halandósági és a termékenységi trendek így és így fognak alakulni, továbbá ha a vándorlási egyenleg annyi lesz, amennyit a modellbe beépítettek, akkor a népeségszám az előrejelzett időpontban ennyi és ennyi lesz.

A felhasználóknak az a feladata - és itt lép be az ugynevezett interaktív kapcsolat fontossága -, hogy végig kell játszaniuk, hogy ilyen feltételek mellett egyáltalán mire van lehetőség és módosítani kell azt a koncepciót, ami talán a prognózisok kidolgozása időszakában még meg sem született, nem is létezik. Szóval arra gondoltam, hogy én a közös munkát csak egyfajta együttgondolkodásként tudom elképzelni. El kellene kerülni, hogy olyan helyzetbe jussunk, mint az egyszeri hindu iskola vak gyermekeket tanító tanára, aki alkalomadtán egy hatalmas nagy elefántot vezetett a gyermekek körébe azzal a céllal, hogy mondja meg mindenki, hogy ez mi. Aki a farkát fogta meg az azt mondta, hogy ez egy hatalmas kígyó. Aki a fülét fogta meg, az azt mondta, hogy ez egy óriási lapulevél, aki a lábát fogta, azt mondta, hogy egy óriási nagy fa.

Kiderült, hogy az egy elefánt volt. Szóval ha a rendszerszemlélet meghonosodna a tudományos gondolkodásban, a tervezésben, a gyakorlati felhasználásban, talán akkor juthatunk el odáig, hogy a legközelebbi konferencián pontosabb és jobb eredményekről tudunk beszámolni.

KOVÁCS TIBOR

Nem hiszem, hogy ebben az évezredben a mi gazdasági és társadalmi fejlődési folyamatunkban vagy gyakorlatunkban olyan méretű mozgásokat kiváltó változások, mint a szocialista iparosítás és a mezőgazdaság szocialista átszervezése volt, megismétlődik. Ebből adódóan azt hiszem, hogy a következő 20 évre, az elmúlt 30 év folyamatait nem lehet prognosztizálni. Másképpen áll a dolog mondjuk a legutóbbi évtizeddel, amiről azt hiszem, hogy egy sor vonatkozásban használható ismereteket és előrejelzéseket ad a 80-as évekre vonatkozóan, talán olyan jellegű korrekciókkal, amelyeket én itt irányváltoztatás címén aposztrofáltam. Ezt úgy gondolom, hogy a 70-es évek trendjét úgy vesszük számba, hogy abban nincs benne a megyeszékhelyek 10 év alatti 23 %-os, rendkívül gyors népességnövekedése és talán nincs minden község-kategóriából olyan mértékű elvándorlás, mint a 70-es évtizedben volt.

Másfelől azt hiszem, hogy a 70-es évtized tapasztalatainak a fölhasználását illetően még többféle feladatunk és lehetőségeink is vannak. Úgy gondolom, hogy például a vándorlási megfigyelések alapadatai nagyobb értékelési lehetőséget rejtenek magukban, mint azok a - szerintem túlzott mértékig aggregált - mátrixok, amelyekben ezek az adatok ma rendelkezésre állnak.

Mint ahogy nem képzelem azt, hogy a honnan-hova vándorlás kérdésre úgy kellene válaszolni Magyarországon, hogy a települések számának megfelelően 3 100-szor 3 100-as mátrixban kerüljenek feldolgozásra az adatok, ugyanannyira nem hiszem azt, hogy 20-szor 20-as mátrix vagy annak esetleg egy község, város bontása erre a célra elégséges. Így ugyanis nyilvánvalóan rejtve marad elöttünk egy sor értékes információ.

A következő kérdés: mikor gyakorolhat a politika hatást a népességmozgásra? Esete válogatja, de mélyen meg vagyok győződve arról, hogy csak követő jelleggel reagál, és a különbség pusztán abban van, hogy bizonyos intézkedé-

sekre egy-másfél év múlva, másokra csak 4-5 év múlva. Ez abban a tekintetben nagy óvatosságra int bennünket, hogy mikor akarunk a magyar faluhálózat kritikus elemeivel valamit kezdeni és mikorra tehetjük azt az időt, amikor ennek a népesség részéről is lesz valami reakciója. Előadásomban a kistelepülések sorát illetően arra kívántam rámutatni, hogy ma elintézettnek tekinthető, hogy ezeknek a településeknek bizonyos hányada, illetve közülük tucat, két tucat meg fog szűnni. Közben a nagyobb településekből is van bizonyos fajta elvándorlás, sőt sajnos most már természetes fogyás is. A törpefalvak, aprófalvak utánpótlása a faluhálózatban biztosítva van és a probléma megvan, tehát az intézkedési kötelezettségünk is megvan, nagy felelősséggel.

Két további kiegészítő megjegyzést tennék még: nagyon fontos a dekoncentráció az urbanizációs folyamatban. Mélyen vallom, hogy a faluhálózat és benne a kicsi települések megerősítésének, megtartásának is a kulcsa a közelében lévő város. Távoli várossal nem lehet azt a települést életben tartani. Nem lehet ugyanakkor ingázás nélkül sem fenntartani a faluhálózatot, sem a foglalkoztatásnak, sem az ellátásnak az infrastruktúráját helyben nem lehet megteremteni. A kistelepülésen viszont ott marad a népesség, ha dolgozni és egyéb igényeit kielégíteni is racionális távolságon belül lehet.

Tehát nem fontos az összes 1 200 000 magyar napi ingázóért könnyeket hullatni, mert probléma ebből az a 40 %, amelyik 40-45 percen túl ingázik. Aki ezen belül ingázik az nekem csak olyan ingázó, mint az Ujpalotán lakó munkatársam, aki egy óra alatt nem tud bejönni a Keleti Károly utcába, pedig ő - alkalmazott fogalmaink szerint - nem ingázó, mert Budapesten lakik és Budapesten dolgozik.

Nem vagyok arról meggyőződve, hogy egy kisebb léptékű és szélesebb településkörben végrehajtott fejlesztés feltétlenül drágább, mint a nagyvárosi fejlesztés. Mélyen meg vagyok viszont győződve annak szükségességéről, amit Enyedi György is hangoztatott, hogy meg kell változtatni az infrastruktúrához való viszonyunkat már a beruházáspolitikában is.

Nem képzelhető el nemcsak településhálózat fejlesztés, nemcsak szolgáltatás fejlesztés, hanem a jövő gazdasági fejlesztése sem a jelenlegi infrastrukturális viszonyok között. Megvan annak a társadalmi indoka, hogy nálunk és a közép-európai szocialista országokban 30 év óta 60 %-on felüli a beruházások anyagi ágakra fordított része és 30-35 % körüli arányt képvisel az infrastruktúra, a nyugat-európai 50-55 %-os infrastruktúra-aránnyal szemben. Ha

azt holnap, holnapután nem is fogjuk elérni, de a 35 %-os arányról létérdekünk elmozdulni. Szerencsére a politika és a tervezés is ennek belátása táján tart, ha én jól itélem meg azokat az információkat, amit ebben a tekintetben ismerek és akkor közlekedéshálózatot, hírközlést lehet modernizálni és sok minden e-gész más megvilágításba kerül a településhálózatot illetően mint eddig.

Azt hiszem ezzel valamelyest válaszoltam Daróczi Eta kérdésére is. Én azt a fajta ellentmondást, amit a hivatkozott amerikai szerző fölfedezni vél a fejlesztési törekvéseink és az infrastrukturális helyzetünk között, nem osz-tom, mert ha igaza lenne annak a szerzőnek, akkor abból az következne, hogy minket a nyomorunk egy koncentrált fejlesztésre kell, hogy késztessem, ha pe-dig valaki ezt a 30 évet előrevetíti még 20 évre, azaz ha irányváltoztatás nélkül úgy folytatnánk, ahogy eddig csináltuk, akkor a magyar megyék népessé-gének 80 %-a a megyeszékhelyen lakna az ezredfordulóig.

Nem érzek ellentmondást abban, hogy a kicsi községekből kevesebben tud-nak már elvándorolni. A vándorlások száma az én megítélésem szerint nem fog csökkenni, ha itt nagyobb községek közötti vándorlásról van is szó és főleg nem területközi vándorlásról, hanem területeken belüli vándorlásról. Ez jelen-leg is növekvő.

ILLÉS IVÁN

Az előadás után felvetett kérdések lényegében egy kérdéskör körül fo-rognak. Ez a népgazdasági tervezés és a demográfiai prognózisok közötti ite-rációs kölcsönhatás. Erre kísérelnék meg válaszolni. Azzal kezdeném, hogy az előadásban a prognózisok jellegével kapcsolatban próbáltam érzékeltetni, hogy ez a tervezés valóban nem csupán racionális folyamat, hanem politikai folya-mat is.

A tervezés már felismerte azt a kérdést, hogy itt a szigoruan racioná-lis tervezési folyamat mellett érdekösszeütőkötzetés és érdekek egyeztetése fo-lyik. Ezért, amikor az iterációról van szó, az nem kizárólag módszertan és munkaprogram kérdése. Nyilvánvaló, hogy van a tervezésnek egy kerete, amelyik-ben meg kell találni azokat a helyeket, ahol a demográfiai prognózisok becsat-lakoznak. Valószínűleg több helyet kell találni, mint amennyit mi a formális munkaprogramban teljesítettünk.

Elhangzott, hogy más országokban is vannak demográfiai előreszámítások, ahol nincs is egyáltalán népgazdasági tervezés. Talán a mi helyzetünket éppen az teszi nehezzé, hogy van egy olyan népgazdasági tervezés, amelyhez komoly anyagi konzekvenciák kapcsolódnak. Ez teszi problematikusabbá, kritikusabbá a helyzetet. Politikum ilyen értelemben nem csupán a tervezésben, hanem bizonyos értelemben a demográfiai prognózisokban is van, hiszen bármilyen tudományosan tesszük fel, hogy ilyen és ilyen hipotézist használtunk, a mögött a hipotézis mögött mindig van egy nagyon komoly gazdaságpolitikai és politikai feltevés. Ezért szeretném azt, hogyha a demográfia is nagyobb mértékben felvállalná és magában tudatosítaná ennek a jelentőségét.

Monigl István kérdése volt az, hogy tud-e információkat nyújtani a tervezés a demográfiai prognózisnak. Nem tudom őszintén szólva, hogy tud-e.

Mi készítünk bizonyos dokumentumokat, ezeket az információkat lehet megfelelőnek itélni, de lehet meg nem felelőnek is itélni. Azt csak a demográfia szemszögéből lehet megítélni, hogy ez valóban megfelelő-e, vagy nem megfelelő.

A vitában elhangzott néhány további kérdésre szeretnék még röviden válaszolni. Dányi Dezső említette azt, hogy a demográfiai elemek, a meghatározó demográfiai elemek nagyobb szerepet kell kapnia a népgazdasági tervezésben. Ezzel én 100 %-ig egyetértek, de az ebből fakadó konzekvenciáim nem teljesen azonosak azzal, ami a vitában számos felszólalásból érződött.

Elég világosan előre láthatjuk, hogy Budapesten jelentős népességcsökkenés következik be a természetes korstrukturából és a demográfiai folyamatokból. A falvakban is jelentős népességcsökkenés következik a mai korstrukturából és a demográfiai folyamatokból, ha nem is olyan mértékben mint Budapesten. Az elmúlt évek eredményeként a vidéki városokban, vagy legalábbis a vidéki városok bizonyos kategóriáiban halmozódott fel olyan fiatal népesség, ahol egyáltalán bizonyos demográfiai szaporulat várható. Ha most kezdünk el hirdetni egy olyan koncepciót, aminek a lényege az "el a városokból", akkor tulajdonképpen ennek nagyon komoly politikai következményei lehetnek, különösen olyan szituációkban, amikor néhány vidéki városban koncentrálódik főleg az az ipar, amelyiknek a strukturális problémái különösen most éleződnek ki a kohászattól a nehéziparig, ahol az elmúlt évek bevándorlásai következtében egy új nemzedék lép munkába. Ezek lakást kérnek, megjelennek az igények az infrastruktúrával szemben. A területfejlesztési politika nem olyan,

hogy egyik évről a másikra valamilyen formában át lehetne fordítani. Már megindult folyamatokban nagyon nehéz változást elérni.

A demográfiai adatokból kiderül, hogy Magyarországon hatszor annyi azon fiatal nőknek a száma, akiknek textilipari szakmunkás képzettségük van, azokhoz viszonyítva, akik effektíve dolgoznak a textiliparban. Miből következik ez? Ma Magyarországon az a helyzet, hogy a textilipari munkában, a gyárakból való eljövétel az olyan mint a háboru előtt, amikor a cselédlányok feljöttek Budapestre. A lakás, a megtelepülés, az egzisztencia-teremtés feltételei nincsenek meg. Addig, amíg tanulók, meg utána néhány évig, addig a munkásszálláson laknak, itt Pesten, majd visszatérnek korábbi lakóhelyükre, szakképzettségük, addigi gyakorlatuk kárba vész és ujakat és ujakat kell kiképezni. A kialakult konzekvencia tehát az, hogy nem tudunk egyszerre fordítani a gazdaságpolitikánkon, a népesedéspolitikánkon. Vállalnunk kell egy bizonyos korábbi politika konzekvenciáit és ennek a keretében tudunk csak továbbhaladni.

ELNÖKI ÖSSZEFOGLALÓ

Azt hiszem, hogy már a konferencia kezdete is aláhuzta azt, hogy a szervezőknek igazuk volt, amikor ezt a megbeszélést összehívták, hiszen egy csomó kérdés, csomó probléma merült föl a feltett kérdésekhez kapcsolódva és remélhetőleg ezek válaszokat is fognak kapni.

Az eddigiek során elég kevés szó esett szűkebben vett népszerűségi kérdésekről, a problémákat sokkal tágabban, települési, gazdasági összefüggésekben közelítették meg mind az előadók, mind a hozzászólók. Három dolgot emelnék ki az elhangzottakból. Az egyik a multbeli folyamatok elemzésének kérdése. Bies Klára előadásában és több hozzászólásban is fölmerült, hogy vajon, ha többet tudnánk, ha pontosabban tudnánk, ha jobban tudnánk a multat, okosabbak lennének-e?

Én azzal értenék egyet, aki azt mondja elég sokat tudunk a multról - Valkovics Emil is ezt hangsúlyozta, kicsit Kovács Tibor is - és ha még sokkal többet tudnánk a multról, talán akkor sem tudnánk a jövőt jobban megbecsülni.

Tehát én ott nem kereskednék, hogy "még ilyen vizsgálat", meg "még jobban menjünk bele", meg "még tovább vizsgálgassunk", ha a jövőt akarjuk kutatni. Itt két dologról van szó, ezt szeretném kicsit jobban szétválasztani. Az egyik dolog, az hogy vajon az-e a feladatunk és arról akarunk beszélni, hogy a magyar vándorlási folyamatok multját jobban akarnánk leírni.

Kovács Tibor is erről beszélt. Demográfiai kutatási feladat a vándorlás multjának leírása, a vándorlók összetételének, a vándorlás irányainak, céljainak részletesebb megismerése; a magyar népesség történetének, az utolsó 20-30 év népességtörténetének ez valóban egy fontos kérdése, de most mi nem erről beszélünk.

Ugy gondolom, hogy mi most területi népességfejlődésünk jövőjéről beszélünk. Engem ezzel a kérdéssel kapcsolatban tulajdonképpen nem érdekelnek olyan részletek, amelyek a vándorlókra vagy a vándorlásokra vonatkoznak. En-

gem a vándorlási egyenleg érdekel. Ugy érzem, ha népelemszámról akarok beszélni, akkor itt az az érdekes, amit Kovács Tibor előadásában is hallottunk, hogy vajon ez fog előre kerülni, vagy az fog növekedni.

Hogy ezek a plusz-minuszok hogy jönnek ki, ebben a pillanatban majdnem érdektelen. Nem hallottunk eddig arról, talán majd a demográfiai módszertani kérdésekről beszélve szóba kerül, hogy nem az egyetlen módszer, hogy a megszámlolt ki- és bejelentőlapok alapján állapítjuk meg a vándorlási különbözetet, sőt a világon nagyon kevés helyen használják ezt a módszert. Közvetett módszereket használnak, a népszámlálási differenciákat használják, mi is ezt használtuk és ezek megbízhatóbb módszerek. Tehát jó lenne a későbbiek folyamán arról is beszélni, hogy különféle adatok, adatforrások hogy állnak egymással össze.

Fölmerült, többen említették, hogy a teljeskörű megfigyelések mellett reprezentatív megfigyelések bizonyos válaszokat jobban adnának, én ezzel egyetértek. Inkább azt vitatnám, hogy ha van egy retrospektív vizsgálat, vajon igazat mond-e arról, hogy hányszor vándoroltam, meg honnan-hová. Azt nyilván az itt jelenlevők is meg tudják mondani pontosan, hogy életükben hányszor vándoroltak. Még kell viszont magyaráznom, hogy mit tekintek vándorlásnak. A Pestujhely és Keleti Károly utca közötti napi utazással kapcsolatban például rá kell mutatni, hogy régen Pestujhely nem volt Budapest. Annak ellenére, hogy végrehajtottunk ilyen retrospektív vizsgálatot, nem hiszem, hogy ezt pontosan, jól, célraorientáltan meg tudjuk csinálni. Én úgy hiszem, hogy mint sok más vonatkozásban is, erre igazi választ longitudinális vizsgálatok adhatnak. Tervezünk is az ÁNH-val közösen egy, a vándorlás perspektivikus történetéhez is alkalmas vizsgálatot a '84-es mikrocenzus alkalmával. 10 év múlva, aki majd ugyanitt ül egy ilyen témájú tanácskozáson, az már csodálatos válaszokat fog tudni adni olyan kérdésekre is, mint amire itt Valkovics Emil is válaszokat szeretne kapni.

Egyetértek azzal is, hogy sok-sok definíció nincs tisztázva. Nincs egyértelműen alkalmazva a lakónépelem fogalma, sem az, hogy mit értenek állandó népelem alatt, illetve mit kell terveznünk és hogyan.

A második kérdéskör, amit kiemelnék, és ami jobban közeláll a szemináriumunk céljához, az az, hogy vajon a jövőt hogyan is kellene megközelítenünk. Elhangzott itt, hogy vajon a tyúk, illetve a tojás volt előbb, azaz mit mondjon a demográfus és mit mondjon a tervező, és hogy kell közöttük iterá-

ciót megvalósítani. Aláhúznám azt, amit Rédei Mária mondott, hogy úgy éreztük, hogy ennek a párbeszédnek az az oldala, ahol a statisztikusok és demográfusok ülnek, sokkal nyitottabb, sokkal több lehetőséget kínál, mint a fordított oldal; ezt jelzik 20-30 éves tapasztalataink. Mi mindig várunk valamit, lehet hogy hiába, lehet hogy Illés Iván válasza az, hogy hiába. Az említett példák aláhúzzák, hogy ha beruházási vonatkozások, a munkaerő vonatkozások nélkül történnék az előrebecslések, akkor vajon mi történik. Jelzik azt, hogy az iterációnak mindenképpen meg kellene történnie, a demográfiai előrebecslés csak kiindulópont további visszacsatolásokhoz. Ezek a mozgások nincsenek meg. Biztos, hogy nem kéne 3 000 településre, vagy akár 200-ra se végigvinni, de a nagy mozgásokat jelentő területekre mindenképpen gondolni kell. Ami az iteráció másik oldalát illeti, arra mondanék egy példát a 70-es évekből.

Valamiféle területi népességelőreszámítást a központi előretervezés kvázi kontrollra kiadott a területi tervezőknek, akik hozzáadogatták a saját igényeiket. Ha azt a 20 vagy 21 egységet összeadtuk, akkor 14 millió magyar jött ki. Mindenki a saját politikai gondolatára hiszi azt, hogy ez az iteráció, amin lehet vitatkozni. Ez a politikai erő vagy akarat persze nemcsak 15 évvel ezelőtt, meg 5 évvel ezelőtt állt fent, hanem ebben a pillanatban is fennáll. Legfrissebb élményeimet is említhetném, ez jellemző ui. például a budapesti agglomeráció népességének kérdésére is, ahol azért, mert ész, erő és oly szent akarat és hatalom azt mondja, hogy "de nem lehet Budapest népessége ilyen alacsony", hát adjunk hozzá még 50 000-et, mert akkor szebben néz ki. Miért? Mert. Hát ez az, amit politikai erőként mondunk a szó legszűlesebb értelmében. Fölmerült ugyanakkor az is, hogy azokban az országokban, ahol nincs tervgazdálkodás, ott mégis hogyan dolgoznak. Több példát említenék. Az Amerikai Egyesült Államokban például a két népszámlálás közötti vándorlási differenciákat egyszerűen kivetik a következő időszakra és azt mondják, hogy ha New York vándorlási egyenlege 5 %-os csökkenést mutat 1970 és 1980 között, akkor 5 %-kal fog csökkenni 1980-90 között is. Ehhez mérik a változásokat és vagy igazuk van, vagy nincs igazuk. Ennek van természetesen finomítottabb módszere is. Sok országban a népességszámhoz viszonyított anyagi koncentráció sokkal nagyobb, mint nálunk. A népességszámnak sokkal nagyobb politikai, anyagi vonatkozása van, jelenbeli és jövőbeli népességnek is. Ez a kérdés a világ számos országában így merül fel, a tényleges népességszám alakulása határozza meg az infrastruktúra fejlesztését, az adóvisszatérítést, de ez jelenti a politikai hatalmat is, képviselői mandátumot és így tovább. Alkot-

mány-bíróági perek az Egyesült Államokban, az NSZK-ban és másutt is kötődtek az elmúlt években népszámlálásokhoz.

Utolsóként ahhoz a vitához kapcsolódnék, ami ugymond "a sorok között" elhangzott. A Népszabadság-cikkkel is vitatkozott Kovács Tibor, hogy ha változatlan is marad, vagy egy kicsit változik a vándorlás nagysága, vajon az iránya hogyan alakul? A vitából én azt hallottam ki, hogy a vándorlás nemcsak foglalkoztatottsági, nemcsak lakás-, meg nemcsak infrastruktúra-kérdés, hanem valami más is. Az értékeknek változására gondolok, a nagyvárosok színházára, meg a kulturára, arra, hogy ott van csatornázás, meg a közértben több árut lehet kapni, mint másutt. Arra gondolok, hogy ezeknek a részeknek miféle hatása van, szemben a közép- és kisvárosi fejlesztéssel. Talán egy utolsó morzsa ebben a vitában - azon kívül, hogy tényleg számos ponton lehetne folytatni a vitát -, hogy mi a drágább, csak a példa kedvéért az, hogy Budapesten néhány utcát fölkövezünk, vagy például Érden minden utcát kell köveznünk. Az is felmerül, hogy egy ilyen kis országban, ahol mi vagyunk, valóban 200 - mert ezt a számot hallottam - olyan egységben kellene lenni, amit fejleszteni akarunk, amit fejleszteni tudunk, függetlenül a gazdasági lehetőségektől.

II.

NÉPESSÉGVÁNDORLÁS AZ EURÓPAI ORSZÁGOKBAN

A társadalmi változások térben is mindig kifejezésre jutnak. A nagy és gyors átalakulások rendszerint a szokásosnál több, míg a kiteljesedés, a lassu átmenet, a stagnálás, az utkeresés időszakai kevesebb térbeli mozgással, helyváltoztatással járnak a társadalmi lét tárgyi és személyi hordozóinál egyaránt.

Európában a második világháború alatt és közvetlen következményeként polgári lakosok és katonák milliói kényszerültek elhagyni otthonukat. Az életben maradt szerencsések menekülés, bujdosás, meghurcolás, hosszú menetelés, kényszerű vonulás után - ki-ki balsorsa szerint -, esetleg több ezer kilométert tudtak maguk mögött, mire otthonukba visszatértek, illetve saját akaratukból vagy kényszerűségből egy új hazában letelepedtek.

A két táborra szakadt Európa országaiban a népesség mozgása a hidegháborús években is jelentős volt, tartalma és iránya azonban országonként lényegesen különbözött. A kontinens északi és nyugati országaiba tömegesen érkeztek a végleg letelepedni szándékozók, illetve a vendégmunkások, részben a volt gyarmatokról, részben Európa szegényebb országaiból. Dél-Európából ugyanakkor rendkívül nagy volt az elvándorlás, sokan költöztek tengerentúlra, majd a hatvanas évektől főleg az NSZK-ba, Franciaországba stb. /1950-1977 között csupán Dél-Olaszországból 1,8 millió ember költözött külföldre/. Kelet-Európa országainak népessége az elzárkózás politikája, a védekezésésképpen átléphetetlené tett határok miatt ebben a népvándorlásban alig, illetve csak rendkívüli körülmények között vett részt. /1960-1977 között a külföldre vándorlásból eredő népességvesztés még a viszonylag nagy számú népességet kibocsátó Lengyelországban is jóval az évi egy ezrelék alatt maradt./

Magán a szocialista táboron belül sem volt, s ma sincs jelentős nemzetközi migráció, sem az ideiglenes, munkavállalási, sem a végleges, letelepedési szándéku vándorlást tekintve. A munkaerő vagy egyszerűen a lakosság országok közötti elszigeteltségének politikai, gazdasági és nem utolsósorban kulturális, emberi hátrányait megérezve történtek lépések a nyitottság irányá-

ba, de amíg az egyes országok álláspontja e tekintetben nem közeledik, lényeges változás nem várható. Természetesen vannak kedvezőtlen vonásai is a nemzetközi migrációnak, mint szinte bármely társadalmi folyamatnak. Jól, sőt valószínűleg jobban ismertek a nyugat-európai nagy vándormozgalom árnyoldalai, amelyek különösen gazdasági nehézségek idején domborodtak ki, s vezettek 1973-tól a vendégmunkások tömeges elbocsátásához és hazaküldéséhez.

A migrációnak a társadalmi és gazdasági fejlődésben játszott szerepét vizsgálva Golini és Gesano megállapítják: "Az 1950-es és 1960-as években Nyugat-Európa gazdagabb országainak vállalkozói és kormányhivatalnokai a vándorló tömeget termelési tényezőnek tekintették, amelyet a termelés szükségleteinek megfelelően lehet igénybe venni. A gazdasági rendszer érdekének szolgálatában ez emberek millióinak elköltözéséhez, környezetéből való kiszakításához vezetett. A szolgáltatások, mint például a lakásellátás, az iskolák, a kórházak tekintetében, valamint társadalmi és emberi szempontból nem törődtek ezekkel a vándorlókkal: ők nem integrálódtak a helyi lakosságba. Emiatt hamarosan jelentős társadalmi és gazdasági problémát kezdtek jelenteni." A hátrányok kezdtek fölülmulni a vendégmunkások foglalkoztatásának előnyeit. "Világossá vált, hogy a szervezetlen, ideiglenes migráció sem a befogadó területek igazi érdekeit, sem a hagyományos kibocsátó területek, sem a vándorlók saját alapvető érdekeit nem szolgálják."

E megállapítások alkalmasint nemcsak a nemzetközi munkaerővándorlásra, hanem egy országon belüli ideiglenes migrációra, például a hosszú távú ingázásra is helytállóak. Az olasz szerzőpáros azonban a megváltozott gazdasági körülmények mellett tudati tényezőkre is rámutat, főleg az 1968-as megmozdulások és az aktívabb szakszervezeti tevékenység eredményeképpen változott a gondolkodásmód: "Nem vállalnak többé munkát minden fenntartás nélkül, függetlenül annak tartalmától és hollététől. Ellenkezőleg, ma a munkának a dolgozó kulturális és szakmai törekvéseit is ki kell elégítenie és olyan helyen kell elérhetőnek lennie, hogy a dolgozónak ne kelljen teljesen elszakadnia saját társadalmi és kulturális környezetétől."

A nyugat-európai vándormozgalom negatív vonásai ellenére kétségtelen, hogy az olcsó vendégmunka az észak-nyugat-európai gazdaság szerves elemévé vált, s minden bizonnyal tartósan támaszkodni fog rá. Erre utal, hogy a munkaerővándorlás szervezettebbé tétele, a társadalmi hátrányok csökkentése érdekében kormányközi megállapodások születtek, sőt a hagyományos kibocsátó országokban helyenként fellépő ágazati vagy regionális munkaerőhiány pótlására

egy Afrikából a mediterrán országokba irányuló második vendégmunkás vonal látszik kialakulóban. A munkaerő-kinálat és -kereslet országonkénti eltérései miatt az ésszerűség a kelet-európai szocialista országokban is azt kívánja, hogy a jelenleg csekély nemzetközi együttműködés kiszélesedjen.

Európában tehát a második világháború miatt, majd az országok egymástól lényegesen különböző demográfiai helyzete és folyamatai, eltérő gazdasági fejlettsége és fejlődése hatására, nagy tömegeket megmozgató, és még többeket érintő nemzetközi migráció zajlott le. Hullámai a hetvenes évek elején, mindenekelőtt a gazdasági válság hatására elcsitulnak. Jelenleg és a jövőben várhatóan kisebb mértékű, szabályozottabb, konszolidálódott lesz az áramlás, amelynek fő irányai nem változnak, még ha a KGST országok jobban be is kapcsolódnának. Véleményem szerint a szocialista országok a nemzetközi vándorlásban - akár a munkaerőt, akár a lakosságot tekintve - az indokoltnál, a gazdaságilag vagy emberileg indokoltnál kisebb mértékben vesznek részt. Az Illés Iván által mondottakhoz annyit fűznék, hogy számomra nem döbbenetes, hogy 15 000 lengyel munkás dolgozik Budapesten; én úgy gondolom, hogy az ehhez hasonló együttműködés a jövőben kölcsönösen, ill. más országokkal is szélesedhetne.

Bár a nemzetközi migráció befolyásolja az országon belüli vándorlást is, főleg a külföldiek nagy számban befogadó országokban, mindenekelőtt a nemzetközi erőviszonyokat tükrözi. A belső vándorlás ugyanakkor az adott társadalom és gazdaság saját, önmagához viszonyított fejlődésének még mindig nem kellően elismert és feltárt megnyilvánulása.

A vándorlás jelentősége sokoldalú. A legfontosabbnak a következőket tartom:

- A mozgás az élet jele társadalmi viszonyok között is, s a mozgások között különös jelentőségük van azoknak, amelyek környezetváltással járnak együtt. A migráció gazdagítja, de egyben homogenizálja is a lakosságot és a környezetet egyaránt.
- A migráció éppen a változás, az oly nehezen megfogható, kifejezhető változás folyamatának egyik hordozója. Mint ilyen, segít feltárni az egyes stádiumok között vezető ut jellemzőit, amely sokkal nehezebb feladat, mint bizonyos elért állapotok szerkezetének összehasonlító vizsgálata, akár időpontok, akár területek között.

- A vándorlás vizsgálata az emberre irányítja a figyelmet, mégpedig komplexen. Nemcsak mint munkaerőt, hanem a családdal, vágyakkal, gondokkal, igényekkel rendelkező embert állítja elénk. Ha nagyobb súlyt kapna, az emberközpontuságot erősíthetné a társadalomtudományokban.
- A vándorlás ma már szerencsére rendszerint személyes döntésen alapul, de mivel tömeges, így mind az egyéni, mind a társadalmi lét változásait magában rejti, tehát mikro és makro összefüggések feltárására egyaránt alkalmas.
- Vándorlás általában a belső, vagy a közvetlen környezet hatására kialakuló motiváció, akarat és a külső, a helyi és a távolabbi lehetőségek és korlátok ütköztetésének eredményeképpen jön létre. Ezáltal lehetőséget ad arra, hogy a viszonylag objektíven mérhető jellemzők mellett a területi különbségeket úgy is láthatóvá tegyék, ahogy azok az emberek tudatában, véleményében, értékítéletében tükröződnek.

Az elmondottakból következik, hogy a vándorlás tanulmányozásának végtelenül sokféle lehetőségét alapvetően két megközelítésre lehet egyszerűsíteni:

- Az egyik a vándorló számára külső, objektív valóság, a feltételezett taszító és vonzó körülmények vizsgálatából indul ki, ezek meghatározó voltát hangsúlyozza. Feltételezi, hogy a potenciális vándorló, azaz a népesség, nagyjából homogén, a különféle stimulusokra hasonlóképpen reagál. E megközelítés fő elméleti kereteit, amilyen a jólét maximalizálásának vagy a területi kiegyenlítődésnek a folyamata, főleg közgazdászok és geográfusok vallják magukénak.
- A másik megközelítés a vándorlás alanyaira, jellemzőik, magatartásuk különbözőségére, a belső indítékokra összpontosít, a vándorlást az életciklussal, a társadalmi csoportok eltérő helyzetével, értékrendjével hozza összefüggésbe. Ezt a vizsgálati módszert a demográfusok és a szociológusok részesítik előnyben.

Az első eljárás inkább a vándorlások makro összefüggéseinek és szerkezetének feltárására és értelmezésére alkalmas, a második e folyamatok tartalmának, lényegének megértését segíti. Könnyen belátható, hogy mindkettő szükséges és hasznos, egymást kiegészítik.

A migráció kutatása, elveinek, törvényeinek tisztázása, összefüggéseinek modellekbe sűritése a múlt század második felétől napjainkig rendkívül so-

kat gazdagodott, a vándorlás mégis a legkevésbé előrejelezhető összetevője maradt a demográfiai változásoknak. Ez, nézetem szerint, főleg a migráció természetéből fakad, hiszen rendkívül összetett, sokváltozós e folyamat, amely a társadalmi fejlődéssel remélhetőleg egyre bonyolultabbá és színesebbé válik. Mindezek ellenére korántsem reménytelen az a törekvés, hogy a jelenleginél jobban megközelítsük, tükrözzük, értelmezzük és előrejelezzük a valóságban bekövetkező folyamatokat, hiszen rengeteg a kihasználatlan lehetőség. Ravenstein már száz évvel ezelőtt megfogalmazta sokat hivatkozott hét "migrációs törvényt", a belső vándorlások kutatása mégis csak a hatvanas években vett nagyobb lendületet. Két fontos feltétel teljesült ekkor: nélkülözhetetlen adatok, valamint a kezelésükhöz kellően fejlett matematikai és számítástechnikai apparátus váltak széles körben hozzáférhetővé.

Korábban a legtöbb országban a vándorlást illetően csak az egyenlegről, a reziduálisról volt adat, így az elemzés absztrakt síkon maradt, hiszen a teljes volumen és az irányok ismerete nélkül lehetetlen a reál folyamatról képet alkotni. Ahogy a valóságban az emberek születnek és meghalnak, nem pedig "természetesen szaporodnak", úgy valahonnan el- és valahova odaköltözők vannak, és nincsenek "netto vándorlók". Ezért én egyáltalán nem vagyok a vándorlási egyenleg egyedüli vizsgálatának híve.

A vándorlási adatok három legfontosabb forrása: a népszámlálás, a népességnyilvántartás és a mintavételes felmérés.

- Népszámlálás természetesen minden európai országban van, de mint migrációs adatforrás viszonylag újkeletű, és nem általános. Puma vizsgálatai szerint Franciaország is csupán 1962 óta rendelkezik a két népszámlálás között lezajlott vándormozgalomra /odavándorlás és elvándorlás/ vonatkozó információval a települések szintjén. A népszámlálásokból nyerhető ismeretek erőssége a területi és demográfiai részletek gazdagsága, gyengeségük a dinamikus adatok hiánya.
- A népességnyilvántartás területi- és idősorokat bocsát rendelkezésre, de nem árulkodik az exogén tényezőkről. Ez az adatforrás a szocialista országokban a legelterjedtebb, de az NSZK-ban, Belgiumban, Hollandiában és a skandináv országokban is rögzítenek minden egyes költözést. Kühnl és Pavlik szerint Csehszlovákiában 1950 vagy pontosabban 1949 áprilisa óta jegyzik fel a belső vándorlást. Korábban csak a külső migrációt regisztrálták, míg a belső költözésekről közvetet-

ten, más forrásokból /pl. a természetes szaporodás nyilvántartásával kombinált népszámlálások/ gyűjtöttek információt.

- A mintavételes felmérés a demográfiai meghatározókról és az exogén tényezőkről ad megfelelő tájékoztatást, kevésbé alkalmas viszont területi és időbeli elemzésre. Azokban a fejlett országokban rendszeres, ahol nincs népességnyilvántartás. Érdekes jellegzetesség, hogy a mintavétel alapsokaságaként, illetve egyéb forrásként Franciaországban a választók névjegyzékét, Nagy-Britanniában az Országos Egészségügyi Hálózat /National Health Service/ központi nyilvántartását használták.

Az adatok nagy tömege és a módszerek kifinomultsága lehetővé tette, hogy a tényleges folyamatokat egyre pontosabban reprodukáló modellek szülessenek. Az okozati összefüggések azonban sokszor rejtve maradtak, vagy nem bizonyultak stabilnak, a multat esetleg megmagyarázták, de előrejelzést nem lehetett építeni rájuk. 1966-ban E.S. Lee még kísérletet tesz a migráció elméletének megfogalmazására, de később, a hatvanas/hetvenes évek fordulójától a fejlett országok belső vándorlási jellemzőiben bekövetkezett lényeges változások hatására előtérbe kerültek a leíró, periódusokat és szerkezeteket rendszerező elemzések, a kauzális helyett a strukturális összefüggések. A legnagyobb hatású Berry munkája volt a hetvenes évek városi Amerikájáról, amelyben kifejti, hogy a népesség trendje a fokozódó urbanizáció vonalát elhagyva ma az ellenurbanizáció vonalát követi. Ez utóbbi magában foglalja a dekoncentráció folyamatát, vagyis az erősebb koncentráció állapotából a gyengébb koncentráció állapota felé való mozgást.

"Az elemzések egy fajtája bizonyult csak eredményesnek a belső eltolódások rendszerének feltárásában. Ez nem kíván magyarázó erővel fellépni, hanem inkább a változás jellemzőinek szisztematikus rendszerezését nyújtja. Feltehetően, hogy az iparosítás-urbanizáció folyamatának előrehaladásával az egyes országok városi területei meglehetősen szabályosan lépnek egy koncentráció-dekoncentráció spektrum mentén szakaszból szakaszra: kezdetben népességvesztés melletti centralizáció tapasztalható /mivel az emberek gyorsabb ütemben hagyják el a falusi vonzásterületeket, mint ahogy az adott helyi régióban a központi városok be tudnák fogadni őket/; ezt követi az abszolút centralizáció; azután a relatív centralizáció; majd amint a kritikus fordulópontot elhagyják, a relatív decentralizáció következik; később a központok népességvesztésével az abszolút decentralizáció; s végül, a fejlett vagy nagyobb városi régiókban a népességvesztés melletti decentralizáció."

Az urbanizáció előrehaladásával a dinamikus népességnövekedés térben a következőképpen terjed:

- lefelé, a városok hierarchikus rendszerében: a magasabb szinten álló nagyobbaktól a lejjebb álló kisebbek felé;
- kifelé, az agglomerációkon belül: a központoktól a környékek felé;
- kifelé, az agglomerációkon kívül: részben az agglomerációk határa mentén, mintegy az előző folyamat meghosszabbításaképpen, részben viszont a városi térségektől a rurális térségek felé;
- keresztben, a régi /kitermelő- és feldolgozóipari/ urbanizált régióktól az ujonnan iparosodó és urbanizálódó, főleg szolgáltatóipari, illetve a jobb életminőséget nyújtó rekreációs régiók felé;
- vissza, a megújult társadalmi presztizst nyert belvárosi lakónegyedek felé.

Az USA-ban megfigyelhető ellen-urbanizáció, vagyis a periferális területek megújult népességnövekedése Berry szerint nem tekinthető a decentralizációs folyamat egyszerű meghosszabbításának. A lényeges különbség az, hogy a szuburbanizáció során a városkörnyékre vándorlónak még megvan a lehetősége, hogy bejárással részt vegyen az agglomeráció napi városi rendszerében, azok, akik az USA "non-metropolitan" régióiba költöznek, már mindenestül elhagyják a legnagyobb városok vonzásterületeit. Az ellen-urbanizáció tehát gyökeres fordulópontot /clean break/ jelent a korábbi agglomerációs folyamatokhoz képest. A tétel érvényességét az USA-n kívül, de helyenként azon belül is vitatják, annyira, hogy az egyes fázisok egymásrakövetkezése, a gyökeres fordulat bekövetkezése vagy be nem következése a népességföldrajzi tanulmányok egyik központi kérdésévé vált. Mindenesetre kétségtelen, hogy az országok gazdasági fejlettsége, urbanizációs szintje és népességük térbeli mozgásának jellemzői közötti történelmi összefüggés transzverzális értelmezése, kiterjesztése horizontális /nemzetközi/ összefüggésekre alkalmas vizsgálati keretet nyújt az európai országok vándorlási jellemzőinek összehasonlítására.

A népesség sokféle térbeli mozgása közül az állandó lakóhely megváltoztatásával járó régióközi migráció a hetvenes években jelentősen, számát és arányát tekintve egyaránt csökkent az európai országokban, mégpedig tekintet nélkül azok társadalmi berendezkedésére, fejlettségére, urbanizáltságára vagy földrajzi fekvésére. Ez az általános tendencia épp az ellenkezője az USA-ban 1965 és 1980 között megfigyelhető folyamatnak, ahol a közbenső három ötéves időszak mindegyikében az előzőhöz képest jelentősen nőtt a vándorlások szá-

ma, és a növekedés hozzávetőlegesen azonos mértékű volt a nagy földrajzi /észak-keleti, északi-központi, déli és nyugati/ térségek és a funkcionális /metropolitan és non-metropolitan/ régiók közötti, általában hosszú távu, vagy a központi városok és a szuburbiák közötti, általában rövidtávu vándorlások számát tekintve.

Mivel magyarázható az európai magatartás különbözősége és meglepő egy-ségessége a távoli vándorlások csökkenését illetően?

- Az első nyilvánvaló eltérés az USA-tól a földrajzi adottságokban keresendő. Amerikában a vándorlások iránya hagyományosan északról és keletről délre és nyugatra mutat. A fejlett ipari régióktól távol még mindig hatalmas szabad területek vannak, amelyeknek kedvező demorborzati és éghajlati adottsága, kiváló infrastrukturális ellátottsága, olcsó munkaereje, alacsony vagyonaadója jelentős vonzerőt gyakorol a tőkére, de a farmra, családi házra, napfényre vágyó lakosságra is. Ezzel egy irányban hat, és a hosszú távu vándorlás tendenciáját támogatja, hogy kimerültek a nagyvárosi agglomerációk gazdasági és lakóhelyi előnyei, sőt egyre inkább a hátrányuk tulsulya érződik, vagyis ezen az oldalon erősödnek a taszító tényezők. Európában jelentős feltáratlan területek nincsenek. A ritkán lakott északi területek a hegyes-dombos felszín, illetve a tartós hideg, a déliek pedig az infrastruktúra hiánya, a hatalmas tőkeigény miatt nem váltak új növekedési góccokká.
- Szintén jelentős különbség, hogy Amerikában jóval nagyobb, és a hetvenes években sem csökkenő a külföldiek bevándorlása. A gyökértelen népesség pedig feltehetően mobilabb, mint az őslakosság.
- Az életkörülmények szerepének növekedése a vándorlási motívumok között mindkét kontinensen tapasztalható. Nyilvánvaló azonban, hogy a melegebb éghajlat mint az élet minőségét befolyásoló tényező általában akkor ösztönöz az állandó lakóhely megváltoztatására, ha a cél az országon belül elérhető. A gazdag, de hidegebb európai országok lakói, ha tehetik, inkább nyaralókat vásárolnak a mediterrán partokon, és legfeljebb idős korukban töltik ott az év nagyobb részét.
- Európát sokkal jobban sújtotta a hetvenes évek gazdasági válsága, mint Amerikát, s ezzel eljutottunk az egyes európai országok közötti hasonlóságok leglényegesebb közös eredőjéhez. Mit jelent a válság a vándorlásokra nézve? Logikailag is belátható, hogy a piac, a termelés stagnálása kevesebb helyváltoztatást igényel: nincsenek jelentős

új beruházások, nem változik a termelés térbeli szerkezete, kevesebb új vállalat, leányvállalat jön létre, kevesebb munkást és szakembert kell áthelyezni, kevesebb igazgatót neveznek ki stb. stb. Nincsenek ígéretes fizetések máshol, amelyért érdemes lenne vállalni az elköltözést, tehát hiányzik, vagy legalábbis gyengül a munkaerő a munkahely oldaláról. A népmozgás ugyanakkor nemcsak előzményét, következményét tekintve is beruházásigényes. A munkahelyen kívül lakás, ut, bolt, orvos, iskola kell az újonnan érkezőknek, márpedig a legtöbb ország a válságra az állami kiadások megnyirbálásával reagál. /A migrációs politika alakításához fontos lenne konkrét vizsgálatokkal eldönteni, alkalmanként mi költségesebb: a lakosság áttelepülése vagy az ingázáshoz szükséges infrastruktúra kiépítése./ A rosszabbodó gazdasági körülmények a családok jövedelmére és kiadására is kihatnak. A munkahelyek csökkenő kínálata, a bizonytalanság óvatosságra int, megnő a meglévő becsülete. A megszokott életszínvonalnövekedés elmaradása, esetleg tényleges rosszabbodása miatt takarékoskodnak, költségérzékenységük fokozódik, kevésbé fognak bizonytalan kimenetelű és költséges vállalkozásba, mint amilyen egy messzire költözés, a kockázat vállalása helyett jellemzőbbé válik a biztonság keresése.

- A másik fontos közös európai vonás, hogy a hetvenes évekre lényegesen csökkentek a regionális különbségek az országokon belül, mind az álláslehetőségek, mind az életkörülmények tekintetében. A régiók, nagyobb térségek közötti kisebb feszültségek kevesebb huzó- és taszítóerőt fejlesztett, kevesebb mozgást indukált. A regionális kiegyenlítődés folyamatának közös okai a háború utáni általános gazdasági fejlődésben, a modern közlekedési és hírközlési hálózat kiépülésében, a dinamikus tevékenységek térbeli elterjedésében, főleg a településhierarchia mentén történő diffúziójában keresendők. A spontán tökemozgás és a területfejlesztési politika egyaránt szerepet játszott ebben a folyamatban, természetesen országonként eltérő mértékben és arányban.
- Csökkentette a vándorlások számát, hogy a korábbi évekhez képest szerény méretűvé zsugorodott az ágazatok közötti munkaerőátcsoportosulás, továbbá az, hogy a kevésbé munkaerőigényes iparok, illetve a nagy munkaerőkoncentrációt nem igénylő szolgáltatások fejlődtek gyorsabban.
- A demográfiai jellemzők hatása a vándorlásokra sokoldalú. A nyers születési arányszám országrészenkénti eltérései - részben a vándor-

lások hatására, részben az urbánus családmoddell elterjedése eredményeképpen - csökkentek, s ezzel visszaszorult a demográfiai feszültség vándorlást ösztönző szerepe. A háboru után született népes korosztályok legkésőbb a hetvenes évek közepéig munkába álltak, ettől kezdve már kisebb mértékben növelik a vándorlások számát. A migráció korszecifikus szelektivitása miatt az öregedés általában a mobilitást fékező tényező, de azt is tudjuk, hogy - ha adott a lehetőség - nyugdíjas éveiket szívesen töltik az emberek aktiv korszakuk színhelyénél kellemesebb környezetben. A legtöbb európai országban a hetvenes években is érvényesült a születések számának csökkenő tendenciája. /Magyarország az egyik kivétel./ Ez, egyéb feltételek változatlansága esetén mobilitást növelő tényező lehetne, mert a gyermektelen vagy kevés gyermeket nevelő családok könnyebben mozognak, ám ugyanakkor kevesebb embert /családtagot/ mozgatnak. A demográfiai folyamatok irányát tekintve tehát sok ugyan a közös vonás az európai országok között, de ezek vándorlást csökkentő hatása nem egyértelmű.

A vándorlások intenzitásának csökkenése és távolságuk rövidülése változásokat hozott a fő irányokban: mérséklődött az elvándorlás a hatvanas évek nagy népességvesztő területeiről, és csökkent a bevándorlás a korábbi legnagyobb felvevőhelyekre. Ez az általánosnak mondható tendencia azonban országonként különböző mértékű és eltérő jellegű volt, hiszen a hatvanas évek fő kibocsátó és befogadó térségei mások voltak az észak-nyugat-európai és a déli, közép-keleti régiókban. A vándorlási irányokban mutatkozó eltérések továbbra is az országok gazdasági és urbanizációs fejlettségi szintjének különbségeit tükrözik, vagyis gyökeres fordulat, a sokat vitatott "clean break" /az urbánus régiókból rurális térségekbe költözés/ Európában nem tapasztalható.

A hatvanas években a fejlettségbeli különbség mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy a magas szinten iparosodott országokban a prosperáló régiók közötti vándorlások már jellemzőbbek voltak, mint a falusi térségekből a városi térségekbe költözések. A mezőgazdasági régiók továbbra is a kiáramlás fő területei maradtak, de a legfejlettebb országokban népességvesztővé váltak a hagyományos termelési szerkezetű, bányász-, illetve nehézipari körzetek is. Köztük volt az NDK déli ipari körzete is a hatvanas évek második felétől. Új vonásként az észak-nyugat-európai országokban megfigyelhető volt, hogy a legnagyobb városi agglomerációt magukban foglaló régiók pozitív belföldi vándorlási egyenlege rohamosan csökken, sőt, esetleg már negatívba hajlik, mint például Angliában a dél-keleti körzet esetében. Ugyanakkor a gazdag országokban a

magas jövedelem és a fejlett közlekedés lehetővé teszi a zöldövezeti családi ház ideál tömeges megvalósítását: a városközpontból a városkörnyékre költözés válik tipikussá a rövidtávú vándorlások között.

A déli és a közép-keleti országokban, különösen azok fejletlenebb nagytérségeiben a legnagyobb tömegeket a falvak közötti és a faluról városba vándorlás mozgat meg. A gazdasági indítéku költözéseknél az utóbbi az egyértelműen domináns áramlási irány. A városhálózat viszonylagos fejletlensége miatt ebből igen nagy hányad jut a régió közötti vándorlásokra. Sokan költöznek faluról rögtön a nagyvárosba, vagy annak közvetlen környékére. A kibontakozó agglomerálódás tartalmában tér el a nyugat-európai szuburbanizációtól: fő forrása nem a központból a város környékére, hanem az elmaradott térségekből a dinamikus térségekbe áramlás.

A hetvenes évekre a fejlett európai országok területének, illetve népességének 70-90 %-a urbánus. Csupán ebből a tényből is következik, hogy a faluról városba áramlás jelentősége a belföldi migrációban viszonylag csekély. Gyakorlatilag ezen országok egész területét modern város- és infrastruktúra hálózat fogja át: nagy jelentőségűek a szomszédos régiók és városok közötti, a horizontális munkamegosztásra épülő, kölcsönös vándorlások. Egyes nagyvárosi agglomerációknak már nemcsak a központjából, hanem a vonzáskörzetéből is megindul a továbbáramlás, részben egy még távolabbi szuburbán övezetbe, részben pedig a nagyváros hatóterületén kívül fekvő dinamikus kisvárosi körzetekbe, illetve a kellemes környezetű üdülőhelyekre. Olyan országokban, ahol ez a folyamat már nagyon előrehaladott, mint például Angliában, Belgiumban vagy Hollandiában, megkezdődött néhány kihalt vagy lepusztult belvárosi negyed felújítása. A korábbinál kisebb laksűrűségű, kellemesebb, magasabb presztizsű lakónegyedek épülnek itt, ahova nem a régi lakók, hanem náluk tehetősebb népesség költözik. Ezt a folyamatot nevezik dszentrifikációnak.

A városok ujjaélesztésére irányuló törekvéseket az alapvető, lokális társadalmi és pénzügyi problémákon túl minden bizonnyal az olajválsággal kezdődött gazdasági nehézségek is erősítették. Részben a jelentősen megdrágult közlekedés, részben a munkahelyek továbbra is erőteljes nagyvárosi koncentrációja miatt ismét megnőtt a központi fekvés értéke. Igen szemléletesen mutatja ezt Nagy-Britannia dél-keleti régiójának példája: a vándorlások negatív egyenlege 1973-ban érte el mélypontját, ekkor egy év alatt 7 %-os volt a népességfogyás a belföldi régióközi migráció miatt, de ezután évről évre csökkent a veszteség, 1979-ben mindössze 1 %-ot tett ki. Ezek az ugynevezett re-

urbanizációs kísérletek azonban egyelőre nem alkotnak egy újabb koncentrációs folyamatot. A népességvándorlás fő iránya továbbra is a központból kifelé, és a nagyvárosokból a kisvárosokba mutat. A rurális térségekből a korábnál kevesebb az elvándorlás, elszórtan népességnövekedés is megfigyelhető.

A kevésbé fejlett országokban, elsősorban a szocialista országok körében a változás abban nyilvánult meg, hogy az elmúlt tiz-tizenöt év alatt nőtt a lépcsőzetesen hierarchikus vándorlások aránya, valamint a városok közötti forgalom jelentősége, és a régió belüli migráció vált döntővé. Ezzel egyidejűleg fokozódott a szomszédos régiók forgalma. Az általánosítható jelenségek ellenére az országok és az országrészek közötti eltérések alacsonyabb szinten megmaradtak. Ezek nemcsak az ipari vagy városi fejlettség különbözőségét, hanem a településstruktúra és a vándorlási szokások eltéréseit is mutatják: Lengyelországban például már a hatvanas évek végén nagyobb arányú volt a városok közötti vándorforgalom, mint a hetvenes években Magyarországon; Csehszlovákiában Prágának sosem volt olyan kiemelkedő szerepe a vándormozgalomban, amilyen Budapestnek vagy Kelet-Berlinnek jelenleg is van; Bulgáriában a városba vándorlóknak csak töredéke tér vissza falura, Magyarországon és Lengyelországban ez az arány jelentős stb. stb.

A munkalehetőségek javulásával nőtt a lakóhelyi környezet migrációt motiváló szerepe, de ez ma még keveseket készített a nagyvárosi agglomeráció, vagy akár a belváros elhagyására. Talán Csehszlovákiában a legerősebb az ilyen irányú mozgás, Magyarországon jellemzőbb az üdülővásárlás. Feltehetőleg a lakáspiac helyzete, a városkörnyékek szegényes infrastruktúrája miatt alakult ez nálunk így.

A fejlesztési forrásoknak a városi hierarchián belüli dekoncentrációja eredményeképpen ma általában a közepes- és a kisvárosok a legdinamikusabbak, a népességszámhoz viszonyítva itt a legnagyobb a bevándorlók aránya. Népességűjtő területük azonban kicsiny, főleg a környékbeli falusi lakosságot vonzzák. A változások ellenére a fővárost magukban foglaló régiók mindenütt megőrizték különleges helyzetüket: ritkán fordul elő, hogy valamely régiónak szorosabb vándorlási kapcsolata legyen a szomszédjával, mint a központi körzettel.

A gazdasági recesszió hatása a szocialista országok belső vándormozgalmának térszerkezetében is megéreződött: bár a bányászvidékekről lelassult, az egyéb egyoldaluan nehézipari körzetekből fokozódott az elvándorlás. A me-

zőgazdaság országoként eltérő jelentőségének és támogatásának függvényében csökkent a falusi elvándorlás.

Összefoglalólag hangsúlyozni kívánom, hogy a vándorlások vizsgálatának számtalan lehetséges szempontja közül a gazdasági fejlődés, az urbanizáció és a migráció intenzitása, földrajzi irányai közötti kapcsolatokat emeltük ki, s jellegzetes különbségeket találtunk az Amerikai Egyesült Államok és az európai, ezen belül az észak-nyugat-európai és a dél-kelet-európai országok között. A valóságban természetesen nem ilyen egyszerűek az összefüggések. Fel-tárásukhoz nem elegendő a tudományági megközelítés, és az a nézet, hogy a mig-ráció valami más fontosabbnak a tünete, nem pedig a társadalmi és gazdasági változást előidéző erő maga. A vándorlás nemcsak a termelőerők hatékony tér-beli kombinációját, hanem az emberek személyes felemelkedését, életük gazda-godását szolgálja, s a társadalmi fejlődéssel ennek a funkciójának erősödnie kell.

Az európai országok vándormozgalmának főleg gazdasági okokra visszave-zethető lelassulása a jelen időszak jellemzője, amely nem vetíthető a jövőbe. Élénkülése jelezni fogja a változást, remélhetőleg egy elkövetkező gazdasági fellendülést, a jövedelmek és a szabadidő növekedését, az ismeretek bővülé-sét, az egyéni perspektívák kitérülését. A számítógép- és ürtechnika általá-nossá válása a termelésben, a közlekedésben és a kommunikációban, az irányi-tásban és a szervezésben feltehetően ismét nagy népességvándorlással jár majd, de ez inkább horizontális és többé-kevésbé kiegyensúlyozott lesz, vagyis a ván-dorlási egyenleg semmit sem fog elárulni természetéről. Nem valószínű, hogy Európában a jelenlegiek helyett, vagy akár mellettük, új népességvonzó góccok fejlődjenek ki rurális környezetben. Ez környezetvédelmi okokból sem kívánatos. A településszerkezet átalakulása, megújulása feltehetően a jelenlegi keretek között, a súlypontok át- és áttevődésével, a népesség oda-vissza áramlásával megy végbe.

Hazánkban nemzetközi szinten mérve is jók a vándorlás vizsgálatának feltételei. A gyűjtött információ bőséges, s a kutatásnak nincsenek politikai korlátai. Bár hiányoznak a migrációs életutakat bemutató mintavételes vizsgá-latok, a meglévő adatokban rejlő lehetőségek ugyanakkor jórészt kihasználatlanok, a jelenlegi folyamatokra vonatkozóan sokkal több ismeretet lehetne szerezni. A társadalmi változás e rendkívül fontos jelensége sokkal nagyobb és összetettebb figyelmet érdemel.

- BERRY, B.J.L. /1976/ The counter-urbanization process: urban America since 1970, In: Urbanization and Counter-Urbanization /Urban Affairs Annual Reviews, Vol. 11/, B.J.L. Berry /Ed./. Sage, London and Beverley Hills.
- CLOUT, H. /1976/ Rural-urban migration in Western Europe, In: Migration in Post-War Europe, J. Salt and H. Clout /Eds./. Oxford University Press, London.
- COMPTON, P. /1976/ Migration in Eastern Europe, In: Migration in Post-War Europe, J. Salt and H. Clout /Eds./. Oxford University Press, London.
- DARÓCZI E. /1981/ A belföldi vándorlás intenzitásának és térbeli szerkezetének változása Magyarországon 1960-1978 között, Demográfia, XXIV. évf. 1., 37-72.
- ENYEDI Gy. /1978/ Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- FLEURY, M. /1982/ L'enquête "mobiles des migrations entre la région Ile-de-France et la province", Courrier des statistiques 23, juillet, 36-38.
- GOLINI, A. - GESANO, G. /1981/ Regional migration in the process of Italian economic development from 1881 to the present, In: Why People Move. Comparative Perspectives on the Dynamics of Internal Migration, J. Balán /Ed./. UNESCO Press, Paris.
- GOLTS, G.A. /1981/ Tendencias in development of mathematical modelling of human migration, Geographia Polonica, 44, 239-246.
- GRANDSTAFF, P.J. /1980/ Interregional migration in the USSR: Economic aspects, 1959-1970, Duke University Press, Durham, N.C.
- HALL, P. - HAY, D. /1980/ Growth Centres in the European Urban System Heine-
mann XXII, London.
- HANSEN, K.A. - BOERTLEIN, C.G. /1981/ Geographical mobility: March 1975 to March 1980, Current Population Reports, 368, December, 1-140.
- HOLZER, J.Z. - WASILEWSKA-TRENKER, H. /1981/ Rural-urban migration in a centrally planned economy: Poland 1946-77, In: Why People Move. Comparative Perspectives on the Dynamics of Internal Migration, J. Balán /Ed./. UNESCO Press, Paris.
- IUSSP /1980/ Projecting migration for integrated rural and urban development planning, IUSSP Papers 16, IUSSP, Liège.

- JERCZYŃSKI, M. /1981/ Development of the national system of cities as related to migration, *Geographia Polonica*, 44, 97-109.
- KÜHNL, K. - PAVLIK, Z. /1981/ Selected features of internal migration in Czechoslovakia, 1950-1978, *Acta Universitatis Carolinae Geographica* XVI, 2, 3-24.
- LEE, E.S. /1966/ A Theory of Migration, *Demography*, III, 1, 47-57.
- MAUREL, M.C. - REY, V. - VOLLE, J.P. /1983/ Planification et gestion du territoire en Bulgarie: la réforme des systèmes de peuplement, *Le Courrier des Pays de l'Est*, 269, janvier, 40-44.
- MEAD, A.C. /1982/ A simultaneous equations model of migration and economic change in nonmetropolitan areas, *Journal of Regional Science*, 22, 4, 513-527.
- MOHS, G. /1980/ Migration and Settlement: 4. German Democratic Republic, *IIASA VII*, 115, Laxenburg.
- OGILVY, A.A. /1982/ Population Migration between the Regions of Great Britain, 1971-9, *Regional Studies*, 16, 1, 65-73.
- PORELL, F.W. /1982/ Intermetropolitan migration and quality of life, *Journal of Regional Science*, 22, 2, 137-158.
- PUMAIN, D. /1980/ Contribution à l'étude de la croissance urbaine dans le système urbain français /Thèse pour le Doctorat d'Etat/, Université de Paris 1, Paris.
- RAVENSTEIN, E.G. /1885/ The laws of migration, *Journal of the Royal Statistical Society*, 48, 167-235.
- REES, P.H. /1979/ Migration and Settlement: 1. United Kingdom, *IIASA*, Laxenburg.
- RICHMOND, A.H. /1969/ Sociology of migration in industrial and postindustrial Societies, In: *Migration*, J.A. Jackson /Ed./. Cambridge.
- ROBERT, S. - RANDOLPH, W.G. /1983/ Beyond Decentralization: the Evolution of Population Distribution in England and Wales, 1961-1981, *Geoforum*, 14, 1, 75-102.
- SALT, J. - CLOUT, H. /1976/ International Labour Migration: The Sources of Supply, In: *Migration in Post-War Europe*, J. Salt and H. Clout /Eds./. Oxford University Press, London.
- VINING, D.R., Jr. - PALLONE, R. /1982/ Migration between Core and Peripheral Regions: a Description and Tentative Explanation of the Patterns in 22 Countries, *Geoforum*, 13, 4, 339-410.
- WOOD, P. /1976/ Inter-Regional Migration in Western Europe: A Reappraisal, In: *Migration in Post-War Europe*, J. Salt and H. Clout /Eds./. Oxford University Press, London.

ZURKOWA, A. - KSIEZAK, J. /1981/ Spatial structure of internal migration in Poland, Geographia Polonica, 44, 247-249.

AZ 1981-2000 KÖZÖTTI IDŐSZAKRA SZÓLÓ TERÜLETI NÉPESSÉGPROG-
NÓZISOK KIDOLGOZÁSÁNAK MÓDSZERTANI TAPASZTALATAI

A délelőtti folyamán többször volt szó területi népességelőreszámításokról. Hiányoltam, hogy nem mondtuk meg, melyik népességelőreszámításról van szó, ki készítette azt, mikor készült. Az én feladatomban egy konkrét területi népességelőreszámításról szólni, kidolgozásának néhány módszertani tapasztalatával foglalkozni.

Ezt az előreszámítást a Népeségtudományi Kutató Intézet készítette, együttműködésben a KSH Népesedésszociológiai Főosztályával, 1982-84-ben. A népességelőreszámítás eredményét négy kötet tartalmazza. Mind a négy kötet "Szolgálati használatra" minősítéssel jelent meg.¹ A népességelőreszámítások az 1981-2001 időszakra szólnak. A teljes munka átfogó értékelése még nem történt meg és a felhasználásáról sem rendelkezünk még részletes információval. Az eredmények, az eddigi visszhang és főként a már megkezdett és tervbe vett széles körű, a prognosztikai munkához szorosabban kapcsolódó kutatások azonban, úgy véljük, megengedhetővé teszik azt a kijelentést, hogy egy új szakasz kezdődhet most a társadalmi demográfiai prognosztika hazai gyakorlatában, legálábbis Intézetünk gyakorlatában.

A területi népességelőreszámítások készítése nem volt előzmények nélküli. Az Intézetben korábban két alkalommal is készült kísérleti területi előrejelzés. A mostani munka azonban felépítésében új, módszertani, számítási eljárásában fejlettebb, információtartalmában sokszorta gazdagabb az előzőeknél. Ugyanakkor mint első elemet egy tervezett sorozatban magát a mostani előreszámítást is kísérleti jellegűnek kell még tekintenünk.

Az előreszámítás kidolgozása sok-sok vonatkozásban menetközben megoldott vagy áthidaló problémával járt, számos tapasztalatot szereztünk. Ezek közül a módszertani tapasztalatok és problémák természetesen kiemelkedő fontosságúak.

¹ A népességelőreszámítások "Szolgálati használatra" minősítése 1984. szeptemberében megszűnt. /A szerk./

Először az előreszámítás felépítéséről, tartalmáról, számítási módszeréről szólok. Az 1981-2001 időszakra szóló területi népességelőreszámítások 57, illetve más összefüggésben 59 területi alapegységből indultak ki és alulról építkezettek. A rendszer egy paneles építkezéshez hasonlítható, ahol a lakásoknak tekintjük a megyéket, az egész háznak tekintjük az országot. A megyéket három panelből állítottuk össze, úgy mint megyeszékhely, megye városai és megye községei. Először elkészítettük az alapegységek előreszámítását /panelek/, utána ezeket összevontuk, így készültek a megyék népességelőreszámítási és ezekből végül az ország népességének előreszámítása.

Ezzel a korábbi gyakorlattól eltérően, amikor az Intézetben készült országos előreszámítást valamilyen módszer alapján lebontogatták területi mutatókra, most alapfokon konzisztens módon a területből kiindulva készítettük el az országos előrejelzést is. A megyén belül a három elkülönített egységre /megyeszékhely, megye városai, megye községei/ szóló előreszámítások mellett elkészítettük még Budapest, illetve a budapesti agglomeráció városainak és községeinek az előreszámítását is. Így lett a területi alapegységek száma 57, illetve 59.

A területi népességelőreszámítások mintegy 1 000 000 előrebecsült népességi és népmozgalmi adatot tartalmaznak, minden területi egységre azonosan és nagymértékben részletezetten. A népesség számát az előreszámítások 1981-2001 között évenként adják meg, a népességet nemek és korévek szerint bontják. Tartalmazzák a születések és a halálozások, valamint a vándorlási egyenleg becslést számát, arányát. A számítási eljárás lehetővé teszi ezen kívül, hogy utólagosan megbecsüljük a születéseknek az anya kora, a gyermek neme, a halálozásoknak kor és nem, a vándorlások kor, nem, irányultság, lakóhelyváltoztatás típusa szerinti bontását is.

A területi alapegységek népességének előreszámítása komponens módszerrel készült, amely igen nagy tömegű és ilyen részletezettségű adat előállítására kiválóan alkalmas. Az eljárás elvi módszertani szempontból korrekt. Ezzel a módszerrel készültek korábban is a népességi előreszámításaink, és külföldön is ez a leggyakrabban alkalmazott. A komponens módszer a népesség számát és a népességstruktúra változásait visszavezeti a népmozgalom változásaira, azaz a termékenységben, a halandóságban, a vándorlásokban bekövetkezett változásokra. Én most nem részletezném az eljárást. Lényege nagyon egyszerű, mert ha a termékenységi, halandósági, vándorlási arányszámokat ismerjük, akkor a népességből alapműveletekkel előállíthatók az abszolút számok: a szüle-

tések, a halálózások, a vándorlások és a következő időpontig továbbvezethető a népességszám. Az előreszámítás tehát azzal indul, hogy előrebecsüljük a népmozgalom intenzitási viszonyszámait. Az első lépésben meg kell mondanunk nagyvonalakban, hogy milyennek is képzeljük el a jövőbeni termékenységet, halandóságot, vándorlást. A következő lépésben ennek alapján kell előrebecsülnünk kor és nem szerint hogyan fog alakulni a hipotézisek szerint a tényleges termékenység, halandóság, vándorlás.

Persze amilyen egyszerűnek tűnik ez a módszer, olyannyira nehéz a gyakorlati kivitelezése, különösen részletes területi népességelőreszámítás készítésénél. Az alkalmazás gondjait három fő csoportba tudom sorolni. Területelőreszámításunk van, tehát területi bontású termékenységi, halandósági, vándorlási hipotézisek kellene. Ugyanezeket a hipotéziseket le kell bontanunk részletes népmozgalmi arányszámokra. A második gondot - a három jelenség közül kiemelve - a migráció, ennek figyelembevétele, a figyelembevétel módszertani problémái okozzák. A harmadik gond a területi bontás részletettségéhez függ: milyenek és mekkorák a statisztikai bizonytalanságok?

Hipotéziseket készíteni annyi, mint felvázolni a folyamatok jövőbeli alakulását. A népesség előreszámításához azonban ez még általában nem elegendő. Itt a felvázolásnak konkrétan, a legtöbb esetben numerikusnak kell lennie: választ kell adni a "mikor-mekkora" kérdésekre is. Ezenkívül korszpecifikus becslésekre van szükség és mindezt területi részletettségben kell kidolgozni. Ezzel azonnal körvonalazódik a területi prognosztizálás egyik alapproblémája: hogyan lehet 57 területi egységre, 20 évre előre, megbízható módon becsléni a szükséges, több mint 400 000 népmozgalmi arányszámot?

A kérdésre nem volt könnyű pozitív választ adni és ez azonnal ráirányította a figyelmet a regionális demográfiai kutatásokra. Azt tapasztaltuk, hogy a regionális demográfia Magyarországon ma még kevés támpontot nyújt a területi népességelőreszámításokhoz, tartalmi, módszertani vonatkozásban egyaránt fejletlen. Ezért külön-külön, minden egyes jelenségnél meg kellett néznünk, hogyan alakult területileg a múltban és ahogyan Bies Klára mondta, megpróbáltuk ismereteink, tapasztalataink alapján valószínűsíteni a jövőbeni fő irányokat.

A termékenységnél összefoglalóan abból indultunk ki, hogy a területi termékenységben lényeges magatartásváltozás nem fog bekövetkezni, leszámítva azt, hogy a területi differenciáknak a hetvenes években megfigyelt csökkenése a nyolcvanas évtizedben is folytatódni fog. Feltételeztük, hogy a területi ter-

mékenység megtartja sajátos korjellemzőit, tehát nem fognak egymáshoz közeledni a területi egységek ilyen szempontból. Végül azt tételeztük fel, hogy ha befolyásoljuk a termékenységet központi uton, termékenységcentrikus népesséspolitikai intézkedéssel, akkor ez a befolyásolás területileg is hatni fog és a hatás területileg hasonló lesz.

A halandóságnál abból indultunk ki, hogy a jelenlegi-romló tendencia az egész országban érvényesül és részben érvényesülni fog a következő időszakban is. Ha változás lesz, akkor az ismét központi befolyásolás eredménye lehet, és ez területileg is hatni fog. A változás időpontjára és mértékére vonatkozóan is körülbelül azonosat tételeztünk fel a területi egységekben.

A migráció irányait, irányultságát változatlanoknak vettük, egyenlegét viszont jelentősen csökkenőnek tételeztük fel amiatt, hogy a mobilizálható népesség száma csökken, és számolva egy, a jelenleginél kiegyensúlyozottabb területfejlesztési politikával is.

Az országos tendenciák részletes ismeretében, területileg ilyen jellegű állításokra támaszkodva /hangsúlyozni kell, hogy ezeket nem minden részletében támasztják alá a részletesen kidolgozott regionális kutatások/ és néhány technikai jellegű munkahipotézis felhasználásával készültek a területi népességelőreszámításokhoz szükséges termékenységi, halandósági és vándorlási előrebecslések. Az első összehasonlítások az 1980 utáni tényekkel azt mutatják, hogy ezek a becslések meglepően pontosak.

Tapasztalataink szerint, mint az várható is volt, a migráció előrebecslése a legbizonytalanabb. Ez részben regionális kutatásaink számlájára írható, másrészt pedig komoly módszertani problémákból származik.

Milyen módszertani problémáink vannak a vándorlási mozgalom előrebecslésénél? Az első probléma statisztikai jellegű. A népesség mozgása - amint az már elhangzott a mai nap folyamán is - a lakóhelynyilvántartásban nem követhető pontosan, a vándorlási statisztikából nem derül ki, hogy melyik a tényleges lakóhely. A 80-as népszámláláskor például Budapesten a tényleges lakónépesség 40 000 fővel volt kevesebb annál, mint amit a népmozgalmi statisztika továbbvezetése adott. A területi népességelőreszámításnál arról kellett dönteni, hogy mit használunk: a folyamatos vándorlásstatisztikából származó adatokat, vagy pedig a népszámlálások közötti ún. vándorlási különbözetet. Vé-

gül egy vegyes megoldást választottunk, amelyben a folyamatos vándorlásstatisztikát a népszámlálási különbségek segítségével korrigáltuk.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az előreszámítás eredményei szükségképpen eltérnek a népesség-továbbvezetés adataitól. Egyes területi egységekben ezek az eltérések lényegtelenek, más területi egységekben /a nagy befogadó és a nagy kibocsátó egységeknél/ viszont jelentősek. Ha nem ezt a megoldást választjuk, akkor bizonyára sok kifogást elkerülhettünk volna a felhasználók részéről, de az előreszámítás ezzel a módszerrel úgy véljük, pontosabb lehet.

A másik problémánk azzal kapcsolatos - s ez is elhangzott már -, hogy egy vándorlás egyidejűleg két területi egységet érint, a befogadó és a kibocsátó területi egységet. Ez önmagában elegendő ok arra, hogy a területi népességelőreszámítást a honnan-hová szemléletben készítsük, vagyis a területi egységek közötti kapcsolatot ne az adott területi egység vándorlási nyeresége, vagy vesztesége, hanem a különböző területi egységek közötti oda-, illetve elvándorlás számbavételével készítsük el. A mostani szakaszban erre még nem tudunk vállalkozni, megalkudtunk azzal, hogy a migráció eredményét, a vándorlási egyenleget becsüljük. Itt azonban egy olyan problémával találtuk magunkat szemben, amelyet az arányszám-abszolutszám ellentmondásának tudnék nevezni. A statisztikában dolgozunk elvándorlási és odavándorlási valószínűségekkel, de mind a kettőt az adott területi egység népességéhez viszonyítjuk. Ebből az következik, hogy ha állandó pozitív odavándorlási intenzitásokkal dolgozunk, akkor a területi egység népessége egyre jobban növekszik, mert a mechanikus számolás - mivel az adott egységhez viszonyítjuk az odavándorlási arányszámokat - egyre több és több odavándorlót ad. Nem vagyunk tekintettel arra, hogy mi történik az egységen kívül. Ha viszont nem arányszámokkal, hanem a vándorlás abszolút számaival dolgozunk, akkor nem tudjuk figyelembe venni a népességszámok változását, a népességstruktúra változását, a népesség-hullámzásokat és így tovább.

Ezt a kettős ellentmondást nem is tudtuk elvi módon megoldani a területi népességelőreszámításokban. Egy iterációs eljárás a hibát lényegesen csökkenti, de nem küszöböli ki.

Harmadik problémaként erősen felmerül az a tartalmi és módszertani kérdés, milyen a mozgó népesség demográfiai viselkedése, kell-e ezt előrebecsülni? Megtartja-e a mozgó népesség korábbi termékenységi és halandósági pa-

ramétereit vagy alkalmazkodik az új környezetéhez ilyen-olyan arányban, mértékben hosszabb-rövidebb idő alatt? Előreszámításunkban azzal számoltunk, hogy a vándorló azonnal és teljes mértékben átveszi az új környezet demográfiai paramétereit. Ezt néhány idevonatkozó kutatási eredmény, vélemény is alátámasztja, de úgy gondolom, hogy ezzel nincsen még megnyugtatóan tisztázva a kérdés.

A vándormozgalom figyelembevételének problematikája után az előreszámítások részletezettségéről szólok. Ha csökken a statisztikai alapsokaság létszáma, akkor növekszik a statisztikai átlag bizonytalansága. Ez egy egyszerű tény és a területi népességelőreszámításoknál komoly problémát jelent egy bizonyos területi bontás mellett, még hozzá olyan komoly problémát, amely az egész területi prognosztika újragondolását indukálja.

Vegyük példának a halandóságot. Közismert, hogy ma már a fiatalabb korévekben a halandóság csak tizezrelékekben mérhető. Ha a területi egységünk népessége 200 000 fő alatti, akkor egy-egy korév népessége 1 000-es nagyságrendű. Ilyen esetben mechanikus számolással egyszerűen nincsen haláleset. Előfordulhat, hogy egy adott területi egységben a mechanikus előreszámítás 20 éven keresztül 20 korévben nem ad halálesetet, vagyis a népesség "örökéletű" lesz. Ugyanilyen jellegű problémával találkozunk a vándorlásoknál és a termékenységnél is, utóbbinál csak kisebb mértékben. Ezek a bizonytalanságok azt a kérdést vetik fel, hogy lehet-e kisebb területi egységekre részletes, koréves népességelőreszámításokat készíteni, lehet-e alkalmazni a bevált komponens módszereinket kisebb egységekre. Gyakorlati válaszuk a jelenlegi területi felbontásnál igenlő volt, de a számítási eljárást, a klasszikus módszereket véletlen elemek bevitelével korrigálnunk kellett, enyhítenünk kellett az eljárás szigorúan determinisztikus jellegét.

Azt lehet mondani, hogy bevetve a módszertan minden fegyvertárát, részletes, koréves bontású népességelőreszámításokat tudunk készíteni 100 000 főnél nem kisebb lélekszámú területi egységekre, tudunk készíteni 5 éves korcsoportos előreszámításokat 10 000-es nagyságrendű településekre, de ennél részletesebb bontás esetén már nem tudunk dolgozni ezzel a módszerrel, új, más, közelítő eljárásokat kell keresni.

Az összefoglalás első gondolataként azt huznám alá, hogy a területi demográfiai előrejelzések oldaláról igen kívánatosnak mutatkozik a regionális demográfiai kutatások lényeges továbbfejlesztése. Azt lehet mondani, hogy a prognosztikai munka javításának feltétele az, hogy ezekben a kutatásokban rö-

vid időn belül komolyabb tartalmi-módszertani előrehaladást érnünk el. A regionális demográfiai kutatások közül kiemelném a vándorláskutatás fontosságát. Az adatbázisról szóltunk, megbízhatóbbá kellene tenni. Ezen túlmenően a termékenység, halandóság, de különösen a vándorlás jövőjére vonatkozó hipotéziseket kellene jobban megalapozni. Végül át kellene gondolni a területi népesség-előreszámítások részletezettségét, bontását, készítésük módszereit általában is, és ami különösen fontosnak tűnik, a területi bontás függvényében is jelentősen fejleszteni kellene a módszereket.

KISTÉRSÉGEK NÉPESSÉGEJELZÉSEINEK EGYES MÓDSZEREI
ÉS LEHETŐSÉGEI

A kistérségi prognózisok iránti igény az utóbbi időben különösen megerősödött. Már a bevezetőben szeretném elmondani, hogy nem valamiféle eddig nem ismert, nem használt módszerről fognak hallani, hanem inkább az ilyen kistérségi prognózisok készítésének a körülményeiről, az igények értelmezéséről.

A kistérségi népességprognózisok iránti igényeket egyrészt a társadalmi haladással egyre bővülő felhasználási kereslet idézte elő. Ez a területi mélyülés együtt járt azzal a szemlélettel, hogy idő és területi korlátoktól eltekintve ugyanazt a részletezettséget kívánta meg a kistérségi prognózisoktól, mint a korábbiaktól. Tehát szigorúan demográfiai eszközökkel és módszerekkel elkészített algoritmust, aminek a végeredménye a nem és kor szerinti, akár évenkénti népességstruktúra volt. Másrészt a keresleten túl a lehetőségek is most álltak rendelkezésre akár az adatbázis, akár a számítástechnika vagy a módszertan irányában gondolkodunk. Így az igények és a lehetőségek megvalósuló összhangja teszi a témát időszerűvé.

A kistérségi népességprognózisok kérdését a fentiekhez hasonló szempontok alapján megközelíteni nem célszerű és nem is indokolt. Hogy miért, annak legfontosabb összetevői: a felhasználás igénye, az adatbázis és a módszertan.

A felhasználás igénye alatt olyan jellegű megkülönböztetéseket kívánok felsorakoztatni, mint a téma érzékenysége. Gondoljanak például egy műszaki infrastruktúrára, országos hálózat-tervezési munka demográfiai igényére és mondjuk egy kommunális létesítmény férőhelyszükségletének tervezésére, akár azonos időtávon belül is. Ez tehát azt jelenti, hogy bizonyos témák a népességprognózisok visszacsatolási fázisában olyan egyeztetésen, olyan beépülésen mennek keresztül, hogy nem érik el bizonyos intervallumon belül az érzékelhetőségi különbségeket. Így például amikor a kistérségi egységekre lebomlik egy országos hálózati tervezés, akkor még egy új, több százezer fős nagyságrendű népességprognózis-eltérést nem képes érzékelni. Így a hálózati ter-

vezés számára a változatokhoz kiválasztott új prognózis, csupán a tervezés jogi értelmezésében lesz új prognózis. Ezeket a felhasználási és visszacsatolási folyamatokat tovább bonyolítja az idődimenzió, ami logikai szempontból távolra a tartalmi részletesség csökkentését indokolná. Mondhatjuk ezt azért is, mert sokszor a fogalomrendszer változik és a változást más mérőszám hordozza.

Gondoljunk arra, hogy a valószínűsíthető területi népesedési folyamatok miatt több, egyébként fejlődő terület népességszáma sem változik. A tervezésnek tehát a korábbi gyakorlathoz képest új más elemekben kell keresnie a feladatot. Ilyen jellegűek a fogyasztási egységre vetített kiindulással bíró munkák, ahol ez esetben egyszerűen nem találkozunk mennyiségi fejlesztéssel.

A másik, szintén nem elhanyagolható szempont a rendelkezésre álló adatbázis. Mint ismeretes a megyénél kisebb térségekre egyrészt nincs a paraméterekre megbízható adatforrás, úgy mint a termékenység, halandóság valószínűségeire, de legfőképpen a migrációra. Másrészt olyan kis számosságú a népesség korcsoportos bontása, hogy egyszerűen a valószínűséggel elvégzett művelet után nem kapunk egész számú változást. Így tehát a komponens módszer ilyen kis elemszámnál értelmét veszti. A területi mélység és a felhasználási igény függvényében tehát a prognózisok módszertanának változnia kell. Ez a módszertani változás azonban nem indokolt olyan, egymásra épülő prognózisrendszereknél, mint a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben készült országos, a budapesti, agglomerációra készített, illetve területi, megyei prognózisok.

A területi részletezettséggel együttjáró módszertani változások feltétlenül kritikai megjegyzéseket kapnak azoktól, akik tisztán demográfiai alapon gondolkoznak. Mivel azok a metodikák, amelyek ezekre a kistérségekre előreszámítottak, alkalmazhatók, végbemennek egy szintetizálódási folyamaton. Ennek eredményeként a használt paramétereknek a tartalma, pontossága bővül, vagy szűkül, mint például a teljes termékenység, vagy az anya korcsoportja szerinti termékenység és halandóság helyett csupán a természetes szaporodást, vándorlási egyenleget vagy össznépességszámot jelez előre. Az ismeretlen területi eloszlásokra vagy egy képzelt, vagy egy kiválasztott mértéket használ. Az adatbázis hiányán kívül indokként hozható fel, hogy a kistérségek népesedési folyamatát, magatartását a lakosság helyi adottságait, vagy például az egészségi állapotát sem ismerjük ahhoz, hogy a megfelelő halálozási valószínűségeket megalapozottan mérhető formában tegyük meg.

Mielőtt még felvetnénk a kérdést, hogy akkor mégis milyen utjai képzelhetők el a kistérségi népességelőrejelzésnek, engedjenek meg néhány szót az alternatíva- vagy a változatképzésről. A különböző változatok, az egyes demográfiai jelenségek alternatív hipotéziseinken keresztül valósulnak meg. Ezért egy-egy változat már több alternatívát tartalmazó együttes. Az elkészített változatokból a tervezés egyet kiválaszt. Ezáltal annak hipotézisrendszere a többi téma peremfeltételeihez igazodva beépül és a koncepció részévé válik. Ez a kiválasztás, illetve ez a kiválasztási út, a demográfiai ismeretekkel kevésbé rendelkező emberek kezében van, így ennek demográfiai irányított-sága kismértékben mondható rendben lévőnek. Ez a kiválasztás többnyire az össznépeségszám alapján történik, ami abból a szemléletből fakad, hogy a népesség állapotjelzőként szerepel, a tervezés többnyire jövőképekben gondolkodik, mint egy fejlődési pályán. A változásra vonatkozóan eltérőbb lehet néha egy olyan kép, amikor ugyanazt a népességszámot, vagy kvázi ugyanazt a népességszámot - ez elsősorban területi vonatkozásban fordul elő nagy valószínűséggel - más fejlődési pályán érjük el.

Az utóbbi évek népesedési folyamatai és azok területi előrejelzései éppen a strukturális változásra helyezik a hangsúlyt. Ezért az alternatív jellegű prognózisokat mindig dinamikus strukturába kell helyezni és nem elegendő például az itt bemutatott össznépeségszámában elkészíteni a prognózist.

Visszatérve a kistérségi népességprognózisokra, hogy ha a feladat úgy módosul, hogy a kistérségekből lefedhető akár az ország, akár a megye egésze, akkor egy demográfiailag megalapozottabb, egy részletesebb, tematikailag és metodikailag tiszta prognózishoz tudunk visszacsatolni, mivel az országos és megyei prognózisok általában adottak is. Így a hiba lehetőségei kisebbek. A következőkben két megoldási irányt szeretnék felvázolni.

Az eddigi vita részben elbizonytalanított, de az itt résztvevők összetétele alapján mégis úgy gondolom, az sem probléma, hogy ha a jelenségek modellezéséről szó esik, ha csak vázlatosan is.

Az egyik megoldási irány tulajdonképpen arra az alapgondolatra épül, hogy demográfiai jellemzők alapján homogén térségeket kívánunk lehatárolni. Ezek a homogén demográfiai térségek azzal jellemezhetők, hogy a homogenitás vagy a demográfiai jellemzőkben lévő hasonlóság milyen jellemzőkre és milyen mértékkel igaz.

Ilyen módon a lehatárolt körzeteknek az adatait, az adatbázisát a felhasználás igénye szerint akár komponens módszerrel, akár pedig analitikus úton becsülhetjük előre. A területi népességben hiányzó paramétereket pedig egy szélesebb tartalmu, demográfiai módon becsült megyei prognózishoz tudjuk visszacsatolni, amely komponens módszerrel demográfiai oldalról megalapozott. A migrációs paraméterekre például a területfejlesztés vagy általában az ágazati fejlesztési politikák területi elemei, mint migrációs paraméterek, szintén alkalmazhatók. Ez a demográfusoknak és a tervezőknek egy többdimenziós mérhető formában történő modellezési megoldása. A demográfiailag homogén körzetek értelmezhetők tisztán népesedési összetevők alapján, vagy szélesebb tartalmu, ugynevezett társadalmi értelemben is. Az előrejelzés szempontjából feltétlenül az előbbi alkalmas. A társadalmi homogenitás elsősorban a regionális politikában és a településhálózat alakításában bizonyult használhatóbbnak. A részletesebben ismertetendő feladatmegoldás nagy távlatra valószínűsítendő közlekedési forgalom-előrejelzés részeként készült.

A példa arra is nagyon jó, hogy érzékeltesse: egy hatékony, korszerű infrastruktúra-fejlesztés befolyásolja a térdimenziót, vagy távolság dimenziót a migrációban, és az infrastruktúra megfelelő fejlesztésével bizonyos egyéni térbeli elmozdulások nem jönnének létre.

A munka során komponens módszerrel készítettük el a megyei népesség-prognózis algoritmusát és ehhez kapcsoltuk hozzá a forgalmi térségekre készített népességprognózist. A demográfiai prognózisnak az eredményeihez a korcsoportokra történő további "rákucsolással" a munkaerőforrás és a lakossági infrastruktúra iránti igények valószínűsítését is elvégeztük. Az alapadatokat a településszintű adatokból állítottuk elő forgalmi körzetekre történő aggregálással és innen indítottuk a homogenizálást.

Az alap gondolat tehát a demográfiailag hasonló térségek előállítására és az ezekre képzett paramétereknek területfejlesztési alapon történő továbbvezetése volt. A forgalmi körzetek száma 860 db volt, tehát eleve nagy számítástechnikai apparátust igényelt, nagy távlatra készült az előreszámítás. Ezek a körzetek egyenként 3-5 települést magukba foglaló egységek voltak. A demográfiai változókkal faktoranalízist végeztünk, a faktorok az elmúlt 20 év statikus és dinamikus változóiból kerültek ki. A faktoranalízisben felhasznált 30 változó korrelációs mátrixa módot adott arra, hogy bővebb számú változót is használjunk indulásként és a λ -t 1-nek választva a kiválasztott faktorok száma 5 volt, ami az általunk értelmezett tartalomnak 72 %-át magyarázta. Min-

den faktor hordozott önállóan egy-egy szintetikus tartalmat, esetünkben ez az 5 faktor saját érték alapján rangsorolva a következő tartalmakat hordozta:

- Az egyes faktor a szellemi tőke helyét a szociókulturális viszonyokat fedte le. Ez gyakorlatilag azokon a helyeken volt legjobban azonosítható a faktor által értelmezett tartalommal, ahol városok, urbanizált térségek vannak /lásd I. ábra/.
- A kettes faktor az elmúlt két évtized területfejlesztésének a hatását, az extenzív fejlesztést adta vissza. Itt olyan demográfiai változók szerepelnek, mint migráció és az ipari aktív keresők arányának változása /lásd II. ábra/.
- A hármas faktor az egy itt konkrétan kevésbé használt fogalom, a népesség földrajzi jellemzőjével volt azonosítható. Am területi fogalomként használtuk az aprófalvas, középfalvas és nagyfalvas, tanyai térségek mérhető különbségeinek jelzésére, tehát mindarra, amit mi a Dunántul és az Alföld különbségében tudunk mérhetően jelezni /lásd III. ábra/.
- A négyes faktor a természetes demográfiai folyamatokat jelentette /lásd IV. ábra/.
- Az ötödiket pedig úgy neveztük, hogy a társadalmi struktúra vagy társadalmi mobilitás elemei, területe a városokkal mutatott területi egyezőséget /lásd V. ábra/.

Mivel a demográfiai változók tartalmi összefüggése vitathatatlan, ezért úgy gondoltuk, hogy a továbbiakban ezt az 5 faktort, egy 5 dimenziós vektorként értelmezve két területnek a különbségét úgy adtuk meg, mint két vektornak a távolsága, adott esetben két 5 dimenziós vektor euklidesi távolsága.

Ahhoz, hogy az eltéréseknek az értékelése térségi szemléletű legyen, tehát valamennyire összefüggő térséget fedjenek le, ehhez hozzárendeltünk egy ugynevezett szomszédsági mátrixot. Ennek az inverz szomszédsági mátrixnak az elemei akkor voltak egyek, ha szomszédosak voltak, és nullák akkor, ha nem. Így elértük azt, hogy ezt hozzárendelve a hasonlóság mértékéhez, összevonta a modell azokat, amelyek végül is hasonlónak tekinthető körzetek. Ezekre a hasonló körzetekre már közös múltbeli és jövőbeli paramétereket tudunk képezni és ezeket a területfejlesztés várható kistérségi tendenciához kapcsolni és logikai úton a megyei prognózisokhoz visszacsatolni. Tehát ezek összege a megyei prognózisokat adja.

A DEMOGRÁFIAILAG HOMOGEN KÖRZETEK FAKTORAINAK TERÜLETI ÉRTÉKEI

Lábjegyzet: A körzetek a forgalmi intenzitás szerint határolódtak le és 860 db fedt le az országot. A lehatárolást a Közlekedés Tudományi Intézet végezte. A gépi feldolgozást a VÁTI Regionális irodáján Kovácsné Flech Sarolta készítette.

zajímavostí: A faktor vstupních rozdílů znamená záporné a pozitivní zohlednění

Factorial ANOVA
Source of Variation SS, df, MS, F, P
...
Significant differences: A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, V, W, X, Y, Z, AB, AC, AD, AE, AF, AG, AH, AI, AJ, AK, AL, AM, AN, AO, AP, AQ, AR, AS, AT, AU, AV, AW, AX, AY, AZ, BA, BB, BC, BD, BE, BF, BG, BH, BI, BJ, BK, BL, BM, BN, BO, BP, BQ, BR, BS, BT, BU, BV, BW, BX, BY, BZ, CA, CB, CC, CD, CE, CF, CG, CH, CI, CJ, CK, CL, CM, CN, CO, CP, CQ, CR, CS, CT, CU, CV, CW, CX, CY, CZ, DA, DB, DC, DD, DE, DF, DG, DH, DI, DJ, DK, DL, DM, DN, DO, DP, DQ, DR, DS, DT, DU, DV, DW, DX, DY, DZ, EA, EB, EC, ED, EE, EF, EG, EH, EI, EJ, EK, EL, EM, EN, EO, EP, EQ, ER, ES, ET, EU, EV, EW, EX, EY, EZ, FA, FB, FC, FD, FE, FF, FG, FH, FI, FJ, FK, FL, FM, FN, FO, FP, FQ, FR, FS, FT, FU, FV, FW, FX, FY, FZ, GA, GB, GC, GD, GE, GF, GG, GH, GI, GJ, GK, GL, GM, GN, GO, GP, GQ, GR, GS, GT, GU, GV, GW, GX, GY, GZ, HA, HB, HC, HD, HE, HF, HG, HH, HI, HJ, HK, HL, HM, HN, HO, HP, HQ, HR, HS, HT, HU, HV, HW, HX, HY, HZ, IA, IB, IC, ID, IE, IF, IG, IH, II, IJ, IK, IL, IM, IN, IO, IP, IQ, IR, IS, IT, IU, IV, IW, IX, IY, IZ, JA, JB, JC, JD, JE, JF, JG, JH, JI, JJ, JK, JL, JM, JN, JO, JP, JQ, JR, JS, JT, JU, JV, JW, JX, JY, JZ, KA, KB, KC, KD, KE, KF, KG, KH, KI, KJ, KK, KL, KM, KN, KO, KP, KQ, KR, KS, KT, KU, KV, KW, KX, KY, KZ, LA, LB, LC, LD, LE, LF, LG, LH, LI, LJ, LK, LL, LM, LN, LO, LP, LQ, LR, LS, LT, LU, LV, LW, LX, LY, LZ, MA, MB, MC, MD, ME, MF, MG, MH, MI, MJ, MK, ML, MM, MN, MO, MP, MQ, MR, MS, MT, MU, MV, MW, MX, MY, MZ, NA, NB, NC, ND, NE, NF, NG, NH, NI, NJ, NK, NL, NM, NN, NO, NP, NQ, NR, NS, NT, NU, NV, NW, NX, NY, NZ, OA, OB, OC, OD, OE, OF, OG, OH, OI, OJ, OK, OL, OM, ON, OO, OP, OQ, OR, OS, OT, OU, OV, OW, OX, OY, OZ, PA, PB, PC, PD, PE, PF, PG, PH, PI, PJ, PK, PL, PM, PN, PO, PP, PQ, PR, PS, PT, PU, PV, PW, PX, PY, PZ, QA, QB, QC, QD, QE, QF, QG, QH, QI, QJ, QK, QL, QM, QN, QO, QP, QQ, QR, QS, QT, QU, QV, QW, QX, QY, QZ, RA, RB, RC, RD, RE, RF, RG, RH, RI, RJ, RK, RL, RM, RN, RO, RP, RQ, RR, RS, RT, RU, RV, RW, RX, RY, RZ, SA, SB, SC, SD, SE, SF, SG, SH, SI, SJ, SK, SL, SM, SN, SO, SP, SQ, SR, SS, ST, SU, SV, SW, SX, SY, SZ, TA, TB, TC, TD, TE, TF, TG, TH, TI, TJ, TK, TL, TM, TN, TO, TP, TQ, TR, TS, TT, TU, TV, TW, TX, TY, TZ, UA, UB, UC, UD, UE, UF, UG, UH, UI, UJ, UK, UL, UM, UN, UO, UP, UQ, UR, US, UT, UU, UV, UW, UX, UY, UZ, VA, VB, VC, VD, VE, VF, VG, VH, VI, VJ, VK, VL, VM, VN, VO, VP, VQ, VR, VS, VT, VU, VW, VX, VY, VZ, WA, WB, WC, WD, WE, WF, WG, WH, WI, WJ, WK, WL, WM, WN, WO, WP, WQ, WR, WS, WT, WU, WV, WW, WX, WY, WZ, XA, XB, XC, XD, XE, XF, XG, XH, XI, XJ, XK, XL, XM, XN, XO, XP, XQ, XR, XS, XT, XU, XV, XW, XX, XY, XZ, YA, YB, YC, YD, YE, YF, YG, YH, YI, YJ, YK, YL, YM, YN, YO, YP, YQ, YR, YS, YT, YU, YV, YW, YX, YZ, ZA, ZB, ZC, ZD, ZE, ZF, ZG, ZH, ZI, ZJ, ZK, ZL, ZM, ZN, ZO, ZP, ZQ, ZR, ZS, ZT, ZU, ZV, ZW, ZX, ZY, ZZ

Jeżeli $\text{Char}(\mathbb{K}) = 2$, to $\text{Char}(\mathbb{K}^2) = 2$, a więc $\text{Char}(\mathbb{K}^2) = \text{Char}(\mathbb{K})$.
Zatem \mathbb{K}^2 jest ciałem rozszerzenia \mathbb{K} .

A területi szemléletű tervezők gyakran gondolkodnak úgy, hogy homogenitás, különbözőség, összetartozás, kiegyenlítődés fogalmakba foglalják össze a mondanivalójukat. Ugy gondolom, hogy az ilyen típusu feladatmegoldások az egyes térségek összetartozása mellett a strukturális eltérés mérésére is alapot adnak, egyben egy többdimenziós gondolkodást alapoznak meg, amely széles kapcsolati rendszerében nagyobb beépülési lehetőséget ad a demográfia más témáiban is.

A fenti gondolkodás analógiájára úgy gondoltam, hogy indulhatnánk - és ebben megerősítettek a Kovács Tibor által mondottak - a népesség nagyság kategóriák vertikumból is. Az azonos településnagyság kategóriák különösen egy megyén belül, hasonló demográfiai jellemzőkkel rendelkeznek és várható fejlődésük prognosztizálható. Az utóbbi évtizedek területi demográfiai jellemzőiben megyei szinten összehasonlítva jelentős közeledés ment végbe, míg annál kisebb területi egységekben pedig jelentős differenciálódás.

A további demográfiai kutatások területi mélyülésének egyik helyes iránya lehet a település nagyság kategóriák szerinti keresztmetszet, figyelemmel a valószínűsíthető össznépesség változására, stabil elemek tekinthető.

Felhívom a figyelmet arra, hogy a kistérségek vonatkozásában a migráció szerepe fokozottan kerül előtérbe, amit nemcsak a megyén belüli költözések arányának növekedése jelent, hanem annak legfőbb irány szerinti megoszlása. Ezek a helyi attraktivitások, a vonzás és taszítás, a motiváció ismerete nélkül és annak országos ismerete hiányában, további nehézségeket jelentenek. A migráció szerepe a népesség változáson belül éppen ezekben a kistérségekben fokozódik, hogy ha az eddigi területi prognózisok bevalását nézzük, akkor valóban a migrációnál találjuk a jelentősebb bevalás eltérést. A következőkben még egy migrációs előrejelzési kísérletről szeretnék néhány szót mondani.

Egyrészt azért, mert ez is egy olyan jellegű elgondolás, ami egyrészt demográfiai oldalról, tehát demográfiai szakemberek oldaláról indul, másrészt olyan amiben a távlati területfejlesztési elképzelésüket a felhasználásban, tervezésben résztvevő szakemberek akár hipotézis módszerrel is beépíthetik, hogy mi a következménye annak, ha ezt, vagy azt a jövőképet felvázolják. Ennek az előrejelzésnek most a lakóhelyváltoztatási részét emelném ki, de szeretném hozzáfűzni azt, hogy tekintettel arra, hogy a magyar statisztika a lakóhelyváltoztatásból részletesen csak azzal a jó néhány százezer fővel foglalkozik, akik közigazgatási határt lépnek át. Végül is azok a mozgások, ame-

lyek településen belül történnek, azok az utóbbi öt évben 170 000 fővel nőttek és ma már közel évi 600 000 vándorlást jelentenek. Tehát amiről itt népességelőrejelzésről beszélünk az is akkora mértékű, de ha a mozgás egészéről beszélünk akkor nem szabad elfeledkeznünk, hogy van egy ilyen rész is, amelyek nem lépnek át közigazgatási határt, de mint mozgás megjelenik. Mi két fő irányba indultunk. Az egyik irány az eredet-célmátrixnak az előállítás, vagyis a vándorlásnak az iránya, a másik pedig a korösszetételnek a modellezése.

A korösszetételhez azután rákölcsönözéssel egyéb más demográfiai jellemzők is kapcsolhatók. A honnan-hová kérdésre lehet a vándorlás tényleges, de lehet egy feltételezett megoszlását is venni. Itt módunkban áll a megyei megoszlásokat első megoldásként egy 20×20 -as mátrixban, akár az eredet-célmátrixokat venni, attraktivitási mátrixnak. Azután lehet egyes kapcsolataiban, akár abban a 4 variációban, akár másban, amiben módot ad a statisztika továbblépni. A valószínűsíthető irányokra pedig mi az el- és odavándorlásnak 20 éves idősorában gondoltunk; a trendek extrapolációs értékeivel kapjuk meg a távlati sor és oszlopösszegeket és ennek a valószínűsíthető belső értékeit egy entrópia maximalizálási modell adja.

Gondot okoz még a diagonális elemeknek a becslése. A megyén belüli vándorlások, amikvégül is a legnagyobbak (legalább a fele vagy néhány megyében több az összmozgásból), hogy hogyan lehetne tovább pontosítani ezek módszerét. Az alternatíva képzésére a területiség elosztása és a peremértékek összege, a mátrix utolsó eleme, egyaránt módot ad. Ebben a modellben végül is az átlagos attraktivitás határozza meg a választás lehetőségét.

Mi a kísérletet akkor tartjuk eredményesnek, hogy ha a múlt egy adott értékéből a tényadatokat nagyságrendileg megközelítően elő tudjuk állítani. A bemenő adatok mint ahogy mondtam, megyei bontásban nem okoznak gondot, de hogy ha az attraktivitási mátrixot már kisebb térségben gondoljuk előállítani, akkor épp az adatbázis oldaláról vagyis az attraktivitási indexek előállítása okoz problémát.

A migráció korösszetételére vonatkozóan megindult modellezésről még Valkovics Emil előadásában hallunk. Ami meg nem oldott része ennek, az a területi és időbeni modellezettség. Semmilyen elgondolásunk sincs viszont a motivációról, a folyamat irányíthatóságáról, amihez úgy gondoljuk, hogy empirikus vizsgálatok lennének szükségesek.

Végezetül kiemelném, hogy a kistérségi népességi folyamatok iránti érdeklődés megerősítette egyúttal azokat a kutatási irányokat, amelyek a demográfiai feladatokat a területi differenciáltság mérésének irányában kívánják a jövőben szélesíteni.

KISÉRLET A MEGYÉNÉL KISEBB TERÜLETI EGYSÉGEK NÉPESSÉG-
ELŐREJELZÉSÉRE BARANYA MEGYE PÉLDÁJÁN

Nekem jutott az a megtisztelő feladat, hogy a KSH Népelességtudományi Kutató Intézet segítségével és módszerbeli támogatásával - amelyet ezuton is szeretnék megköszönni - nagyon tisztelt kolléganóm, dr. Turi Magdolna vezetésével végzett számítások módszeréről és annak eredményéről itt röviden tájékoztatom Önöket. Ugy gondolom, hogy ebben a körben nem fontos azt hangsúlyozni, hogy a hosszú távu tervező munkához - mint ahogy az már az eddigiek során is sokszor elhangzott - elengedhetetlenül szükséges a népességszám jövőbeni alakulásának ismerete, nemcsak országos, hanem megyei szinten is. Napjaink változó gazdasági környezete egyre inkább előtérbe helyezi a megyéken belüli, általában valamely munkamegosztáson kialakult, kistérségi tagolást, a kistérségek komplex tervezését. Így tehát a megyei népességszám jövőbeni előrejelzése is további bontást igényel. Ez utóbbira tettünk kísérletet Baranya megye példáján keresztül, amelynek módszereit és eredményeit szeretném itt röviden ismertetni.

A megye egészére, illetve a Pécs városra vonatkozó prognózis az általánosan ismert komponens módszerrel készült, tekintettel arra, hogy ehhez minden szükséges adat birtokában voltunk. A becslések alapját az 1980., 1981. és 1982. években tapasztalt korcsoportos élveszületési, valamint koréves halálozási, vándorlási arányszámok átlaga képezte. E három év alapulvételének indokát abban láttuk, hogy az ekkor kialakult demográfiai folyamatok erőteljesen eltérnek a 70-es évtizedben tapasztaltaktól és nagy valószínűséggel tételezhetők fel hosszabb távon fennmaradásuk, illetve hatásuk érvényesülése, mint ahogy azt Kovács Tibor előadásában is hallottuk. Nem várható lényeges változás az elkövetkezendő évtizedben. Ugyanakkor a hetvenes évtized népesedési eseményeit sem hagytuk figyelmen kívül, a végleges számítások eredményeiben ezek hatásai is tükröződnek.

A Baranya megye egészét és Pécs várost érintő előrejelzésen kívül prognózis készült még a többi négy városra külön-külön és ezek középfoku vonzáskörzetére, beleértve a megyeszékhely Pécsset is. Ezek kimunkálásánál nem kis gon-

dot okozott, hogy a szükséges arányszámok, valószínűségek előállításához az adatok túlnyomó többségének hiányában voltunk. Az áthidaló megoldások részletes ismertetésére a későbbiekben kitérek, itt csak jelezzük, hogy lényegében ezáltal is a komponens módszert követtük.

Az említett előrejelzések két változatban készültek el. Az első változatban a már említett évek átlagos arányszámainak változatlan érvényesülését tételeztük fel a teljes prognosztizált időszakban. E mechanikus továbbvezetést munkaanyagként szántuk, amelyben a népességszám változása, összetétele "háborítatlan", s a második változathoz - a tulajdonképpeni előrejelzéshez - információforrásként szolgált.

A második változatban - mind a megye egészére, mind Pécs városra vonatkozóan - feltételeztük, hogy a kiindulás alapját képező átlagos arányszámok 1985-ig változatlanok maradnak. A prognózis eredményeinek befolyásolása tehát 1986-tól kezdődött. A szükséges korrekció mértékét a mechanikus továbbvezetésből számítottuk ki. Az élveszületések számát a propagatív korú nők számának változásával korrigáltuk, amely az 1986-90 között kisebb, 1991-95 között nagyobb mértékben növekvő, majd ezt követően a megye egészében kismértékben csökkenő, Pécsen viszont továbbra is mérsékelten növekvő tendenciát mutat. A halálozási arányszámokat az 1985-ig tartó változatlanosság után 1986-tól folyamatosan növeltük, a növekedés mértéke azonban öt éves időszakonként mérséklődő irányú. A befolyásoláshoz szükséges korrekció nagyságának megállapításánál az időskorú népesség létszámváltozására támaszkodtunk.

A vándorlásokról - a megye egészére nézve - feltételeztük, hogy a megállapított átlag szerint a prognózis teljes időszakában változatlanok maradnak. Ennek indoklásául az ország egészére várható népességszám-csökkenést tekintettük, amely várhatóan munkaerőhiányhoz vezet és ez nem indukál a megyékből kivándorlást és ugyanezen oknál fogva számottevő bevándorlás sem valószínűsíthető. Pécsen 1986-tól a vándorlási nyereség folyamatos mérséklődését tételeztük fel. E hipotézist az arra alkalmas községek népességmegtartó képességének erősítésére és a kisvárosok fokozódó tehermentesítő szerepére alapoztuk. Erre külön szeretnék visszatérni, mivel az eredmények nem éppen ezt igazolják.

A megye többi négy városára és az öt középfokú vonzaskörzetre készített előrejelzéseknek a fentebb említett módszer szerinti analóg kimunkálására nem volt lehetőségünk. Településenkénti koréves népesség, halálozás, vándorlás sem az 1980. évi népszámlálási kötetben, sem az éves népmozgalmi feldolgozásokban

nem áll rendelkezésre. Hiányoznak továbbá az élveszületési arányszámok előállításához szükséges adatok is. A prognózisok elkészítéséhez egyetlen "saját" adat képezte a kiindulási alapot, mégpedig a települések 1980. január 1-i korcsoportos lakónépessége a legutóbbi népszámlálási kötetből.

Tekintettel arra, hogy Baranya megye négy vidéki városának demográfiai ismérvei hasonlóságban közelebb állnak a megye egészéhez, mintsem a Pécssett tapasztalhatókéhoz, ezért a megyei átlagok felhasználását tekintettük áthidaló megoldásnak. A megyei megoszlás szerint számítottuk ki a korcsoportos élveszületési arányszámokat, továbbá a megyére korévenként előállított halálozási és vándorlási valószínűségekből összevont, ötéves korcsoportos valószínűségeket képeztünk. Ezeket az egyes városok saját, összes férfi és női lakosságára vetített valószínűségekhez viszonyítottuk és ezzel az eltéréssel korrigáltuk az előbbieket szerint előállított arányszámokat. Az egyes városok saját arányszámai természetesen ezuttal is az 1980-82. évek átlagát tartalmazták. A vidéki városoknál leírt megoldást követtük a középfokú vonzáskörzetek népességszámának előrebecslésénél is. Ehelyütt azonban nem dolgoztuk fel az idetartozó összes községet, hanem a külön e célra kimunkált módszer szerint mintaközségeket választottunk ki. A kiválasztás módszerének alap gondolata az volt, hogy olyan községcsoportokat képezzünk, amelyek néhány alapvető demográfiai ismerv szerint homogenitást tükröznek. Az egyes települések népesedési jövőjét illetően a következő, általunk fontosnak ítélt ismérveket választottuk ki:

- a települések 1970-79 közötti népességszámának tényleges változása az 1970. évi lakónépesség százalékában;
- az aktív keresők aránya;
- a 0-14 évesek és 60-x évesek százalékában;
- a propagatív koru nők aránya.

Az utóbbi három ismérvhez 1980. január 1-i adatokat rendeltünk. Ezt a négy ismérvet az összes településre vonatkozóan feldolgoztuk számítógép segítségével és megállapítottuk mindegyiknek a megyei átlagtól való eltérését. Az eltéréseknek - egyebek mellett - kiszámítottuk a relatív szórását, és ezek értékeiből következtettünk arra, hogy a csoportosításhoz milyen százalék érték szerinti osztályközök választhatók. Ezután felírtuk a négy ismerv, majd három, illetve két ismerv együttes fennállásának összes lehetséges kombinációját. A feldolgozás az egyes kombinációk, illetve a megállapított osztályközök szerinti csoportosítással folytatódott, amelynek a végeredményeként az egyes csoportokba tartozó és valamely kombinációnak megfelelő települések száma és megyén

belüli hovatarozása megállapítható volt. Baranya megye 296 települése közül 279 felelt meg a felírt kombinációk valamelyikének, a többiben még két ismérv együttes fennállása sem volt kimutatható. E csoport tehát a további szelekció szempontjából eleve érdektelen volt és a többiből is kiszűrtük mindazokat, amelyek csupán két ismérv kombinációjaként csoportosultak, továbbá azt a hármas kombinációt, amelyből a népességszám tíz év alatti tényleges változása hiányzott. Ennek révén négy kombinációs csoportunk maradt, amelybe összesen 88 község tartozott. Ezeket tekintettük a prognosztizálandó mintaközségeknek.

1. A MINTA ELOSZLÁSA AZ ISMÉRVEK KOMBINÁCIÓJA ÉS AZ ISMÉRVEK-
NEK A MEGYEI ÁTLAGTÓL VALÓ ELTÉRÉSE SZERINT

Az ismérvek megyei átlagtól való eltérései	M i n t a k ö z s é g e k							
	s z á m a				m e g o s z l á s a %/			
	1-2-3	1-2-4	1-3-4	1-2-3-4	1-2-3	1-2-4	1-3-4	1-2-3-4
	ismérvek együttes fennállása szerint							
- 79,9	2	2	5	2	22,2	4,3	26,3	14,3
80,0 - 94,9	4	42	12	12	44,4	91,3	63,2	85,7
95,0 - 99,9	-	1	-	-	-	2,2	-	-
100,0 - 104,9	-	1	-	-	-	2,2	-	-
105,0 - x	3	-	2	-	33,4	-	10,5	-
ÖSSZESEN	9	46	19	14	100,0	100,0	100,0	100,0

Mint látható, a mintaközségekben leggyakoribb az 1, 2 és 4-es demográfiai ismérv együttes fennállása, s ezen belül ez szignifikánsan abban a sávban valósul meg, ahol az ismérvek megyei átlagtól való eltérése -5-20 %.

Tekintettel arra, hogy Baranya megye községei népességszámának tíz év alatti változása is a jelzett értékek körül sűrűsödik, továbbá e tényleges változás determinálja a többi mutató értékét is, így a szelekció eredménye használhatónak látszott.

Ellenőriztük azonban a mintaközségek eloszlását azok 1980. évi népességnagysága szerint is. Kitént, hogy a minta tulnyomó többsége, közel 81 %-a az apró-, illetve törpefalvak kategóriájába tartozik, ez az arány nem tér el

jelentősen a valódi megoszlás szerinti közel 84 %-os részaránytól. A többi kategóriában - egy kivételével - még ennél is jelentéktelenebb volt az eltérés. A jelentősnek ítélt eloszlási differencia a két- és háromezer fő közötti népességet számláló községcsoportban adódott, ahol az akkor odatartozó nyolc faluból négy került a mintába és ez az eredeti megoszlás hányadával szemben kb. másfélszeres súlyt képviselt. Bármelyikük elhagyása azonban megbontotta volna a mintaközségek megyén belüli elhelyezkedésének viszonylagos jó egyensúlyát, így e csoport településeinek száma változatlan maradt. Miután a tényleges megoszlás és a minta megoszlása között - az előbbitől eltekintve - nem volt lényeges különbség, a kiválasztott községeket elfogadtuk.

A korábbiakban jelzett módszerrel és korrekciókkal elkészült a mintaközségek népességszámának előrejelzése is, és ezen adatok felhasználásával becsültük meg a teljes körzetek várható népességszámát, illetve azok kor szerinti összetételét. A becsléshez az 1980. évi tényadatokból indultunk ki. Számítható volt az egyes mintanépeség aránya a saját körzetéből, valamint az összes községi népességből. Az összes községi népességszámot Harkány középfoku központtal csökkentettük, mivel Siklóssal ikerközpontként látják el ezt a funkciót.

1985. január 1-re vonatkozóan a szükséges adatok közül csak az egyes körzetek teljes népességszámát nem ismertük, tehát módunk volt számítani a mintanépeség arányát az összes községi népességből. Az így kapott hányadot viszonyítottuk az 1980. évi azonos hányadhoz, ezzel láthatóvá vált annak növekedése vagy csökkenése. Miután a kiválasztott községmintákat mind a megye összes községi népességére, mind ezen belül egyes részeire nézve reprezentánsnak ítéltük, feltételeztük, hogy a mintanépeség aránya a körzeten belül is az előbb leírtak szerint változott. Tehát e változással csökkentettük, vagy növeltük az 1980. évre számított körzeten belüli arányt és így jutottunk el az 1985. január 1-i hányadhoz. Erre az azonos időpontra szóló mintanépeség abszolút adatát osztottuk a kapott körzeten belüli arányszámmal, amely művelet eredménye a körzet becsült lakosságát adta. Ezt a számítást folytattuk 2000. január 1-ig. A körzetek becsült lakosságának végsorait a prognosztizált mintanépeség kor megoszlásának felhasználásával osztottuk meg az egyes korcsoportok között.

Az elkészített megyei, illetve területre bontott népességszámelőrejelzés természetesen külön tartalmazza a nők és külön a férfiak várható adatait.

Becsléseink szerint a számítások eredménye szerint a megye össznépessége 1980. január 1-től 2000. január 1-ig kb. 2 %-kal, mintegy 8 000-9 000 fővel csökken. Az átlagon belül Pécs népessége várhatóan 15 %-kal, a vidéki városoké 9 %-kal növekszik, egyidejűleg a községek 22 %-nyi lakosságukat veszítik el. Az előrejelzés adatait a 2., 3. táblázatokba foglaltuk.

2. A NÉPESSÉGSZÁM VÁLTOZÁSA 2000-IG
JANUÁR 1-ÉN

Megnevezés	1980	1985	1990	1995	2000
Pécs megyei város	168 715	177 646	185 568	191 497	194 775
Komló	30 319	31 723	32 791	33 615	34 288
Mohács	21 383	21 615	21 841	22 043	22 145
Siklós	10 625	10 661	10 737	10 819	10 893
Szigetvár	12 136	12 898	13 332	13 668	13 941
Városok együtt	243 178	254 543	264 269	271 642	276 042
Ebből: kisvárosok	74 463	76 897	78 701	80 145	81 267
Községek együtt	190 900	177 902	166 323	156 553	149 238
BARANYA MEGYE ÖSSZESEN	434 078	432 445	430 592	428 195	425 280

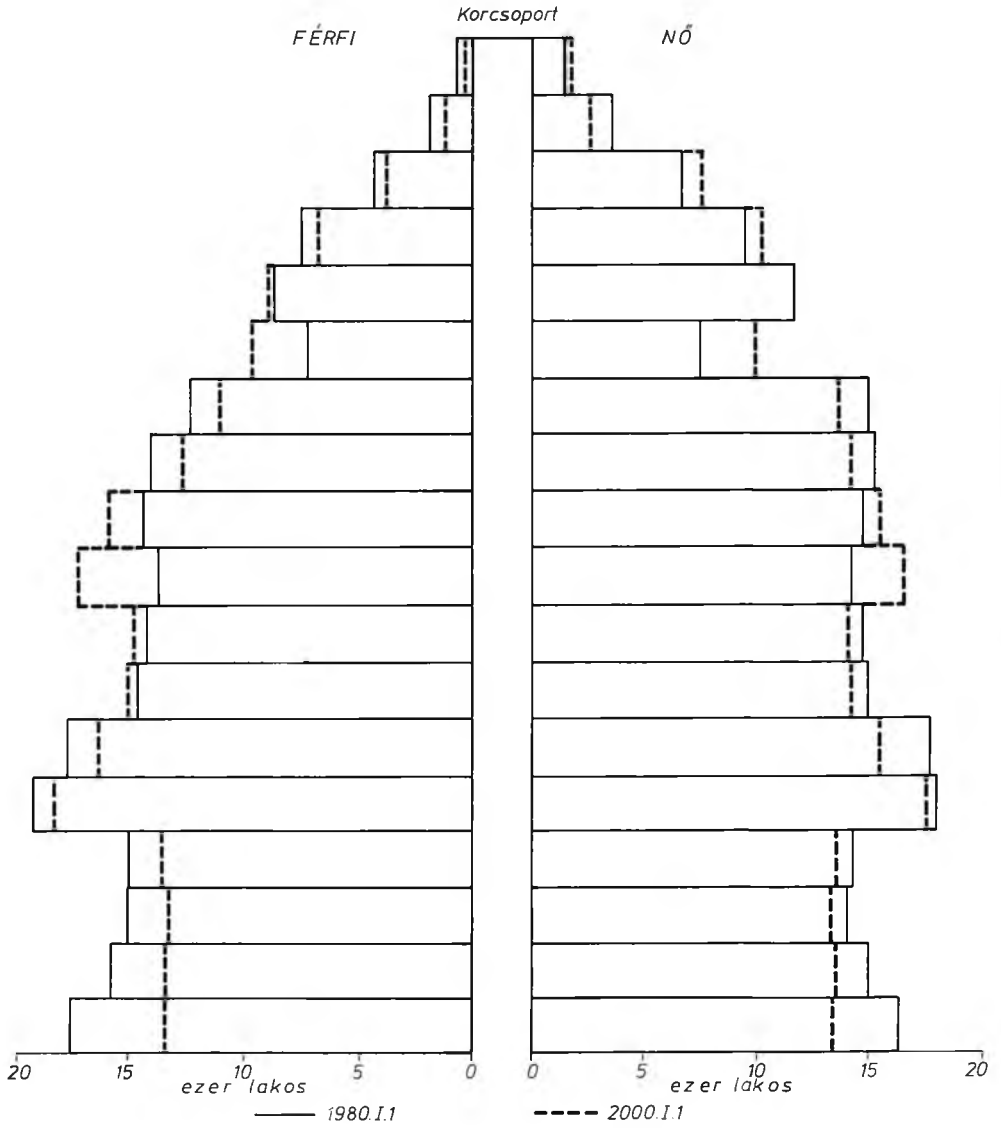
3. A KÖZÉPFOKU KÖZPONTOK ÉS VONZÁSKÖRZETŰK NÉPESSÉGSZÁ-
MÁNAK VÁLTOZÁSA 2000-ig
JANUÁR 1-ÉN

Megnevezés	1980	1985	1990	1995	2000
Pécs középfoku központ	168 715	177 646	185 568	191 497	194 775
Vonzáskörzet	58 462	54 402	50 870	47 769	45 425
Központ és körzet együtt	227 177	232 048	236 438	239 266	240 200
Komló középfoku központ	30 319	31 723	32 791	33 615	34 288
Vonzáskörzet	33 413	31 093	29 079	27 283	25 931
Központ és körzet együtt	63 732	62 816	61 870	60 898	60 219
Mohács középfoku központ	21 383	21 615	21 841	22 043	22 145
Vonzáskörzet	38 073	35 406	33 105	31 079	29 563
Központ és körzet együtt	59 456	57 021	54 946	53 122	51 708
Siklós-Harkány középfoku központ	13 761	13 836	13 685	14 006	14 287
Vonzáskörzet	28 687	26 712	24 984	23 440	22 295
Központok és körzet együtt	42 448	40 548	38 669	37 446	36 582
Szigetvár középfoku központ	12 136	12 898	13 332	13 668	13 941
Vonzáskörzet	29 129	27 114	25 337	23 795	22 630
Központ és körzet együtt	41 265	40 012	38 669	37 463	36 571
Középfoku központok együtt	246 314	257 718	267 217	274 829	279 436
Vonzáskörzetek	187 764	174 727	163 375	153 366	145 844
BARANYA MEGYE ÖSSZESEN	434 078	432 445	430 592	428 195	425 280

Az előrejelzés adatai alapján a várható népesedési folyamatok közül a vándorlások a városokban tovább növelik, a községekben tovább csökkentik a lakosság számát, de ennél lényegesebb momentum és erősebb motiváló tényező lesz az időközben általánosan kialakuló természetes fogyás, amely mindkét településtípusban csökkenő tényező lesz. Ezekkel függ össze, hogy a városok népességszáma sokkal mérsékeltebb ütemben gyarapodik, a községeké viszont erőteljesebben fogy, mint az 1970-79 közötti évtizedben. A népesség koncentráció erősödik, a városi lakosság aránya a megyében a jelenlegi 57 %-ról kb. kétharmadra, 65 %-ra emelkedik. Ezzel egyidejűleg folytatódik a községek aprózódása és az elaprózódása is, 2000-ben egy községnek - változatlan településszám mellett - általában a megyében 513 lakosa lesz, szemben az 1980. évi 656 fővel.

A népesség strukturájában még inkább jellemzővé válik az elöregedés, a folyamat kiterjed a városokra is. Ezzel ellenkezően alakul a gyermekkorúak aránya, amely a városokban nagyobb, a községekben kisebb mértékben csökken. A megye népességének korösszetételét és annak változását a mellékelt korfán szemléltetjük.

I. A NÉPESSÉG KORÖSSZETÉTELE BARANYA MEGYÉBEN NEMEK SZERINT 1980. és 2000. JANUÁR 1-ÉN

A prognózisok megvalósulása azt jelentené, hogy Pécsen a népesség számának lassuló növekedése ugyan mérsékli az ellátási gondokat, de továbbra is jelentős terheket fog jelenteni. E várható tendenciának a megváltoztatása is a k. városoknak a korábbinál erőteljesebb fejlesztését, a vonzáskörzetükkel való szorosabb kapcsolatok kialakítását, az ehhez szükséges feltételek rendezését igényli. A felvázoltak fontosságát aláhuzza az a tény is, hogy míg a hetvenes évtizedben az erősödő megyebeli ingavándormozgalom elsősorban a megyeszékhely felé irányult, addig a megyének és Pécsnek a megyehatárokon kívül érvényesülő vonzása az utóbbi időben csökkent.

Számottevő ipartelepítés, illetve egyéb munkahely-bővítés híján továbbra is e folyamat erősödése várható, amely végső soron tovább fokozhatja elsősorban a községekből kiinduló megyén kívülre történő elvándorlást is.

Még nincs módunkban ellenőrizni az általunk előreszámított adatokat - amely elé nagy várakozással tekintünk a jövőt illetően -, de számításainkat összehasonlítottuk a Népeségtudományi Kutató Intézet eredményeivel. Számításaink eredményei az Intézet által készített területi, ezen belül a Baranya megyére vonatkozó előreszámításaitól Pécs esetében térnek el jelentősebben, a községeknél és a megye többi városánál csak jelentéktelen eltérések tapasztalhatók. Pécs vonatkozásában az Intézet által a legalacsonyabban számított érték 2000-ben kb. 5 %-kal haladja meg az 1986. év elejét, az általunk számított érték viszont több mint 9 %-kal fogja meghaladni. Megyei szinten mi 425 000 - 426 000 főt prognosztizáltunk, az Intézet legmagasabb prognózisa szerint kb. 418 000 fő várható. Ennyiben kívántam ismertetni az általunk kísérletként, hangsúlyozom kísérletként végzett számítások módszerét, illetve eredményét.

V I T A

KOZMA TAMÁS

Szeretném megkérdezni Daróczi Etától, hogy van-e részletesebb információja a szovjet migrációs folyamatokról?

MONIGL ISTVÁN

Nekem is lenne egy kérdésem Daróczi Etához. Adódik-e valamilyen következtetés a magyarországi trendekre mindabból, ami elhangzott, vagy ez olyan, ami egyáltalán nem összevethető, adaptálható?

ILLÉS IVÁN

A területi népségszámítás nagyon precíz és részletes ismertetését hallottuk Hablicsek Lászlótól. Az egyik kérdésem azzal kapcsolatos, hogy az ilyen alulról felépített prognózisnál - amint azt Hablicsek László is említette - miközben konstansokkal, tehát változatlan együtthatókkal számolunk, az arányszámok a területegységek között megváltoznak. Nos, ennek következtében nyilván egy idő után az országos vándorlási egyenleg nem nulla lesz, mert ha a súlyok eltolódnak, akkor a konstansok változatlanok lesznek. Hol vezették ezt le? Hablicsek László mondta az iterációt, de az iteráció egy ködös fogalom, hol lett ez levezetve? Legegyszerűbb ilyenkor a legmagasabb területi egységnél levezetni az ilyesmit, Budapestnél adott esetben.

A másik kérdés az, hogy itt tulajdonképpen ugyan sok minden nagyon precíz lett megfogalmazva, de egy dolgot csak futólag említett a vándorlásról, annyit, hogy a jövőben csökkenő vándorlással számoltak. Tulajdonképpen ennek sokkal nagyobb jelentősége van, mint az összes többi korszecifikus hipotézisnek. Tehát a kérdésem az lenne, hogy mennyivel csökkentett, milyen ütemben csökkentett vándorlásról van szó, tehát mi volt a vándorlási hipotézis?

KOVÁCS TIBOR

Csak egy rövid kérdés. Számomra teljesen világos, hogy egy első kísérlet területi népességprognózisra megyét épít fel, mert ez a tervezésnek központi szinten, tanácsi szinten alapvető igénye, de szeretném kérdezni a következőket. Van-e másfajta megközelítési prognózis készítésére valamilyen elgondolás az Intézetben? A kérdésem mögött az a tapasztalat huzódik meg a többé-kevésbé fejlett, vagy fejletlen területi statisztikai, területi demográfiai munkából leszűrve, hogy sokkal nagyobb különbségek vannak esetenként egy megyében fekvő, de különböző típusu települések demográfiai viselkedése mögött, mint azonos típusu, de különböző megyében fekvő települések között. Tehát nem azt a megyei építkezést látom az egyetlen lehetséges utnak. Sok érdekes meggondolásra és megfontolásra adna lehetőséget egy olyan prognózis, amelyik abból indul ki, hogy az 500 lelkes határnál kisebb Baranya megyei falu és ugyan ez a típus Vas megyében sokkal inkább viselkedik azonosan, mint mondjuk e két megye középfalvai.

Tehát a közigazgatási beosztástól függetlenített, az országban fellelhető és értelmesen meghatározott településcsoportokat tekintve egységnek, lehetségesnek látják-e valamiféle prognózis, vagy erre vonatkozó kísérlet elvégzését.

VALKOVICS EMIL

Hablicsek László azt mondta, hogy ez az előreszámítás úgy történt, hogy előbb a területi egységek népességét számították előre és utána végezték el az aggregálást, így állottak elő az országos népességelőreszámítás eredményei. Ez valóban az egyik lehetséges módja egy jó előreszámítás készítésének, országosnak is és területinek is. A kérdésem az, hogy ha nekem vagy bárki másnak meg kellene ismételnie az előreszámítást, akkor a komponens módszerrel készítendő területi előreszámításhoz honnan venné a megfelelő területi halandósági táblákat, hiszen az utolsó az 1959-60-as volt? Amikor Hablicsek Lászlóék készítették a halandósági előreszámítást, az utolsó akkor is az 1959-60-as volt, ujabakat nem használhattak, mert még nem jelentek meg, az újabb táblákat én csupán az elmúlt két hét folyamán kaptam meg.

Második kérdésem a következő lenne. Hogyan tudta ő a termékenységi hipotéziseket területi egységenként kialakítani, amikor a termékenységi jellemzők csupán öt éves korcsoportokra vonatkozóan találhatók meg a 19 megyére meg néhány kiemelt városra vonatkozóan? Hogyan tudta ezeket koréves részletezésűvé tenni? Konkrétan milyen mutatók értékei közötti arányok állandóságát tétélezte fel? Az öt éves korcsoportokra vonatkozó korszpecifikus termékenységi arányszámok közötti arányok állandóságát tétélezte fel, vagy a bruttó teljes termékenységi mutatók közötti arányoknak az állandóságát, változatlanóságát tétélezte fel? Ehhez hasonló kérdések tömkelegét tehetném föl. Hogyan akarták, ha nem is pontosabban, hiszen ezt senki nem várja, de részletesebben megmondani azt, hogy mi lesz 2000-ben, mint amit a bázis időszakról tudunk. Lehet-e a jövőről többet mondani, mint amennyit a jelenről tudunk? Nos, felmerült az a gondolat, hogy esetleg ha nagyon keveset tudunk vagy csak fragmentumokat tudunk megbízhatóan, akkor éljünk mi is azokkal a módszerekkel, amelyekhez a demográfusok olyan országokban folyamodnak, ahol nincs fejlett népességstatisztika és a demográfusok töredékes jellegű adatok felhasználására kényszerülnek, mint például Dél-Amerikában, Afrikában stb. Egy-két adatból kell rekonstruálniuk az egészet. Ilyen helyzetekben használják a halandósági tábla modelleket, a különféle termékenységi modelleket és egyéb modelleket és módszereket is. Van ennek egy igen fejlett metodikája, de nálunk szerencsére nem ez a helyzet. Tehát megvannak-e az alkalmazott módszerhez a szükséges adatok, vagy nincsenek meg? Erre lennék kíváncsi.

Ha rendelkezésre állanak az adatok, akkor a második kérdésem az lenne, hogy konkrétan milyen értékek közötti arányszámokat vett állandónak, vagy változónak, vagyis tényleg alkalmazható volt-e a komponens módszer? Ahhoz, hogy az aggregálást korrekt módon elvégezték, kétség nem fér, hiszen jóval nehezebb feladatokat is jól oldott meg már ez a kollektiva. Tudom, óriási munkát végeztek, ami sok fejtörést, gondot okozott nekik és az eredmények végül is előállottak, szeretném azonban részletekbe menően is látni, hogyan állottak elő.

A következő kérdést Monigl elvtársnak tenném fel. Egyetérttek azzal, amit ő a népességszűkülés megítélésével kapcsolatban mondott. Igaz, hogy a szűkülés a jövőben is folytatódni fog. Kérdés, hogy meddig és milyen ütemben. Ne feledjük, hogy ha az intrinsic szaporodási arányt is kiszámítanánk, vagyis azt az arányt is, ami a jelenlegi halandóságból és termékenységből következik, akkor a jelenleginél is jóval elkeserítőbb képet kapnánk. Népességünk - ha nem lesz radikális változás a termékenység és a halandóság korszpecifikus alakulásában - rendkívül gyors szűkülésnek lesz a jövőben kitéve, tehát ha a perspek-

tivákat is hozzátesszük, kitűnik, hogy a perspektívák jóval rosszabbak. Képzeljék el, hogy 1959-60-ban, amikor még pozitív volt tényleges természetes szaporodásunk /plusz 3 ezrelék körüli/, az intrinsic szaporodási arányszám már negatív előjelű volt /minusz 3 ezrelék körüli/. 1981-ben a természetes szaporodási arányszám tényleges értéke -0,2 ezreléket tett ki, a természetes szaporodásnak az 1981. évi adatok alapul vételével becsült intrinsic arányszáma viszont -4,6 ezrelék volt, ami a népességszám jóval gyorsabb ütemű csökkenését jelzi, mint a már szintén negatív előjelű tényleges természetes szaporodási arányszám. Szülőképes koru női népességünk korösszetétele tehát a romlás ellenére még mindig kedvezőbb annak a stabil népességnek a korösszetételénél, mely abban az esetben alakulna ki, ha ennek a termékenységnek és halandóságnak a korszecifikus jellemzői állandósulnának.

MONIGL ISTVÁN

Novák Zoltán előadásához fűzném azt a megjegyzést, hogy a magasabb változat a területi népességprognózisok között az, amit a tervezés használ, tehát az országosnak a középső változat felel meg, azaz a 6 000 fő körüli eltérés nem tekinthető lényegesnek a megye esetében.

KLINGER ANDRÁS

Az itt elhangzottakhoz két vonatkozásban szeretnék hozzászólni. Az egyik Valkovics Emil kérdésbe foglalt hozzászólásához kapcsolódik. Ő lényegében azt mondta, hogy lehetne fejlődő országokra vonatkozó módszereket is használni, ha nincsenek jobbak, mert kitaláltak olyan módszereket, hogy Dél-Amerikában és Afrikában hogyan lehet adatok nélkül megbecsülni a népességszám alakulását. Azért szeretnék valamilyen módon erre a kérdésre visszatérni és nem közvetlenül a most elhangzott előadáshoz hozzászólni, hogy senkiben aki itt ül, pláne akinek nincs köze a statisztikához, olyan gondolatok ne támadjanak, hogy mi afrikai szinten állunk a népesedési adatokkal, bár örömmel hallottam, hogy Daróczi Eta próbált bennünket megvédeni.

Ezt azért is mondanám, mert az itt elhangzott legutolsó előadás azt a félelmet kelti bennem, hogy olyan esetekben is becsléseket alkalmaznak a tisz-

telt kollégáim, amikor nem kell becsléseket alkalmazni. Én nem tudom, hogy a becsléseknek mi a hibahatára, pláne első elmondásra, de ezek a bizonyos csoportosítgatások, meg ide-oda rakosgatások ismétlem bizonyos félelmeket keltenek. Olyan esetben, amikor mondjuk az 1800-as évekre kellene ilyen számításokat végezni Baranya megyére, akkor ezek biztos nagyon jó módszerek lennének, de a XX. század 70-es éveire nem tudom miért alkalmazzuk. De ez nemcsak Baranya megyére vonatkozik. Vonatkozik arra a felvetésre is, amit itt a kolléganóm mondott, hogy a megyén belüli vándorlást miért nem használjuk, miért nem nézzük meg ezt részletesebben. Bies Klárától is hallottam ezzel kapcsolatos megjegyzéseket. Számomra úgy tűnik, nem találkoznak elég gyakran a Központi Statisztikai Hivatal bizonyos munkatársaival és ezért el kell jönni egy tudományos konferenciára.

1970 óta Magyarország népesedési adatai mágnesszalagon vannak. Bárkinek az itt ülők közül és az itt nem ülők közül is bárkinek, bármiféle nem publikált, részletes adatra van szüksége, boldog örömmel állunk rendelkezésére. A számítóközpont a pillanatnyi felkészültségével napok alatt igény szerint feldolgozza az adatokat. Tehát ha arra lett volna kíváncsi a tisztelt Baranya megyei Igazgatóság, hogy 1980 és 1983 évek között községenként, korévenként hogyan alakult a születés és halálozás, milyen a megye külségeinek, pláne korcsoportjainak koréves népességi bontása, egy szó és egy-két héten belül itt vannak az adatok.

Ugyanigy, ha valaki kíváncsi arra, hogy a megyén belül a vándorlás hogyan oszlik meg - igaza van Kovács Tibornak nem két-hárromezer településre, mert olyan táblát senki sem tud csinálni, mert akkora papír nincs -, hogy a hat vagy hét Baranya megyei körzetben a vándorlás "honnon-hová", hogyan alakul, az rövid idő alatt megválaszolható, tiz-tizennégy évre ez rendelkezésre áll.

Az adatbázis a feltételezettnél sokkal több és sokkal nagyobb, kinek-kinek a tetszése szerint rendelkezésre áll, a felhasználóknak csak föl kell használniuk. Más kérdés az, amire itt többen is utaltak, hogy vajon a kistérségek adatai statisztikailag hogyan hasznosíthatók és hogyan nem, ha van is koréves népesség, meg van koréves népességmozgás, amire Hablicsek László utalt. Itt vannak adatok, de vajon egy-egy születés, vagy egy-egy halálozás egy-egy korévnél vajon hogyan vehető figyelembe? Ez valóban egy olyan további lépés, amingondolkozni kell, vitatkoznunk kell és ki kell alakítani valamit. Hallotunk erre tanácsokat. Másfelől én úgy érzem, hogy a számolás lehet sokkal részletesebb, mint a közlés.

Még egy megjegyzés a homogenizálás kérdéséhez, ami a vitában már többször fölmerült. Valóban, az egyes területi egységeket demográfiai társadalmi-gazdasági tulajdonságaik alapján is lehet homogenizálni, valahogy függetlenítve a területi lehatárolásoktól. Kovács Tibor említette, és igaza van, a leg-egyszerűbb és a legkézenfekvőbb a népességnagyság szerinti csoportoknak a kezelése. Lehet úgy is, ahogy a Baranya megyei példán hallottuk, nem a részleteire gondolva. Amit pedig Rédei Mária kísérletei mondtak, azzal kapcsolatban a mult héten hallottam egy angol példát, ami sokkal komplikáltabb volt. Anglia településeit, de nemcsak a településeket, a közigazgatási egységeket, a közigazgatási egységeken belül a nagyobb lakókörzeteket minősítették, mintegy 40 db minőségi mutatót számítottak ki. Ezeket azután rendezték, azt hiszem hét homogén körzetet alakítottak ki, olyan elnevezésűeket, mint öreg ipari negyed, új ipari negyed, nyugdíjas negyed és hasonlók. Halandósági vizsgálatokat mutattak be nekem ilyen homogenizálás mellett. Nagyon érdekes volt, hogy a korspecifikus halandóság mennyire más e fajta megközelítésben, de gondolom ez a népességelőrszámításnál is igaz.

A vándorlás becslését én az itt elhangzottaknál pozitívabbnak minősíteném. Tudniillik amikor a vándorlás hibáiról van szó, nem szabad elfelejtenünk, hogy inhomogén sokaságokat hasonlítunk össze. Jónak tekintjük egy népszámlálás népességdifferenciáit, amely kijelentési rendszerünk hiányosságaitól független, a folyamatos vándorlási statisztika egyenlegét végülis nem tartalmazza. 1980 óta e téren - legalábbis 1984. január 1-ig, aminek a hatását még nem tudjuk - nem történt még semmi. Tehát valószínűsíthető, ami 1970 és 1980 között történt az 1980 után is ugyanilyen. Budapestet néztük meg közösen. A budapesti vándorlási különbözet 1980 és 1984 között 40 ezer fő, ha a vándorlási statisztikát vesszük figyelembe. A népességelőrszámítás használt változata pedig 25 000 fővel számolt. Feltételeztem, hogy ugyanolyan arányu lenne a jövőben is ez a bizonyos többlet, mint volt 1970 és 1980 között. Én azt hiszem ugyanez igaz Pécsre és ugyanez igaz az országra is. Tehát én azt mondanám egyértelműen, hogy a vándorlás nagyságrendje várhatóan megfelel annak, amilyen feltételezéssel az előrejelzés készült.

A születésben elképzelt differenciákat valóban tovább kell nyomozni. A halandóságra a szeminárium második napján még visszatérnék, már itt megjegyzném, hogy újabb ismereteink egyértelműen jelzik, hogy a halandóság differenciálódása ma más mint amikor a hipotézis készült, így Budapest halandósága relative sokkal jobb, a községek, mégpedig a kisközségek halandósága pedig sokkal rosszabb. Tehát ez a differencia biztosan területi differencia. Ez is alá-

huzza azt, amit Kovács Tibor többször is mondott, hogy ha településnagyságrend szerint valamilyen korrekció készülne, akkor jobbak lennének ezek az előreszámítások. Annak nem látnám a lehetőségét, hogy kombináltan készüljenek ilyen előreszámítások, tehát mondjuk megyére és megyén belül mondjuk hét népességekategóriára. Ez nyilván azt eredményezné, hogy a kezelendő 1 millió adat talán 50 millióvá válna. Ez nem megy, de biztos, hogy elképzelhető lenne két számítás úgy, hogy megcsinálnánk az előreszámítást népességnagyság szerint is. Ez egy jó korrekciót jelenthetne, ezt még most is megcsinálhatjuk, már csak azért is, mert a halandósági adataink már így rendelkezésre állnak, népesség adataink megvannak. Ugy gondolom, hogy ezt el lehetne végezni és például Baranya megyei kollégáink is folytathatnák ezt, ez is egy jó példa lenne az általuk már használt ellenőrző módszerek kibővítésére.

KOZMA TAMÁS

Azért kértem szót, mert az oktatás területi tervezésével kapcsolatban néhány olyan tapasztalatunk van az Oktatáskutató Intézetben, melyek, úgy gondolom, ide is kapcsolhatók. Készítettünk ugyanis egy megyei esettanulmányt - Komárom megyéről - részben területi statisztikákra is támaszkodva, részben történeti összefüggések feltárásával. Anélkül, hogy részletezném a vizsgálat célját és módszertanát - ami természetesen nem tartozik a demográfiai kontextusba - szeretném elmondani néhány tapasztalatunkat, amelyen talán mindannyian elgondolkozhatunk.

Az egyik - talán a legfontosabb megállapításunk az, hogy a népesség vándorlása értelmezhető úgy is, mint a lakosság egyfajta érdekérvényesítési törekvése. Sok esetben meglehetősen egyértelmű, hogy bizonyos szolgáltatások, társadalmi juttatások hiánya miatt költözik el a lakosság. Statisztikailag ez is úgy jelenik meg, mint migrációs mozgás; politológiai oldalról viszont mint mondtam, érdekérvényesítésként fogalmazható meg.

A másik megjegyzésem a következő: sokat beszéltünk már - itt is elhangzott párszor - a kistelepülések, törpefalvak és aprófalvak életképességéről. De ugyyszólván sosem beszélünk arról, hogy milyen változást okozhat a népesség mozgásában egy váratlan politikai jellegű beavatkozás. Több esettanulmánnyal igazolható, hogy egy kevésbé stabil népesség - amelynek tehát nincs tradíció-

ja a területen - hamarább megmozdul. Az a véleményem alakult ki az eddigi kutatásaink alapján, hogy kifejezetten a politikai típusu beavatkozás az, amely egy társadalmi közösség életében meglök egy-egy elvándorlási hullámot, amelyet azután statisztikailag szintén migrációként értékelünk.

Harmadik megjegyzésem: az infrastrukturális ellátottság fejlesztése volna szükséges a nemkívánatos vándorlás megfordítására. Vizsgálataink alapján azonban az is eléggé egyértelmű, hogy - legalábbis az észak-nyugat-dunántúli térségekben - nincs ma olyan érdekérvényesítő mozgás, amely az infrastruktúra fejlesztését tüzné a lobogójára. Ez tulajdonképpen tanácsai probléma lenne, ahogy mi ezt megközelítettük. Ha az infrastruktúra fejlesztését sikerülne időnként és esetenként hozzákapcsolni például nagyvállalati érdekérvényesítésekhez, akkor a tanácsnak nyert ügye volna az infrastruktúra fejlesztésében. Pillanatnyilag azonban nem látunk olyasfajta társadalmi-politikai nyomást, érdekérvényesítő törekvést, vagy intézményes feltételrendszert, amely - legalábbis az észak-nyugat-dunántúli térségekben - valamiféle infrastrukturális fejlesztést garantálna - bármennyire szeretnénk is.

A következő megjegyzésem az, hogy a bürokratikus apparátusok döntéshozatalában - elsősorban itt most a tanácsai /megyei tanácsai/ igazgatásra gondolok - határozott hajlandóság van arra, hogy feszültségeket kikerüljenek és ennek következtében egyenlősítsenek, miközben olyasfajta pozitív diszkrimináció volna kívánatos - legalábbis az általunk vizsgált térségekben -, amely a fejlesztést területileg differenciálttá teszi. A bürokratikus döntéshozatal, bár elfogadja ezeket az igényeket, sőt sok esetben célul is tűzi ki - de nem hajtja végre. Maga az apparátus érdekelt abban, hogy ne okozzon különleges feszültségeket, és ezt legkönnyebben úgy éri el, hogyha egyenlősít. Tehát ha úgy oszt el, hogy - pozitívan - nem diszkriminál. Ez egy okkal több, hogy bár remélem, mégse higgyem el, hogy az infrastruktúra fejlesztésében a következő években döntő fordulat várható.

További megjegyzésemet a következőkkel kezdeném: úgy vélem, itt senki nem gondolja, hogy az éves vagy a középtávú tervezés volna az az időhorizont, amelybe a demográfiai problémák fölvetése, pláne megoldása beleférne. Mindnyájan úgy gondoljuk - egyesek pedig ki is mondják -, hogy egyfajta hosszú távú tervezés adna megfelelő időhorizontot erre. Hadd mondjam el azonban azt is - amit szintén mindannyian tudunk. Hosszu távú tervezés nincs Magyarországon - abban az értelemben, hogy orientálna, még kevésbé, hogy irányítana igazgatási szerveket. Az elmúlt két öt éves tervidőszak döntéshozatali mechanizmu-

sainak a feltárása azt mutatja, hogy még a középtávu tervezés sem orientált. Ami többé-kevésbé orientál - elsősorban pénzügyi szakigazgatási oldalról - az az éves tervezés. Az éves tervezés pedig végképp alkalmatlan kontextus arra, hogy demográfiai folyamatokról komolyan gondolkodjunk. Maradnak tehát a kegyes óhajok.

Egy megjegyzésem a lakossági magatartások föltárására vonatkozik. Klinger András a délelőtti elnöki összefoglalójában azt mondta, hogy őt mint statisztikust pillanatnyilag kevésbé érdekli a miért, jobban érdeklik maguk a vándorlási egyenlegek. Egy társadalomkutatót - mint magam is vagyok - azonban elsősorban az okok érdeklik. A lakossági magatartások okainak feltárásához pedig történeti aspektus szükséges. Erről azt hiszem, a jövőkutatás és a politikatervezés sem mondhat le. Példával élve: Komárom megye eredetileg nem egy megye, hanem két - pontosabban két fél - megye. Nos, e két fél megye lakosságának az eltérő magatartása az iskolázástól kezdve a munkavállalásokon át a társadalom legkülönbözőbb szféráig következetesen magyarázható az illető korábbi megyék szerkezetével, társadalmi strukturájával, és kulturális hagyományaival. Ez engem arra figyelmeztet, hogy bármennyire fontos is a demográfusok módszertani tudásának a továbbfejlesztése, ezért egy történeti rálátás a társadalmi mozgatórugókra ugyancsak nélkülözhetetlen.

Itt jutnék az utolsó megjegyzésemhez. Vitatkoznék a demográfusokkal, ha ők azt állítanák, hogy a demográfiát egy olyan szűkebb értelemben vett szaktudománnyá kell fejleszteni Magyarországon, amely csak az imént többször említett mutatókkal, azok kidolgozásával, grafikus és térképes ábrázolásával, statisztikai és matematikai feldolgozásával foglalkozik. Amit az említett vizsgálatban legfőbb segítségként demográfus kollégáinktól kaptunk, az egy társadalmi reál-folyamatok feltárása. Ez sok esetben jobban segít a területi problémák megismerésében, mint a társadalmi változások makro-modelljei - beleértve bizony a társadalmi struktúra-vizsgálatok és a mobilitás elméletek jórészt is. Ahhoz, hogy a demográfia valóban a társadalmi reál-folyamatokat mindinkább föltárni tudó tudomány lehessen, azt hiszem nem árt egy rokonszenvező kibic szerény /vagy szerénytelen/ megjegyzéseit is figyelembe venni.

Először Klinger kolléga hozzászólására szeretnék reflektálni. Hablicsek kolléga azt állította, hogy komponens módszert alkalmaztak a területi egységek népességének előreszámítása során. Felmerült bennem a kérdés, hogy a területi egységek ehhez szükséges halandósági tábláit honnan vették, amikor azok tudomásom szerint még nem léteznek, még nincsenek. Az utolsó az 1959-60-as halandósági tábla volt 19 megyére és a kiemelt városokra vonatkozóan. Ez a Népeség-tudományi Kutató Intézet 34. számú kiadványában megtalálható.

Másrészt annak, hogy regionális halandósági táblák készüljenek, vannak bizonyos elemi feltételei. Legyen adott egy nagy család, melyben a tagok száma például 20 fő; legyenek köztük szülők, nagyszülők, unokák stb. Bár csak minden 5 éves korcsoportot képviselnek, mégis eltelhet 5 év úgy, hogy nem hal meg közülük senki. Ennek alapján tehát nem lehet halandósági táblát csinálni. Legyen adott egy község, ahol pár százan laknak. Eltelhet pár év vagy mondjuk 20-40 év is úgy, hogy nem hal meg senki. Ennek alapján sem lehet halandósági táblát csinálni. Tehát valami mást kell kitalálni. Vegyünk talán alapul nagyobb egységeket. Az biztos, hogy megyékre és az említett kiemelt városokra már lehetne halandósági táblákat csinálni, főként, ha egy évnél hosszabb megfigyelési idő adatait használnánk. Kisebb egységeknél mindig figyelemmel kell lennünk arra, hogy milyen népességszámtól kezdve jogosult halandósági táblát számítani viszonylag rövid megfigyelési idő adatai alapján.

Nagyon érdekes, de nem teljesen azonos jellegű előadások hangzottak el, zömük a regionális előreszámításokkal foglalkozott és talán egy kicsit igazságtalanul szorultak háttérbe a más témájú előadások.

Ezért szeretnék röviden egy-egy mondat erejéig néhány reflexiót fűzni mindegyikhez, előrebocsátva, hogy sokkal jobb lett volna, hogyha módunkban áll legalább egy pillantást vetni ezekre írásban is és egy picikét előre is átgondolni a szerzőik által is joggal elvárt értékelést.

Nagyon értékes előadás volt Daróczi Etelka előadása. Egyetlen egyszer sem merült fel bennem állításaival kapcsolatban, hogy ez biztosan nem így van. Vannak azonban állítások, amelyek ha egy szépirótól származnak, akkor azt mondom, hogy mennyire igaza van, hogyha egy kutató mondja, bármilyen presztizse is van, arra gondolok, hogy feltehetően igaza van, de kíváncsi vagyok arra is, hogy vajon miért? Állításait legtöbb esetben adatokkal, tényekkel igazolta,

fogalmi tisztázottak voltak. Így például amikor arról szólt, hogy a gyökértelenek gyakrabban vándorolnak el, egészen biztos, hogy igaz, akár hogyan definiálja a gyökértelenséget, akár csak vagyoni helyzetet ért ezen, akár a rokonok számát, akár a rokon kapcsolat intenzitását, vagy a generáció számát érti ezen, mindenképpen igaza lesz, legfeljebb nem ugyanazokkal a számokkal és módszerekkel fogja igazságát bizonyítani.

Hablicsek kolléga előadásához már hozzászóltam, várom válaszát. Tudom, hogy igen lelkesen és igen nagy munkát végzett ez a nagyon jó képességű kollektíva, célratöréssel és azzal az akarattal, hogy itt valami tényleg jót, megbízhatóat kell produkálni.

Rédei Mária kollegina szintén a kistérségek népességének hallatlanul érdekes problémakörével foglalkozott, úgy gondolom, igen jól, de csupán így meghallgatás után nem tudjuk az értékeit igazán jól megítélni.

Novák kolléga előadása szintén rendkívül érdekesnek tűnt előttem. Felmerült bennem a gondolat, egy analógia folytán, hogy talán nem kellene-e decentralizálni az előreszámítást úgy, hogy a megyékre vonatkozóan a megyeiek végezzék. Elképzelhető, hogy jobban csinálnák.

DÁNYI DEZSŐ

Eretnék gondolatom támadt. Egy demográfiai előrebecsléssel foglalkozó konferencián fölmerülhet az a gondolat, hogy a demográfiai események pusztán demográfiai eseményekkel alig határozhatók meg, alig becsülhetők előre. Ha az igaz, hogy a termékenység és a halandóság önmagában nemcsak a korábbi termékenységi és halandósági együtthatóktól függ, hanem függ egyéb gazdasági-társadalompolitikai tényezőktől is - és Kozma Tamással nagyon egyetértek, bürokratikus és különböző érdekcsoportok viselkedésének parametrizálható, vagy nem parametrizálható változásaitól - akkor még inkább igaz ez a vándorlásra. Tudniillik a vándorlás az a demográfiai folyamat, amely az összes többi demográfiai folyamatoktól a legfüggetlenebbül viselkedik, ha arra kényszerítőerők vagy bürokratikus erők hatást gyakorolnak.

A vándorlás nagyságát, irányát, intenzitását, kor megoszlását és egyéb jellemzőit kétféle elmélet vagy módszertan próbálja magyarázni. Az egyik a mak-

ro-modelleket, a makro-mutatókat fogalmazza meg. A másik a vándorló egyének motivációit keresi és ebből magyarázza a vándorlás nagyságát, strukturáját és a népesség redisztribúcióját. Alig vitatható, hogy mind a kétféle elemzés támaszkodik a közgazdaságtan, a szociológia és más tudományágak szemléletmódjára és módszereire, amikor arra vállalkozik, hogy a vándorlás multját, jelenét és jövőjét megrajzolja.

A vándorlás egészének mozgásában, strukturájában vannak tehát olyan összetevők és olyan változók, amelyeket akár a makro-, akár pedig a mikro-modellekbe a demográfiai tényezők mellé még be kellene építeni. Például az infrastruktúra problémáját, vagy az oktatáspolitikát. A beruházásról már nem is beszélek. Az egyik nézet szerint ugyanis a vándorlás indukálja a beruházást, mások szerint a beruházás indukálja a vándorlást. Azt hiszem mind a kettő igaz és Simon Kuznetsnek van igaza, mert a vándorlás olyan tényező, amely a gazdasági növekedésnek az eleje meg a vége is. Tehát elő is idézi meg oka is a növekedési, gazdasági változási folyamatoknak. Félreértések elkerülése végett, ha a vándorlással "tisztá" demográfiai értelemben foglalkozunk, akkor ez is válhat nagyon tiszteletreméltó studiummá. Utalok arra, amit az előbb Valkovics Emil mondott, hogy bizonyos halandósági táblák nélkül vándorlást előrebecsülni nagyon nehéz. De megfordítva, vándorlási táblák nélkül termékenységet előrebecsülni legalább ugyanolyan nehéz. Ebből kitetszik, hogy a demográfia zárt, önmagában sem könnyű módszereit ki kell egészíteni más tudományágak - a közgazdaságtan, szociológia, politológia - szemléletmódjával és eszköztárával. Így talán megbízhatóbbá válna az előrebecslés, mintha csak demográfiai paraméterekkel manipulálunk.

KOROMPAI ATTILA

Tulajdonképpen nem véletlen az, hogy a demográfia itt felmerült problémái így vetődnek fel, egyre szélesebb körben tárulnak ki és egyre szélesebb kört próbálnak magukba foglalni. A népesség térbeli elhelyezkedése kapcsán tulajdonképpen a társadalmi térnek a megragadása, a társadalmi folyamatoknak a megragadása az, ami szükségessé válik. Tehát a demográfiai térmodellnek nem a fizikai térhez kell kapcsolódnia, hanem a társadalmi térhez, amelynek a fizikai térben való elhelyezkedése csupán egy oldala. A társadalmi tér sűrűsödési pontjai a települések, amelyek egyben társadalmi részegységek. Ezért a

települések, településtípusok közötti mozgások, viszonyok kiemelése döntő elem lehet, úgy ahogy azt Bies Klára és Kovács Tibor is előadásukban hangsúlyozták. A demográfiai folyamatok társadalmi változásainak beépítése egy ilyen térmodellbe olyan ki- és bemeneti pontok paramétereinek bevezetése révén lehetséges, amelyek egyben a tervezéssel és az irányítással való kapcsolatot is szolgáltatathatják.

A népgazdasági tervezés jelenleg jelentős átalakuláson megy keresztül. Részben az indirekt irányítás kibontakozása és az ezzel kapcsolatos változások, az intenzív fejlesztés folyamata fokozottan előtérbe állítják a tervezés és irányítás különböző hierarchikus szintjeinek és időhorizontjainak megfelelő demográfiai megalapozás fontosságát. Az együttműködés, az iteráció a két terület között kevésbé olyan információk áramlását teszi fontossá, hogy hol milyen fejlesztés várható, bár az adott térség szempontjából ez döntő lehet. Szintenként különböző dolgokról van szó. Népgazdasági szinten olyan kérdések felvetése és megválaszolása szükséges, amelyek a két terület összefonódására vonatkoznak. Ilyen lehet például az előrejelzések hipotézisrendszerével kapcsolatban a migrációs folyamatok és azok hatásmechanizmusának tisztázása. A lényeg az, hogy ezekben a kérdésekben mindkét terület érdekeltté váljék, így növelhető az eredményesség valószínűsége.

Az előrejelzésekkel kapcsolatban többen utaltak rá, hogy az elmúlt időszak idősorai nem extrapolálhatók a jövőre. Ennek két oka lehet. Az egyik az, hogy az adott jelenség kapcsán minőségileg más tendenciák bontakoznak ki. Ebben az esetben a korábbi szélső értékek vizsgálata különös jelentőséget kaphat. Tehát elemezni kell a múltat, igenis elemezni kell, hogy melyek azok a tartós, hosszú távu tendenciák, amire Kozma Tamás is utalt. Elemezni kell a szélső értékeknek, a lehetőséghatároknak a feltárása érdekében is. Ezen túlmenően különböző intuitív és logikai módszerek nyújthatnak valamilyen módon segítséget a tendenciaváltás megragadásában. Erre a jövő kutatásnak vannak speciális módszerei.

A kérdés másik oldala az, hogy mást kell előre jelezni, mint ami eddig történt az adott jelenség kapcsán. Ez különösen a strukturális jellegű változások esetében merül fel. Ilyen esetben a jelenség részletes megismerése, intuitív és rendszerazemléletű közelítés vezethet eredményre. Az előrejelzésekben nagyobb teret kell engedni a "ha-akkor" típusú előrejelzéseknek is. Ezeket a feltételezéseket természetesen nyomatékosan hangsúlyozni kell a feltételrendszer igen részletes körvonalazásával olyan módon, hogy az érzékelhetővé váljon

a tervező számára is, megfelelően le tudják vonni a különböző konzekvenciákat. Az előrejelzés nem terv, de koncepciója lehet és ez a koncepció tulajdonképpen tükröződik a feltételrendszerében. Monigl István kérdésére a megbízhatósággal kapcsolatban azt mondanám, hogy nagy távlatban nem szükséges és nem is lehetséges minden esetben nagyfoku, a statisztikában megszokott precizitásra törekedni. A megbízhatóságot kevésbé a bekövetkezés mértéke, inkább a feltételrendszer megalapozottsága, kidolgozottsága alapján lehet értékelni.

Valójában a folyamatoknak a jellege, a nagyságrendek azok, amelyek elsősorban lényegesek. A másik kérdéssel kapcsolatban, amely arra vonatkozott, hogy változik-e az előrejelzés jelentősége, én úgy érzem, hogy növekszik a területi előrejelzésnek a jelentősége, mind a központi tervezés, mind a helyi irányító szervek szempontjából.

KATONA TAMÁS

Az egyik problémám a prognózisok használata. Ebbe beletartozónak érzem a publikáció kérdését és azt, hogy vizsgálni tudjuk-e a megbízhatóságot. Nem táplállok illuziókat, de azért megemlítem, ha a prognózisokat nem publikáljuk, akkor ezzel csak nehezebb helyzetet teremtünk nemcsak magunk, hanem az egész kutatás és a tudományos közvélemény számára is. Például az a bizonyos félmillió csökkenés, ami várható az ezredforduló végére, az már közszájon forog értelmiségi körökben, közlemények megjelenése nélkül is.

A megbízhatóság vizsgálata a másik kérdésem, összekapcsolva azzal, hogy a migrációt hogyan becsüljük előre, illetve a területi prognózisokat miként értékelhetjük. Ugy érzem, hogy azért nő ezeknek a területi prognózisoknak a szerepe, mert a politikai döntéshozatal decentralizálódik. Tehát amint Klinger András utalt arra, hogy nyugaton tervezés nélkül is milyen szerepe van a prognózisoknak, egyre inkább nálunk is ez a tendencia érvényesül a területi tervezésben. Az adórendszertől kezdve sok informatikai hálózatra épülő ágazat a felé halad. A következő öt éves tervidőszakban tehát hatványozott lesz a regionális prognózisok szerepe. Ezért oly módot kell választani, hogy egyrészt a politikai-közigazgatási egységekre, azaz a megyékre kell prognosztizálni, másrészt meg kell próbálni homogén demográfiai körzeteket kialakítani, mert sok helyen a kettő ütközik. Pregnáns példa az, amit itt említettek. Budapest és a fővá-

rosi agglomeráció, amelyek szigorúan elkülönült közigazgatási egységekhez tartoznak, gyakorlatilag egy demográfiai körzet jegyeit hordozzák, pontosabban népesedési szempontból nekem elválaszthatók. Tehát ezért a két megközelítést ötvözve lehet csak olyan területi rendszert kiépíteni, amelyre ténylegesen felépíthető az országos prognózis, amelynek alapján érdemben lehet az országos szinten is vizsgálni a megbízhatóságot.

Végül a harmadik dolog, amire szeretnék utalni az, hogy van-e elég adat vagy nincs, ami itt úgy merült fel, mint az adatbázis kérdése. A kutatók azt mondták, hogy nincs elegendő adat, Klinger András azt mondta, hogy van adat. Ugy érzem, hogy mindkettő igaz, mégpedig oly módon, hogy túl sok is az információ, s egyszerűen nem hasznosulhat. Tehát egyre inkább fikcióvá válik, hogy az az adatbázis, amely a számítóközpontban, a KSH-ban megvan, ténylegesen is rendelkezésre áll, mert olyan mennyiségű adatról van szó, amely már nem hasznosítható, mert nincs meg a lehetősége annak, hogy kutatási célúan dolgozzák fel, és a kutatónak közvetlen kapcsolata legyen azzal az adatbázissal, amely egyébként ténylegesen rendelkezésre állna. Szükség lenne ehhez egy olyan prognózis célú adatbázisra, amely a hipotézisek kialakításához is felhasználható lenne. Azaz olyan összevont adatbázisra van szükség, amely a retrospektív megfigyelések eredményeit tartalmazza, a hipotézisek kiépítésére szolgál, és végül az eredményeket is magában foglalja a tulajdonképpeni komponens módszerrel. Csak ez a három elem szervesen ötvözve hozhat megfelelő megoldást. Ez azért is olyan fontos, mert nem lehet azt a megoldást sem választani, hogy csak kellően aggregált, mert akkor éppen a kisterületeknek a demográfiai jellemzőit veszítjük el. Tehát ezért lenne szükség egy speciális prognózis célú adatbázisra.

MONIGL ISTVÁN

1984 októberében nyilvánosságra kerülnek a prognózisok. Elterjedt a félmilliós népességcsökkenés. Mi szétosztottuk kb. 250 példányban az országban a prognózisokat, "Szolgálati használatra" minősítéssel. Minden megyébe küldtünk több embernek, minden államigazgatási központba. Ebből terjedt el a félmilliós csökkenés, de volt ami nem terjedt el. Mi e közreadott prognózisanyagba beleirtuk, hogy helyhiány, illetve a nagyon sok adat miatt a részletesen kiszámolt négy változatból, amelyek megvannak szalagon, kizárólag ket-

tőt közlünk, azt is nagyrészt összevonva. Arra számítottunk, hogy van egy valódi igény a felhasználók részéről és dörömbölni fognak az ajtón, hogy emberek nyomjátok le, adjátok ide a részletes adatokat. A másfél év alatt egyetlen jelentkezés sem volt. Valószínűnek tűnik tehát, hogy nincs értelme egy ilyen részletező információt adó rendszer kiépítésének, noha nekünk ez szándékunkban állt.

DARÓCZI ETA

Először a gyökértelenségre vonatkozó kérdésre próbálok röviden válaszolni. Köszönöm ezt a megjegyzést, mert ez feltételezi, hogy a kutató a használt fogalmat valahogyan mindig értelmezi, tartalmával akkor is tisztában van, ha nem végez empirikus vizsgálatot. Gyökérteleneknek tekinteném azokat, akik nem lakóhelyükön születtek, tehát már vándoroltak, sőt, akik felnőtt korukban vándoroltak jelenlegi lakóhelyükre.

A Szovjetunióra vonatkozóan vannak adatok, nagyon bőséges a szovjet irodalom, viszont kevés a konkrét információ, a tény, ennek ellenére sok mindent ki lehet hámozni. Én ezzel az országgal nem foglalkoztam, ezért nem is vettem be az elemzésbe. A Szovjetunióknak nagyon speciális problémái vannak, jelentősek a nagytérsegi gondjai: az infrastruktúra, a feldolgozóipari kapacitás nyugaton van, az európai részen, a népesség-utánpótlás, a népességtömeg pedig délen, az erőforrások viszont keleten. Ezt a hármat összehozni nagyon nagy erőfeszítésekbe kerül. A nagyvárosok továbbra is rendkívül vonzóak. Azt már sikerült elérni, hogy nem Moszkva növekszik a leggyorsabban. Ugy tudom, hogy még a bevándorlási rátája sem Moszkvának a legnagyobb, leggyorsabban a rögtön utána következő nagyvárosok, a köztársasági fővárosok növekednek. Tehát továbbra is rendkívül erős a koncentráció, amelyet nemigen tudnak még csökkenteni, bár próbálják. Amerikai irodalomban olvastam, amely nagyon sok eredeti szovjet forrásra hivatkozott, hogy a hatvanas években a népesség 5 %-a vándorolt évente állandó lakóhely változtatással. Ez nagyon magas. Ennek nagyon nagy része régióon belüli, köztársaságon belüli, vagy nagyrégióon belüli volt, de tudnunk kell, hogy itt egy régió akkora, mint Európa, az arányok egészen mások. Az is kiderült, hogy orosz nemzetiségűek kétszer mobilabbak, mint a többi szovjet ember átlagosan, de a beloruszok és a balti-tengeriek is nagyon mobilak.

A második probléma az, hogy a mezőgazdasági területekről óriási az eláramlás, semmi presztizse nincsen a mezőgazdasági munkának. Az USA-val összefüggésben annyit, hogy itt is vannak hasonlóságok, óriási feltáratlan területek, de ezek többnyire nem jó éghajlati övben vannak, és ott, ahol nincs infrastruktúra és nincs tőke.

Gondolom számunkra izgalmasabbak a Magyarországra levonható következtetések. Nagyon sok következtetés adódik Magyarországra az európai tendenciákból, de hangsúlyoznom kell, hogy nincsen körülményektől és emberektől függetlenül érvényesülő törvényszerűség. Azt hiszem, az első legfontosabb következtetés az, hogy sokkal jobban kellene ismernünk azt, mit akarnak az emberek, a vágyaikat, a törekvéseiket, azt, mit miért áldoz/ná/nak föl, mit miért nem adnának.

Előre kellene lépni, ne a politikusok gondolkozzanak az emberek helyett, sőt ne a kutatók gondolkozzanak az emberek helyett, hanem az ő gondolataikat fogalmazzák meg, fejezzék ki. Sokkal többet kellene tudnunk arról, mennyire jövedelemorientáltak, mennyire szakmai karrier-orientáltak, mennyire lakáskultúra-orientáltak az emberek, mennyire fontos a munkahelyi légkör, a lakóhelyi és az emberi kapcsolatok. Tehát hajlandók-e ezt, vagy azt föladni valaminek a fejében, illetve minek a fejében nem hajlandók? Mennyire elterjedt a középvárosi, kisvárosi, nagyfalusi ideál? Különösen fontos lenne ezt az iskolából kikerülőket, az elkövetkező évek mobilis lakosai körében megnézni. Meg kellene vizsgálni például azt is, mennyire környezet-érzékenyek, mennyire "zöldek" a mai fiatalok, mennyire "energiatakarékosak" és ezt itt nem pozitív értéként, hanem negatív értéként értelmezem, azt értve ezen, mennyire nem akarják megéröltetni magukat. Sajnos terjedő életcél, hogy minél kevesebbet kelljen valamire termelni. Ugy gondolom, a szociológia ilyen irányban is tudna valamit mondani, de nemcsak a szociológia, hanem amire nagyon nagy szükségünk van, a rendszeres és a hozzáértő közvéleménykutatás is, ami nincsen. Ami van, azt viszont általában a legtitkosabban kezeljük. Magyarországon érdekes módon az emberek saját véleményét titkoljuk el előlük. Az egyik ugynevezett közvéleménykutatás a Párt információs rendszere. Azt, hogy ez például miért titkos, azt nem tudom, és hogy miért nem lehet korszerűbb módszerrel föl váltani, mondjuk szakértők által végzett rendszeres közvéleménykutatással, azt szintén nem tudom. Ezeknek az eredményeit szerintem a lehető legszélesebb körben kellene ismertetni és elemezni, nem bizalmasan vagy csak szakfolyóiratokban, hanem egészen széles körben, például a TV-ben.

A jelenlegi feltételek mellett szerintem városban jobb élni, mint falun, mégpedig több szempontból. Amit most próbálunk tenni, az mindössze annyi, hogy bizonyos olyan terheket, amelyek a falusiakon korábban is megvoltak, a városiakra is rátestáljuk. Ettől azonban még nem fog nagyon elbilleni az eddig oly egyoldalú mérleg. Az elmúlt évek tapasztalataiból az következik, hogy az ember szkeptikussá válik, amikor azt hallja, hogy az infrastruktúrát előtérbe kell helyezni, meg hogy decentralálni kell a döntéshozatalt, mert nem látja mögötte - ahogy az itt már elhangzott - az eszközöket, nem látja mögötte az erőt, a politikai erőt, amelyik ezt véghez vinné. Nem látom például a képviselőket. Az új választási elképzelések szerint szükséges, hogy a képviselőknek, a tanácsstagoknak legyen programjuk a helyi fejlesztésekre vonatkozóan, és annak alapján döntsön a lakosság. Az számomra rejtély, hogy milyen eszközök állnak majd rendelkezésükre a választási program megvalósításához. Ha viszont az anyagi lehetőségek nagyobbak lesznek, és mondjuk valóságosan demokratikusabb fejlődés figyelhető meg a településfejlesztésben, akkor szerintem a decentralizálódás Magyarországon is meg fog indulni. Ha gazdagabbak lesznek az emberek, megengedhetik maguknak, hogy igényesebbek legyenek a környezetükkel, lakóhelyükkel, munkahelyükkel, életmódjukkal, életükkel szemben is. Másfelől már most megvannak annak a jelei, hogy bizonyos lakótelepi lakásokat nem lehet eladni. Előrelátható, hogy kisebb, vagy stagnáló városi népességnövekedés esetén ezek a nem vonzó lakótelepek társadalmilag teljesen le fognak pusztulni.

A jövőben nem a növekedés lesz a gazdasági fejlődés elsődleges jele, megnövekedett szerephez jutnak a strukturális változások. Így a kérdés az, hogy milyen lesz ez a népesség, nemcsak olyan értelemben, hogy mekkora, meg hogy fiú-e vagy lány, vagy hány éves, hanem hogy milyen minőségű, milyen képzettségű, milyen munkahelyet fog igényelni és milyen testi-szellemi-lelki erőfejlesztést tud és akar kifejteni. Mivel akár a településfejlesztésben, akár az ország jövőbeli fejlődésében elsősorban az emberi erőforrásokra támaszkodhatunk, nagyon fontos az, hogy ez a népesség, amelyik fogyó lesz, fizikailag erős, intellektuálisan értékes, pszichikailag ép legyen.

Előljáróban szabadjon annyit megjegyezni, hogy az itt ülők közül bizonyára sokan nem ismerik a népességelőreszámítás eredményeit, köteteit. Ez még a Népeségtudományi Intézeten belül is így van, nem minden részletét ismeri mindenki az előreszámításoknak. Ez az előreszámítás minősítetttsége miatt van, sok mindent megmagyaráz, olyan kérdéseket is, amelyeket a hozzászólók egyik vagy másik oldalról talán furcsálltak.

Illés Iván kérdezte, hogyan elimináltuk az országos szinten jelentkező, migrációból eredő pontatlanságokat? Ha az országos vándorlási egyenleg nem volt zérus, akkor azt egyenletesen, népességnagyság arányában szétoztottuk területi egységekre. Felmerült az a kérdés is, hogy mi volt a vándorlási hipotézis? A vándorlásnál, figyelembevéve, hogy a hatvanas években lezajlott óriási mozgás után a területi mobilitás a hetvenes évekre jelentősen mérséklődött, azt tételeztük fel, hogy a migráció nagysága a 80-as évek közepéig állandó lesz, majd további csökkenés következik be. Az irányultságok fennmaradása mellett az egyenlegek az ezredfordulóhoz közeledve a jelenlegi szinthez képest egyharmadra csökkennek.

Kovács Tibor általában kérdezte, van-e másfajta területi bontásra is lehetőség területi népességelőreszámítások készítésekor? Konkrétan azt vetette fel, nem lehetne-e népességnagyság csoportokra is területi népességelőreszámítást készíteni? Természetesen lehetne és a mi terveink között is szerepelt ilyen bontású területi előreszámítás. Gondolkoztunk ezen és kiderült, hogy a dolog nem olyan egyszerű.

Az alapproblémát az jelenti, hogy a területi egység népessége nemcsak közvetlen demográfiai, hanem más "külső" tényezők hatására is változhat. Gondoljunk arra, hogy a városok népességét megváltoztatja a várossá nyilvánítás. Ha az ötszáz és ezer fő közötti népességű falvakat összegezzük egy területi egységbe, akkor az idő során a nagyobb népességű falvak közül több ebbe a kategóriába bekerülhet, illetve települések a kategóriából kikerülhetnek. Tehát, ha nekünk a mindenkori ötszáz és ezer fő közötti falvak népességét kell prognosztizálni a jövőre vonatkozóan, akkor nekünk ezeket a változásokat is figyelembe kell venni.

Monigl István kérdezte: változik-e a területi népességelőreszámítások kidolgozásának fontossága azáltal, ha az országos népesség úgy alakul, a-

hogyan a mostani előreszámítás azt jelzi, vagyis jelentős népességcsökkenés következik be?

Engedjék meg, hogy abból a szempontból válaszoljak a kérdésre, vajon lehet-e a területi változások segítségével, például a vándorlás visszafogásával jelentős mértékben csökkenteni a népesség fogyását országos szinten? A mostani előreszámítás egyik eredménye /korábbi véleményeknek ellentmondva/ az, hogy ma már erre nincs lehetőség. Azért nincsen, mert ma már a népességben és a természetes népmozgalomban nem rendelkezünk olyan tartalékokkal a községekben, mint amilyenekkel, mondjuk, a hetvenes évek elején rendelkezünk.

Az 1970-es években ugyanis a területi termékenységi differenciák rendkívüli mértékben beszűkültek. A termékenység szintjének területi szórása egy évtized alatt harmadrészre mérséklődött és valamennyi főbb területi egység népességének termékenysége az egyszerű reprodukcióhoz szükséges mint közelébe vagy az alá csökkent. Ezek a mértékek már nem elegendők ahhoz, hogy ha visszafognánk a vándorlást és a községekben megmaradna a népesség, akkor ott olyan mértékű népességszaporodás /születésemelkedés/ következne be, ami az országos népesség csökkenését jelentősen módosítja. Konkrét számot is tudok mondani. Ha a vándorlás nulla, tehát nincs az országban, teljesen leáll, akkor az országos népességszám legfeljebb 50 000 fővel lenne magasabb az ezredfordulón, mint a mostani előreszámítások szerinti érték, vagyis a vándorlás csak a népességcsökkenés 10 %-át magyarázza, befolyásolja.

Valkovics Emil egy sereg kérdése az adatállományra vonatkozott. Ezzel kapcsolatban szeretném elmondani, hogy természetesen az előreszámítás kiemelt feladat volt, amihez minden segítséget megkaptunk. Féléven keresztül állítottuk elő az adatokat a KSH Számítóközpontban a népmozgalmi adatszalagokból, amiről Klinger András már beszélt.

Szintén Valkovics Emil kérdezte, hogyan történt a termékenység, halandóság előrebecslése. Nem szeretnék minderről részletesen beszélni, mert ezt mások még el fogják mondani. A területi egységek korszpecifikus termékenységi arányszámait úgy állítottuk elő, hogy a területi egységek kiválasztott termékenységi profilját megszoroztuk az aktuális teljes termékenységgel.

A halandóság esetében minden területi egységnél az 1970-80 közötti változásból indultunk ki.

A vitában Korompai Attila beszélt nagytávlatu prognózisokról. Ez egy nagyon fontos kérdés. Ami megütötte a fületem az az, hogy egy nagytávlatu prognózisnál nem a mértékek a fontosak, hanem az irányok, a keretek, hogy merre menjünk. Lehet, hogy mi konzervatív gondolkodásuak vagyunk és ezért szeretjük, ha a keretek és irányok mellett azok eredménye is ki van számolva. A népességnél ugyanis előfordulhat, hogy a ránézésre irányultságában, kereteiben hasonló népességfejlődések között 3-4 millió fős létszámkülönbségek is adódhatnak néhány évtized alatt. Gondolom Magyarország esetében ezek igencsak lényeges mértékek.

VALKOVICS EMIL

Sok kérdésben egyetérttek Hablicsek kollégával, két megjegyzést szeretnék mégis tenni.

Az egyik az, hogy egy pillanatig sem kételkedtem abban, hogy az előreszámítást végző kollektiva a Népesedésstatisztikai Főosztályról minden segítséget megkapott. Feltételeztem, hogy ez így volt, így volt a múltban is, reméljük így lesz a jövőben is. Felmerült azonban, hogy ha komponens módszerrel végezték ezt az előreszámítást, akkor szükség volt területi halandósági táblákra is. Amíg azonban ilyen táblák nem voltak, addig a Főosztály semmiképpen sem adhatott ilyen segítséget.

A másik megjegyzésem a következő: ha a termékenységi hipotéziseket úgy fogalmazzuk meg, hogy a bruttó teljes termékenység szintje így vagy úgy fog változni és erre vonatkozóan szakértői becslésekbe, találgatásokba bocsátkozunk, akkor nem szabad a termékenységi görbének az alakját változtatlanul hagyni, csupán a szintjét változtatni, mert ha a bruttó teljes termékenységi mutató értéke változik, akkor nemcsak a görbe alatti terület, hanem a görbe alakja is változik. A szintet módosítanunk az alak változtatása nélkül nem szabad, a demográfiai "kresz" szerint tilos.

Valkovics Emilnek igaza van abban, hogy elvileg tényleg nem lehet például a termékenységi arányszámok profilját változatlanul hagyni változó szint mellett, még ha az ebből adódó születésszám különbségek igen csekélyek is. Bizonyos vagyok benne, hogy az előadásában kapunk is majd ehhez néhány, a következő előreszámításoknál már hasznosítható receptet.

A mostani szakaszban azonban meg kellett elégednünk azzal, hogy gyakorlatilag elégséges pontosságu becsléseket alkalmazzunk. A születések számának becslésében pedig a döntő elem a termékenység szintjének és a női népesség korösszetételének változása lesz, a termékenység korprofiljának módosulása a pontosságot nagyobb mértékben nem fogja befolyásolni.

KLINGER ANDRÁS

Szerintem nincs értelme ezt a vitát folytatni. Először: a népességelőreszámításnál valóban nem az volt a cél, hogy a termékenységnek a kor szerinti alakulását megbecsülje bárki, hanem a születések számát és a születések száma a teljes termékenység alapján adható meg. Teljesen mindegy, hogy 30 éves korban szül valaki, vagy 18 éves korban, pláne nem ez a döntő egy ilyen alacsony termékenységi szint mellett, mint ami Magyarországon van. Én óvnám az itt ülőket és esetleg a következő előadót is, hogy a túlzott precizitás álarca mögött próbálják komplikálni az életünket, amikor az eredmények egytized százalékos változásokat adnak, pláne ilyen bizonytalan területi becslések mellett.

Másodszor nem értem ezt a halandósági tábla bűvöletét. A válasz az volt, hogy számoltak halandósági táblát. Ha a nyers adatok rendelkezésre állnak, akkor ez egy számítógépes program lehet korcsoportos adatokból és halál-ozási adatokból halandósági táblát számolni. Voltak adatok, számoltak. Ugy gondolom, kár ilyen bizonytalan és érdektelen kérdésekkel tovább foglalkoznunk.

ELNÖKI ÖSSZEFOGLALÓ

Két megjegyzést szeretnék tenni. Az egyik: biztos, hogy a jövőben kell településtípusonként előreszámításokat is készíteni. Az, hogy ilyet eddig nem csináltunk, minden bizonnyal azzal függ össze, hogy az Országos Tervhivatal mást erőltetett, a tanácsi tervezés érdekeit érvényesítve. A másik megjegyzés: az egyik legjelentősebb, bár nem tudományos, hanem kutatásszervezési problémánk, amit Valkovics Emil is érintett, hogy mi legyen ezekkel a burjánzó kisterületi előrejelzésekkel. Az az érzésem, hogy nagyon sok mulik azon, hogy milyen álláspontot foglal el adott esetben a tudományos kutatás.

NÉHÁNY GONDOLAT A TERÜLETI NÉPESSÉGE LŐRESZÁMITÁSOK
HIPOTÉZISEINEK KIALAKÍTÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

A területi népességelőreszámítások halandósági hipotéziseinek kialakításával kapcsolatban célszerű lenne annak a munkahipotézisnek az alkalmazása, hogy:

- rövidebb távon: a férfi és női népesség egységnyi gyökű $1/l_0 = 1/$ területi halandósági táblái továbbélési függvénye logit értékeinek és országos halandósági táblái továbbélési függvénye logit értékeinek arányai, illetve különbségei változatlanok maradnak;
- hosszabb távon: a szóban forgó logit értékek arányai, illetve különbségei jövőbeni változási tendenciái multbeli változási tendenciáik folytatódásai lesznek.

A rövidebb, tíz évnél semmiképpen sem hosszabb távra vonatkozóan javasolt munkahipotézis alkalmazásának alapvető feltétele lenne, hogy rendelkezünk az előreszámítási időszakot közvetlenül megelőző naptári időszakok valamelyikére vonatkozó, a célnak megfelelő országos és területi halandósági táblákkal. A "célnak megfelelés" követelményével természetesen nem áll ellentétben, hogy a számba vehető halandósági táblák nem egységnyi gyökűek; egységnyi gyökűvé történő átalakításuk ugyanis a továbbélési függvény értékeinek a tábla tényleges gyökűvel történő elosztása $1/l_x/1/l_0$ értékek előállítását utján könnyen megvalósítható. A "célnak megfelelés" fő követelménye, ami gyakorlati szempontból elsősorban a területi halandósági táblák kiszámításával kapcsolatban okozhat nehézségeket, az, hogy a területi halandósági táblák korszpecifikus halálózási valószínűségeinek függetlennek kell lenniük a belső vándormozgalom zavaró hatásától, vagyis valóban az elhalálózás és csakis az elhalálózás korszpecifikus valószínűségeit kell jelenteniük. Ilyen területi halandósági táblákat tartalmaz például az 1959-1960. évre vonatkozóan a KSH Népeség-tudományi Kutató Intézetének 34. számú kiadványa, amelyet néhai Pallós Emil állított össze. E táblák túl régiek már azonban ahhoz, hogy a jelenlegi regionális népességelőreszámítás halandósági hipotéziseinek kialakításában szerephez juthassanak.

Amennyiben a célnak valóban megfelelő területi halandósági táblák rendelkezésünkre állnának, az előreszámítás időszakának egyes éveire vonatkozó területi halandósági táblák korspecifikus halálozási valószínűségeit a következő módon számíthatnánk ki:

1. A legutóbbi / t-vel jelzett időszakra vonatkozó / tényleges országos és területi egységnyi gyökű halandósági táblák l_x értékeinek felhasználásával nemenként külön-külön kiszámítanánk a

$$\frac{\text{területi logit } l_x / t}{\text{országos logit } l_x / t} = K_x, \text{ illetve } \text{területi logit } l_x / t - \text{országos logit } l_x / t = M_x$$

értékeket.

A logit l_x értékek meghatározására az alábbi négy formula valamelyike lenne használható:

$$\text{logit } l_x = \frac{1}{2} \ln \left(\frac{l_x}{1 - l_x} \right);$$

$$\text{logit } l_x = \ln \left(\frac{l_x}{1 - l_x} \right);$$

$$\text{logit } l_x = \frac{1}{2} \ln \left(\frac{1 - l_x}{l_x} \right);$$

$$\text{logit } l_x = \ln \left(\frac{1 - l_x}{l_x} \right).$$

A

$$\text{logit } l_x = \frac{1}{2} \ln \left(\frac{l_x}{1 - l_x} \right)$$

formula alkalmazása esetén

$$\text{antilogit } / \text{logit } l_x / = l_x = \frac{e^{2 \text{logit } l_x}}{1 + e^{2 \text{logit } l_x}}$$

2. Kiszámítanánk a férfi és a női népesség az előreszámítási időszak egyes éveire vonatkozó országos halandósági tábláit.

3. Kiszámítanánk az előreszámítási időszak egyes éveire vonatkozó országos halandósági táblák l_x értékeinek logitjait, a $t + n$ évre vonatkozóan például a

országos

$$\text{logit } l_x \quad /t + n/ \text{ értékeket.}$$

4. Kiszámítanánk a területi halandósági táblák l_x értékeinek logit értékeit, a $t + n$ évre vonatkozóan például a

$$\text{területi } \text{logit } l_x \quad /t+n/ = K_x \quad \text{országos } \text{logit } l_x \quad /t+n/, \quad \text{illetve:}$$

$$\text{területi } \text{logit } l_x \quad /t+n/ = \text{logit } l_x \quad /t+n/ + M_x$$

formulák felhasználásával.

5. Kiszámítanánk a területi halandósági táblák l_x területi értékeinek antilogit értékeit, vagyis a területi halandósági táblák l_x értékeit, és ez utóbbiakból, az ismert összefüggések alapján, a területi halandósági táblák q_x értékeit /korspecifikus halálozási valószínűségeit/ és minden a jö-

vöbeni halandóság elemzéséhez és az előreszámításhoz szükséges egyéb mutatójának értékét is.

A q_0 értéke, illetve az l_x értéke általában direkt módon is becsülhető lenne az egyes területi egységek adataiból.

Javaslatunkkal kapcsolatban megjegyezzük, hogy a logit $\left[\frac{l_x}{l_0} \right]$ transzformáción kívül hasonló célokra egyéb transzformációk is elfogadhatóaknak bizonyulhatnak. A KSH Népeességtudományi Kutató Intézetében jelenleg a férfi és a női népesség csaknem összes létező országos halandósági táblájának ötféle modellrendszere áll rendelkezésre. Ezek közül csak l_x/l_0 értékek Gompertz-függvény segítségével előállított /és mindössze az utóbbi másfél évtizedre kiterjedő/ modelljei számítanak direkt modellezési eljárás eredményeinek, a többi eljárás a l_x/l_0 értékek különféle előzetes transzformációján és negyedfoku ortogonális polinomok illesztésén alapszik. A legfontosabb transzformációk közé tartozik az a már említett logit $\left[\frac{l_x}{l_0} \right]$ transzformáció is. Rendki-

vül megbízhatók azonban a $\log_{10} \left\{ -\log_{10} \left[\frac{l_x}{l_0} \right] \right\}$, $\ln \left\{ -\ln \left[\frac{l_x}{l_0} \right] \right\}$,

az $\tanh \left[\frac{l_x}{l_0} \right]$ transzformációk és /radiánban/ az $\arcsin \left[\frac{l_x}{l_0} \right]$ transzformáció is. Semmiféle elvi-módszertani jellegű akadálya nincsen annak, hogy ezeket a modelleket a férfi és a női népesség a "célnek megfelelő" területi halandósági tábláira vonatkozóan is előállítsuk és hipotéziseket alakítsunk ki a területi halandósági táblák transzformált l_x/l_0 értékei és az országos halandósági táblák ugyanígy transzformált l_x/l_0 értékei arányainak időbeli alakulására, rövidebb távon: viszonylagos időbeli állandóságára vonatkozóan. Amennyiben az országos halandósági táblák "előreszámítása" a transzformált l_x/l_0 értékekhez illesztett negyedfoku ortogonális polinomok állandóiból képzett idősorokhoz illesztett regressziós görbék felhasználásával valósulna meg, nem lenne érdektelen a területi halandósági táblák transzformált l_x/l_0 értékeihez és az országos halandósági táblák transzformált l_x/l_0 értékeihez illesztett polinomok megfelelő állandói közötti matematikai relációk időbeli alakulására, rövidebb távon: kisebb-nagyobb mértékben érvényesülő állandóságára vonatkozó feltételezéseknek a kialakítása sem.

Eredeti javaslatunk jobb megértése céljából lássuk ennek a kérdésnek a közelmúltba visszanyúló tudománytörténeti hátterét. Előrebocsátjuk, hogy területi népességelőreszámítások halandósági hipotéziseinek kialakításával kapcsolatban ezeket az eljárásokat még sehol nem alkalmazták, a népszámlálá-

sok közötti időszakok területi halandósági tábláinak az összeállításával kapcsolatban azonban ezek a gondolatok már felmerültek. A fejlett nyugat-európai tőkés országokban például a népesség kor, nemek és régiók szerinti megoszlása legtöbbször csak a népszámlálások eszmei időpontjaira vonatkozóan ismerhető pontosan. A népszámlálások közötti időszakok egyes időpontjaira vonatkozó, a népesség továbbvezetéséből adódó becslések csupán az ország össznépességére vonatkozóan tekinthetők kielégítő pontosságúaknak, bár a külső vándormozgalom statisztikai számbevételének nem minden vándorlóra kiterjedő jellege tekintetben is problémákat okoz. Az ország egyes régiói közötti vándormozgalmat pedig az e belső vándorlásban résztvevő népesség strukturális jellemzőinek a figyelembe vétele nélkül figyelik meg, emiatt nem áll módjukban, hogy a népszámlálások közötti időszakokra vonatkozóan területi halandósági táblák korszecifikus halálozási valószínűségeit direkt módszerrel számítsák ki. E regionális halandósági táblák kiszámítása a q_0 értéke direkt módszerű becslésének kivételével a halandóság rövid távra szóló előrebecslése útján oldható meg. Ennek alapját az országos halandósági táblák és a regionális halandósági táblák azonos életkorokra vonatkozó halálozási valószínűségei közötti aránynak a felhasználása képezi. A t - időpontra vonatkozó utolsó népszámlálás adatainak a felhasználásával kiszámított országos halandósági tábla pillanatnyi halálozási valószínűségét μ_x / t -vel, a $t + n$ időpontra vonatkozó adatok alapján kiszámított $\mu_x / t + n$ -nel, valamely j -val jelzett régió megfelelő halálozási valószínűségeit pedig $\mu_x^{j/} / t$ -vel, illetve $\mu_x^{j/} / t + n$ -nel jelölve megállapíthatjuk - írja ezzel kapcsolatban Wunsch professzor - hogy:

$$\frac{\mu_x^{j/} / t}{\mu_x / t} = \frac{\mu_x^{j/} / t + n}{\mu_x / t + n} = C,$$

vagyis a C állandóságának a feltételezésével kiszámítandó $\mu_x^{j/} / t + n = \mu_x / t + n \cdot C$.

W. Brass professzor kimutatta, hogy a halandóság korstrukturájának a módosulása következtében a pillanatnyi halálozási valószínűségek hányadosainak a kiszámításánál célszerűbb a vonatkozó egységnyi gyökök $l_0 = 1$ / halandósági táblák eme valószínűségei és az egység és az azonos életkorig való továbbélési valószínűségek különbségei hányadosainak az egybevetése:

$$\frac{\mu_x^{j/} / t}{1 - l_x^{j/} / t} = K \frac{\mu_x / t}{1 - l_x / t} .$$

Figyelembe véve, hogy:

$$\mu_x = - \frac{d l_x}{l_x dx} = - \frac{d \ln l_x}{dx},$$

bármely j régióra vonatkozóan megállapítható, hogy:

$$\frac{d l_x^{/j/ /t/} dx}{l_x^{/j/ /t/} [1 - l_x^{/j/ /t/}]} = K \frac{d l_x /t/ dx}{l_x /t/ [1 - l_x /t/]},$$

s ezt integrálva:

$$\ln \left[\frac{l_x^{/j/ /t/}}{1 - l_x^{/j/ /t/}} \right] = K \ln \left[\frac{l_x /t/}{1 - l_x /t/} \right] + M,$$

ahol M integrációs állandó. Ez utóbbi egyenlőség az alapja a Brass professzor által kidolgozott halandósági modellnek és halandósági tábla-típusoknak.

Tekintsük most a:

$$\ln \left[\frac{l_x^{/j/ /t/}}{1 - l_x^{/j/ /t/}} \right] = K_x \ln \left[\frac{l_x /t/}{1 - l_x /t/} \right] + M_x,$$

egyenlőséget, melyben az előző egyenlőség két állandója az életkor függvénye. Az egyik ismeretlen kiküszöbölése céljából helyettesítsük be ebbe az egyenlőségbe először az $M_x = 0$, majd a $K_x = 1$ értékeket. Így minden életkorra vonatkozóan két egyismeretlenes egyenletet kapunk, nevezetesen az

$$\ln \left[\frac{l_x^{/j/ /t/}}{1 - l_x^{/j/ /t/}} \right] = K_x \ln \left[\frac{l_x /t/}{1 - l_x /t/} \right]$$

vagyis az

$$\ln \left[\frac{1 - l_x^{/j/} /t/}{l_x^{/j/} /t/} \right] = \ln \left[\frac{1 - l_x /t/}{l_x /t/} \right] + M_x$$

egyenleteket.

A javasolt módszer a K_x , illetve az M_x értékek állandóságának a feltételezésén alapszik. A fenti egyenletekben szereplő logaritmusok a J. Berkson által a logisztikus függvény linearizálása céljára meghatározott már ismertett logit függvénynek felelnek meg. J. Berkson a logit-okra való átszámítás tábláit és a vonatkozó inverz függvények, ill. antilogit-ok tábláit is közzétette.

A $/t + n/$ időpontra vonatkozóan a $M_x = 0$ helyettesítése útján nyert egyenlet a

$$\text{logit } l_x^{/j/} /t + n/ = K_x \text{ logit } l_x /t + n/$$

alakot ölti, melyben a K_x értékét a t időpontra vonatkozó adatokból a

$$K_x = \frac{\text{logit } l_x^{/j/} /t/}{\text{logit } l_x /t/}$$

hányados kiszámítása útján nyerjük. A logit - értékek arányos növekedésének feltételezése helyett abszolút növekedésükből $/M_x/$ is kiindulhatunk. A $/t + n/$ időpontra vonatkozóan a $K_x = 1$ helyettesítésével nyert egyenletet a

$$\text{logit } l_x^{/j/} /t + n/ = \text{logit } l_x /t + n/ + M_x$$

formában írhatjuk fel. Az M_x értékét szintén a t időpontra vonatkozó adatokból számíthatjuk ki. A fentiekből kitűnik, hogy

$$\frac{1 - l_x^{/j/}}{l_x} = \exp \left[\text{logit } l_x^{/j/} \right]$$

és

$$l_x^{/j/} = \frac{1}{1 + \exp \left[\text{logit } l_x^{/j/} \right]}$$

Az antilogit $\left[\text{logit } l_x^{/j/} \right]$ kiszámítására szolgáló fenti formula különbözik a korábban közölttől, mert az idézett szerzők a $\text{logit } l_x^{/j/}$ kiszámítására a szintén megfelelő, de az általunk javasolttól eltérő

$$\text{logit } l_x^{/j/} = \ln \left[\frac{1 - l_x^{/j/}}{l_x^{/j/}} \right]$$

formulát használták.

A népszámlálások közötti időszakokban a regionális halandósági táblák kiszámítása az általunk korábban már vázolt öt szakaszban zajlik le.

A q_0 , illetve az l_1 értéke általában direkt módon is becsülhető az egyes régiók adataiból.

A belgiumi tapasztalatok azt látszanak igazolni, állítja Wunsch, hogy a leirt két módszer közül a logit értékek közötti abszolút különbségek állandóságának a feltételezésén alapuló jobb eredményeket ad az egymáshoz viszonyított nagyságaiknak az állandóságát feltételező módszernél.

Az l_x/l_0 értékek egyéb transzformációinak lehetősége, a transzformált l_x/l_0 értékek polinomok, ill. egyéb függvények segítségével történő modellezésének és a halandósági táblák e függvényekkel történő megadásának gondolata a népszámlálások közötti időszakok területi halandósági tábláinak kidolgozásával kapcsolatban nem merült fel. Nem merülhettek fel tehát az általunk vázolt további elgondolások sem.

A területi népességelőreszámítások termékenységi hipotéziseivel kapcsolatban előkészítésként a területi egységek szerinti bontásban ötéves korcsoportokra vonatkozó általános korszecifikus termékenységi arányszámok koréves részletezésűvé tétele és ezen arányszámok életkor szerinti eloszlása az átlagra vonatkozó centrális momentumai az országos arányszámok megfelelő momentumaihoz viszonyított értéke alakulásának, változása időbeli tendenciáinak kitapintása lenne.

Az öt éves korcsoportokra vonatkozó általános korszpecifikus termékenységi arányszámok koréves részletezésüvé tétele, ami a korévek szerint részletezett előreszámításnak feltétele lenne, legegyszerűbben termékenységi modellek illesztése és ez utóbbiak az egyes korévekre vonatkozó helyettesítési értékeknek a kiszámítása útján oldható meg. A KSH Népeességtudományi Kutató Intézetében jelenleg mintegy huszféle eljárást alkalmazunk a termékenységi arányszámok modellezésére. Az illesztett függvények körülbelül egyharmadát jelenleg a momentumok módszerével illesztjük. Ez utóbbiak közé tartozik a Hadwiger függvény, a gamma függvény, a lognormális függvény, a béta függvény, a béta függvénnyel matematikai rokonságban álló harmadfoku polinom, a Wald függvény, a Weibull függvény és a Pearson család I-fő görbetípusa. Bármely görbetípusnak a momentumok módszerével történő illesztése magától értetődően feltételezi maguknak a momentumoknak az előzetes kiszámítását. /A felsorolt nyolc modell közül az utolsó kivételével valamennyi csupán a három első momentum alapul vételével is illeszthető./

A szóban forgó momentumok demográfiai jelentése és kiszámítási módja már csaknem általánosan ismert.

A zérus rendű momentum:

$$m_0 = D = \sum_{y=15,5}^{49,5} f_Y / y,$$

az általános korszpecifikus termékenységi arányszámok összegét jelenti. Női születési évjáratok termékenységének elemzése esetében ez lenne a leszarmazottak egy nőre jutó végső száma.

Az első centrális momentum:

$$m_1 = \bar{y} = \frac{1}{D} \sum_{y=15,5}^{49,5} y f_Y / y/$$

az anyák gyermekeik megszületésekor átlagos életkorát, a második centrális momentum:

$$m_2 = \sigma_2^2 = \frac{1}{D} \sum_{y=15,5}^{49,5} f_Y /y/ /y - \bar{y}/^2$$

pedig ennek az átlagos életkornak a szórásnégyzetét /varianciáját/ jelenti.

A harmadik centrális momentum:

$$m_3 = \frac{1}{D} \sum_{y=15,5}^{49,5} f_Y /y/ /y - \bar{y}/^3$$

az arányszámok megoszlása az y -ra nézve szimmetrikus, illetve aszimmetrikus jellegének kitapintására szolgál. Az átlagtól való pozitív és negatív előjellű eltérések a köbre emelés következtében megsemmisítik egymást, az átlagra nézve szimmetrikus megoszlás esetében ezért $m_3 = 0$. Jobboldali /pozitív/ aszimmetria fennforgása esetében az m_3 értéke pozitív /mint esetünkben is/, baloldali /negatív/ aszimmetria fennforgása esetében az m_3 értéke negatív.

A második és a harmadik centrális momentum értékének birtokában a megoszlás aszimmetriájának mérésére a ferdeségi mutatót γ_1 is használhatjuk:

$$\gamma_1 = \frac{m_3}{/m_2/^{3/2}} .$$

A megoszlás abban az esetben mondható az átlagra nézve szimmetrikusnak, ha

$$- 0,5 < \gamma_1 < 0,5 .$$

Erősen aszimmetrikus /ferde/ eloszlás esetén a γ_1 értéke nagyobb + 1 -nél, vagy kisebb - 1 -nél.

A negyedik centrális momentum:

$$m_4 = \frac{1}{D} \int_{y=15,5}^{49,5} f_Y /y/ /y - \bar{y}/^4$$

a megoszlást leíró görbe lapultságának, illetve csucssóságának a megítélésére szolgál. Ugyanezt a célt szolgálja az ún. kurtózis mutatója:

$$\gamma_2 = \frac{m_4}{m_2^2},$$

melynek értéke normális eloszlás esetében 3 körüli értéket vesz fel.

Ha a γ_2 értéke 3-nál kisebb, a megoszlást leíró görbe lapultnak, ha 3-nál nagyobb, csucsnak mondható.

Az általános korszpecifikus termékenységi arányszámok öt éves korcsoportokra vonatkozó 1981. évi magyarországi értékeinek alapul vételével kiszámított m_0 , m_1 , m_2 , m_3 és m_4 /korrigálatlan/ momentumok értéke, valamint a γ_1 és γ_2 mutató értéke az alábbiak szerint alakult:

$$\begin{aligned} m_0 &= 1,8748; \\ m_1 &= 24,7639; \\ m_2 &= 27,5086; \\ m_3 &= 104,1372; \\ m_4 &= 2\ 621,3250; \\ \gamma_1 &= 0,7218 \\ \gamma_2 &= 3,4640. \end{aligned}$$

Látható, hogy az általános korszpecifikus termékenységi arányszámok életkor szerinti megoszlása 1981-ben is aszimmetrikus - pontosabban: a jobboldali /pozitív/ aszimmetria ténye forgott fem - és csucos /leptokurtikus/ volt.

Ugyanezen mutatóknak a területi egységekre /megyékre/ és néhány kiemelt városra vonatkozó, a regionális termékenységnek az országoshoz kissé ha-

sonló jellemzőiről tanuskodó értékeit a mellékelt tábla tartalmazza /ld. 1. tábla/. A momentumok egyes területi egységekre vonatkozó értékeinek a megfelelő országos értékekhez viszonyított arányát több évre is kiszámítva és összehasonlításokat végezve az időbeli változási tendenciák statisztikai módszerekkel való kitapintása is lehetővé válik, aminek a regionális termékenységi prognózisok hipotéziseinek a kialakítása szempontjából figyelemre méltó jelentősége lenne.

Ha a területi egységek termékenységi arányszámainak modellezését az 1981. éven túlmenően több évre vonatkozóan is elvégezzük, az illesztett termékenységi függvények állandóiból képzett idősorok adataihoz szintén illesztettek lesznek olyan regressziós görbék /modellek/, melyek termékenységi hipotézisek kialakítása szempontjából elsőrendű fontosságúak.

Nem hagyható figyelmen kívül ezzel kapcsolatban az a lehetőség sem, hogy az általános korszecifikus termékenységi arányszámok országos és regionális értékeihez illesztett modellek megfelelő állandói egymással szintén egybevetethetők, különféle matematikai relációkba hozhatók stb. Egymáshoz viszonyított nagyságaik időbeli alakulásának statisztikai módszerekkel történő kitapintása és extrapolálása ugyanugy használható mint a momentumok felhasználása esetében.

A népességelőreszámítások termékenységi hipotéziseit az ezzel a témával gyakorlatilag foglalkozó demográfusok a naptári időszak bruttó teljes termékenység jövőbeni alakulására vonatkozó "szakértői találgatások" formájában adják meg /a találgatások számával is szaporítva az előreszámítás változatainak számát/. A bruttó teljes termékenység / m_0 / jövőbeni alakulására vonatkozó feltételezéseknél is bizonytalanabbak maradtak a feltételezett termékenység kor szerinti eloszlásának az alakulására vonatkozó elgondolások. Napjainkban is fellelhető az a szakszerűtlen gyakorlat, hogy ezt az eloszlást valamely más termékenységű korábbi év, vagy valamely más termékenységű ország, területi egység stb. eloszlásáéval veszik azonosnak, holott ismeretes, hogy más termékenységi szinthez más termékenységi naptár, ez utóbbinak más átlaga, varianciája, ferdesége, csucssága stb. tartozik vagyis a bruttó teljes termékenység feltételezett jövőbeni értékét ilymódon koréves részletezésüvé tenni nem megengedhető. A jól illeszkedő országos és regionális termékenységi modellek paramétereinek modellezése és extrapolálása e téves gyakorlat egyik lehetséges orvoslási módját jelentheti.

1. AZ ÁLTALÁNOS KORSPECIFIKUS TERMÉKENYSÉGI ARÁNYSZÁMOK ÉLETKOR SZERINTI
 ELOSZLÁSA AZ ÁTLAGRA VONATKOZÓ CENTRÁLIS MOMENTUMAI ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁ-
 SA MAGYARORSZÁG MEGYÉIBEN ÉS KIEMELT VÁROSAIBAN
 /1981/

A területi egysé- gek megnevezése	A m u t a t ó k m e g n e v e z é s e						
	m_0	m_1	m_2	m_3	m_4	γ_1	γ_2
Baranya megye	1,7414	24,1950	26,1560	102,8506	2 499,2300	0,7689	3,6531
Bács-Kiskun megye	1,9302	24,7757	28,0077	113,7090	2 789,4670	0,7671	3,5560
Békés megye	1,8825	24,6259	27,2721	112,5441	2 689,8550	0,7902	3,6165
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	1,9784	24,5147	26,7495	103,5480	2 549,5220	0,7485	3,5631
Csongrád megye	1,6953	25,3888	27,7451	91,5139	2 569,4300	0,6262	3,3378
Fejér megye	2,0226	24,5027	27,9292	122,6690	2 938,8160	0,8311	3,7675
Győr-Sopron megye	1,9836	24,9016	25,4235	105,7132	2 474,9020	0,8247	3,8290
Hajdu-Bihar megye	1,9439	24,7894	27,9231	105,5633	2 687,4790	0,7154	3,4468
Heves megye	1,8977	24,3428	24,2704	81,1193	1 996,2990	0,6784	3,3890
Komárom megye	1,9061	24,3533	25,2718	98,3661	2 368,1950	0,7743	3,7080
Nógrád megye	1,9657	23,7473	25,1246	103,4371	2 372,4888	0,8213	3,7584
Pest megye	1,8784	24,3977	28,6687	115,9913	2 785,1480	0,7556	3,3887
Somogy megye	1,8767	24,2532	25,7801	96,7060	2 352,0500	0,7388	3,5390
Szabolcs-Szatmár megye	2,0838	24,4412	27,7493	126,7822	2 964,3660	0,8673	3,8497
Szolnok megye	2,1385	24,5905	27,6225	112,8312	2 710,3190	0,7772	3,5522
Tolna megye	1,9544	24,3796	26,0461	100,7239	2 455,9980	0,7577	3,6203
Vas megye	1,9106	25,0810	24,3558	95,1570	2 256,1720	0,7917	3,8034
Veszprém megye	2,1398	24,4822	26,0727	111,6894	2 638,3850	0,8389	3,8812
Zala megye	1,9006	24,9117	25,9401	95,7331	2 377,4550	0,7246	3,5332
Budapest	1,5466	25,9340	28,5707	76,1770	2 483,2470	0,4988	3,0421
Debrecen	1,7783	25,6334	25,9005	81,3185	2 289,3930	0,6169	3,4128
Győr	1,8007	25,2307	24,1667	82,6467	2 005,0860	0,6957	3,4332
Miskolc	1,8442	25,1001	27,3954	101,6120	2 589,4050	0,7086	3,4502
Pécs	1,5656	25,1859	27,2459	89,8883	2 539,5200	0,6320	3,4210
Szeged	1,5897	26,0732	26,5349	63,7848	2 275,6150	0,4666	3,2319

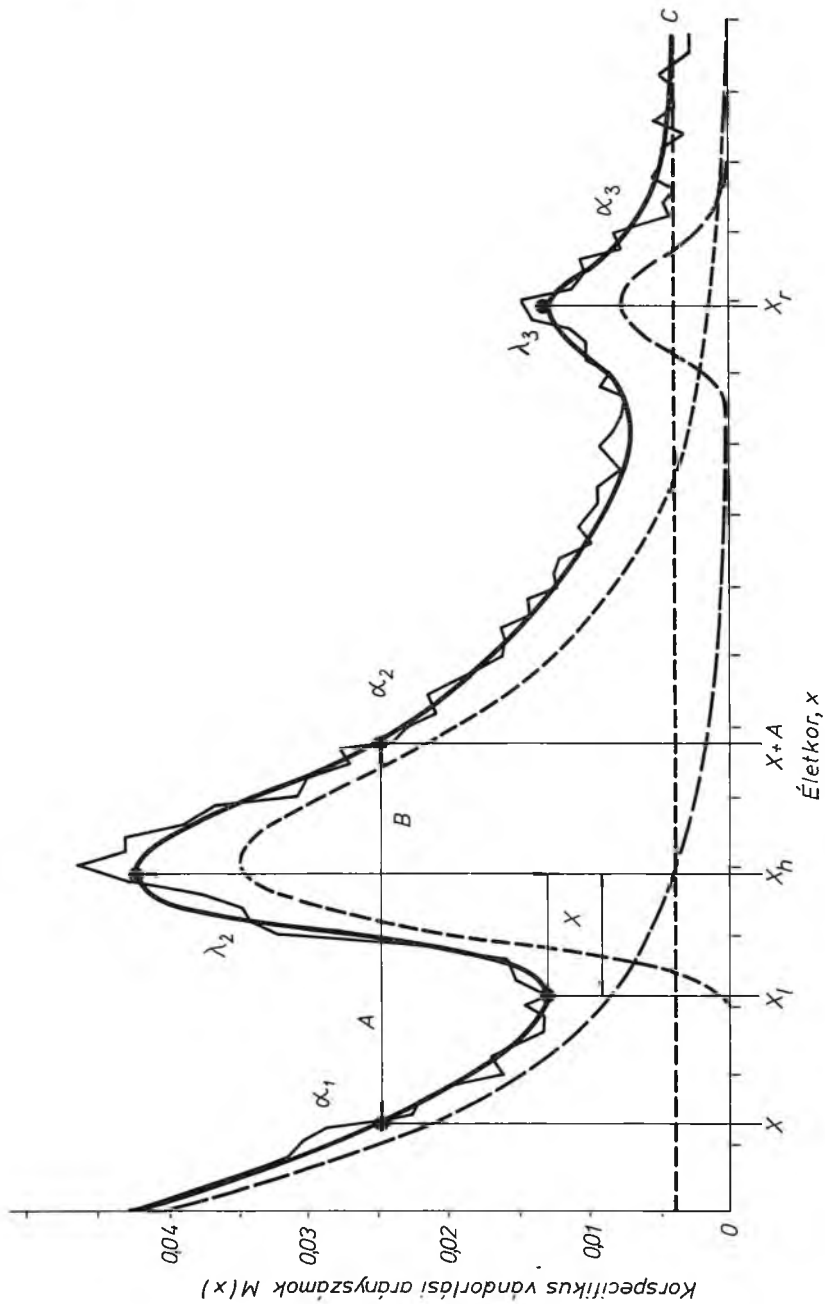
A területi népességelőrejelzéseknek a belső vándorlás alakulására vonatkozó hipotéziseivel kapcsolatban a belső vándorlás korszpecifikus arányszámainak modellezése és az arányszámok értékeinek az illesztett modellek paramétereiből képzett idősorok adataihoz illesztett regressziós függvények segítségével történő extrapolálása tekinthető a hipotézisek kialakítása előkészítő szakaszában elvégzendő feladatnak. A következő lépés magától értetődően a belső vándorlás korszpecifikus arányszámjai a vándorlás összes lehetséges iránya szerinti strukturájának tanulmányozása, e struktúra időbeli változási tendenciáinak a kitapintása és szakértelemmel végzett extrapolálása. Ez utóbbi feladat legalábbis elvileg többféleképpen is megoldható, a választható megoldási módok elsősorban a rendelkezésre álló adatbázis természetétől függenek.

Az arányszámok modellezését végezve is számolnunk kell azzal, hogy a Demográfiai Évkönyv 1960-1982. évi köteteiben a koréves részletezésű arányszámok értékei és az ötéves korcsoportokra vonatkozó arányszámok értékei a demográfiai hálózat nem ugyanazon paralelogrammal tipusa felhasználásával végzett számításnak az eredményei; a felhasználásukkal végzett modellezés eredményei tehát nem hasonlíthatók össze közvetlenül egymással.

Az arányszámok ismert modelljei közül a Rogers, Raquillet és Castro által 1978-ban közzétett modellrendszer érdemel leginkább figyelmet. Ez a Laxenburgban, Ausztriában működő IIASA-ban kidolgozott modellrendszer a belső vándorlás korszpecifikus arányszámjai empirikus görbéjének négy, illetve esetenként csupán három szakaszra történő felosztásából és szakaszonkénti modellezéséből áll /lásd az I. ábrát/.

Az első szakasz adataihoz a szerzők negatív regressziós együtthatóju exponenciális függvényt, a második szakasz és ha létezik a harmadik szakasz adataihoz kettős exponenciális függvényt, a negyedik, utolsó szakasz adataihoz pozitív regressziós együtthatóju exponenciális függvényt illesztettek. A modellrendszer egésze illeszkedése szorosságának növelése céljából a korszpecifikus vándorlási arányszámok becsült értékeihez hozzáadtak egy c -vel jelzett állandót. A belső vándorlás általuk $M/x/$ -szel jelzett korszpecifikus arányszámainak modellrendszere tehát a következő négy regressziós görbe összegként áll elő:

I. A BELSŐ VÁNDORLÁS KORSPECIFIKUS ARÁNYSZÁMAINAK LAXENBURGI
 MODELLENSZERE

$$\begin{aligned}
M(x) &= a_1 \exp \left[-\lambda_1 x \right] \\
&+ a_2 \exp \left\{ -\lambda_2 x - \mu_2 \exp \left[-\lambda_2 x - \mu_2 \right] \right\} \\
&+ a_3 \exp \left\{ -\lambda_3 x - \mu_3 \exp \left[-\lambda_3 x - \mu_3 \right] \right\} \\
&+ \text{c.}
\end{aligned}$$

A második és harmadik szakasz adataihoz illesztett kettős exponenciális függvény azonos a Coale és Mc Neil által a nupcialitás és a termékenység modellezése céljára kidolgozott kettős exponenciális függvényével. A modellrendszer egésze általában igen jól illeszkedik a belső vándorlás tényleges korszpecifikus arányszámaihoz.

Feltéve, hogy az arányszámok empirikus görbéjének szakaszokra bontása és szakaszonkénti modellezése is a feladat egyfajta megoldásának tekinthető, melynek gyakorlati jelentősége, különösen a görbe szakaszonkénti kiegyenlítése és interpolációk végzése szempontjából is igen jelentős, az elmúlt év folyamán mi is foglalkoztunk a szóban forgó görbe szakaszonkénti modellezésével. Az állandó és az ideiglenes jellegű belső vándorlás 1981. évi korszpecifikus arányszámait $[v_Y / y]$ első /0 és 13 éves kor közötti/ szegmentumát modellezve kimutattuk, hogy csupán a korrelációs index $|I|^{1/x}$ 0,9-nél nagyobb értékeit fogadva el jó illeszkedést jelző értékeknek, a férfi népesség adatai esetében a negatív regressziós együtthatóju exponenciális függvényen $|I| = 0,97838/$ kívül a hatványkitevős /multiplikatív/ regressziós függvény $|I| = 0,95725/$, a logaritmus regressziós függvény $|I| = 0,98936/$; a Gompertz függvény $|I| = 0,99268/$ és a negyedfokú ortogonális polinom $|I| = 0,99404/$ is igen jó illeszkedésű.

A korrelációs index:

$$I = \sqrt{1 - \frac{\sum (v_Y / y - \hat{v}_Y / y)^2}{\sum (v_Y / y - \bar{v}_Y / y)^2}}$$

ahol \hat{v}_Y / y , a becsült v_Y / y értékeket, \bar{v}_Y / y pedig a v_Y / y értékek átlagát jelenti.

A női népesség 1981. évi adatai a hatványkitevős regressziós függvény kivételével még nagyobb sikerrel bizonyultak ugyanezen függvények felhasználásával modellezhetőeknek. Kitűnik tehát, hogy bár a negatív regressziós együtthatója exponenciális függvény a vándorlási arányszámok első csoportjának adataihoz igen jól illeszkedik, több olyan függvény is van, mely még ennél is jobban illeszkedik.

Hasonló tapasztalatokra tettünk szert az arányszámok további csoportjainak a modellezésével kapcsolatban is.

A férfi népesség második csoportba tartozó 1981. évi arányszámainak modellezése esetében például jó illeszkedésünek $I > 0,9$ bizonyult:

1. A $\ln \left[-\ln v_Y / y \right]$ értékekhez illesztett negyedfoku ortogonális polinom $I = 0,94095/$;
2. A logit v_Y / y értékekhez illesztett negyedfoku ortogonális polinom $I = 0,94023/$;
3. A Hadwiger függvény $I = 0,92950/$;
4. A lognormális függvény $I = 0,92493/$;
5. A negyedfoku ortogonális polinom $I = 0,92348/$;
6. A gamma függvény $I = 0,91813/$.

A női népesség második csoportba tartozó 1981. évi arányszámainak modellezése esetében ugyanekkor az alábbi függvények bizonyultak jó illeszkedésűeknek:

1. A logit v_Y / y értékekhez illesztett negyedfoku ortogonális polinom $I = 0,94268/$;
2. A lognormális függvény $I = 0,94134/$;
3. A Hadwiger függvény $I = 0,93616/$;
4. A $\ln \left[-\ln v_Y / y \right]$ értékekhez illesztett negyedfoku ortogonális polinom $I = 0,93523/$;
5. Az arányszámok kumulált értékeihez illesztett Gompertz függvény $I = 0,91405/$;
6. A negyedfoku ortogonális polinom $I = 0,90351/$.

A harmadik /utolsó/ csoport adatainak modellezése az elsőhöz hasonló eredményekkel zárult a függvények illeszkedésük szorossága szempontjából kialakítható sorrendjének némi módosulásával. /Kitűnt például, hogy csak a ne-

gyedfoku ortogonális polinom illeszkedik szorosabban mint a pozitív regressziós együtthatóju exponenciális függvény./

A belső vándorlás korszecifikus arányszámái szakaszonkénti modellezése létjogosultságának elismerése esetén sem szabad tehát azt hinnünk, hogy a laxenburgi modellrendszer az erre a célra egyedül használható modellrendszer. Az arányszámok empirikus görbéje szakaszonkénti modellezése esetében az egyes szakaszok modellezése során a legszorosabban illeszkedő függvénytípusokból kell kialakítanunk azt a modellrendszert, mely az arányszámok empirikus görbéjének egészére vonatkozóan az eltérés négyzetek összegét minimálissá, illetve a korrelációs index értékét maximálissá teszi.

A belső vándorlás korszecifikus arányszámái empirikus görbáját azonban valójában nem szakaszonként, hanem egyetlen függvénnyel kellene modelleznünk. A KSH Népeesség tudományi Kutató Intézetében ezzel kapcsolatban folyó kutatások még nem zárultak le.

A fentiekben csupán néhány szerény gondolattal kívántam hozzájárulni a területi népességelőreszámítások halandósági, termékenységi és a belső vándorlás alakulására vonatkozó hipotéziseinek további fejlődéséhez. E gondolatok realitása csupán elvi-módszertani sikon történő verifikálásának is számos előfeltétele van, melyek közül az adekvát adatbázis rendelkezésre állásán kívül talán a computer-rel végezhető kísérletek lehetőségének megteremtése a legfontosabb.

I R O D A L O M

Pallós E.: Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig. A KSH Népeesség tudományi Kutató Intézetének 34. sz. kiadványa, Budapest, 1971, 220 p.

Barrett, J.C.: Transformations for model life tables. Genus, 32. évf. 1976. évi 3-4. sz., 1-10. p.

Wunsch, G.: Une méthode d'estimation de tables intercensitaires de mortalité regionales. Population et Famille, 1972. évi 2-3. sz. 109-118. p.

- Brass, W.: On the scale of mortality, in: W. Brass /kiad./ : Biological aspects of demography, Taylor and Francis, London, 167 p.
- Tek e, K.: Korszpecifikus születési arányszámok demográfiai modelljeiről, Demográfia, /8. évf./ 1965. évi 2. sz. 201-219. p.
- Tekse, K.: On demographic models of age-specific fertility rates. Statistisk Tidskrift, 1967. évi 5. sz. 189-207. p.
- Hunyadi, L. - Szokolczai, Gy.: A korszpecifikus születési és halálozási valószínűségek eloszlási görbéi és ezek időbeli eltolódása. Demográfia, 1970. évi 3. sz. 242-268. p.
- Duchêne, J. Gillet - de Stefano, S.: Ajustement analytique des courbes de fécondité générale. Population et Famille, /32. évf./, 1974. évi 2. sz. 53-93. p.
- Valkovics, E.: Une méthode indirecte de modélisation des taux de fécondité générale par âge. European Demographic Information Bulletin, Volume XIV, 1983. évi 1. sz. 11-27. p.
- Hablicsek, L.: Korszpecifikus termékenységi arányszámok modellezése. Szigma, 1983, 273-288. p.
- Valkovics, E.: Az általános korszpecifikus termékenységi arányszámok néhány direkt módon illeszthető modelljéről, Demográfia, 1983. évi 4. sz. 523-561. p.
- Rogers, A. - Raquillet, R. - Castro, L.J.: Model migration schedules and their applications. Environment and Planning, A 10, 475-502. p.
- Rogers, A.: Migration Patterns and Population Redistribution RR - 80-7, Laxenburg, Ausztria. International Institute for Applied Systems Analysis.
- Rogers, A.: Essays in Multistate Mathematical Demography. Ed.: A, Rogers, RR-80-10, Laxenburg, Ausztria: International Institute Applied Systems Analysis.
- Rogers, A. - Castro, L.: Model Schedules in Multistate Demographic Analysis: The Case of Migration. WP-81-22. Laxenburg, Ausztria: International Institute of Applied Systems Analysis.

- Rogers, A. - Castro, L.J.: Model Migration schedules. RR-81-30. Laxenburg, Ausztria: International Institute for Applied Systems Analysis.
- Coale, A.J. - Mc Neil, D.R.: The Distribution by Age of the Frequency of First Marriage in a Female Cohort. Journal of the American Statistical Association, /67./, 1972, 743-749. p.
- Coale, A. - Trussel, J.: Model Fertility Schedules: Variation in the Age Structure of Childbearing in Human Populations. Population Index, 40 /2/, 1974, 185-206. p.
- Coale, A.: The development of new Models of Nuptiality and Fertility. Population, 32 année. 1977, Numéro special /Special issue/, 131-152.p.
- Valkovics, E.: Réflexions sur les possibilités de modélisation des taux de migration interne par âge. A Louvaini Egyetem 1983. évi Cheire Quetelet szemináriumán tartott előadás. Kézirat. 21 p.

TERÜLETI TERMÉKENYSÉGI HIPOTÉZISEK 1981-2000

A termékenységi hipotézisek készítésekor az egyik alapvető nehézség a-mivel szembe kell nézni az, hogy végső soron magatartásokat, illetve azok változását kell előre látni. Olyan termékenységi magatartásokat, amelyeket a szűkebb, vagy tágabb értelemben vett társadalmi-gazdasági környezet befolyásol, amelyekre népesedéspolitikai intézkedésekkel hatni szeretnénk és amely a születésszabályozás széleskörű elterjedése révén alapvetően az egyéni, illetve a családi szféra döntéskörébe tartozik.

A területi termékenységi hipotézisek esetében a feltételrendszer figyelembevétele még összetettebb, hiszen az előbb említett tényezők mellé egy újabb ismérv, a területi különbségeké lép be, így ezek elmozdulásának várható irányát is kezelni kell tudni. Számolni kell a területi népességelőrejelzések megbízhatóságának egyik kritikus elemével a belső vándorlással is abból a megfontolásból, hogy a lakóhelyét megváltoztató népesség termékenységi magatartása különbözik a lakóhelyét nem változtató népességétől.

A területi termékenységi hipotézis azzal számol, hogy a lakóhelyét megváltoztató népesség termékenysége annak a területi egységnek - városnak, vagy községnek - a mintája szerint alakul, ahová a vándorlás irányul. Ez a feltételezés tartalmaz bizonyos leegyszerűsítést hiszen a megváltozott gazdasági-társadalmi, területi környezet nem azonnal és közvetlenül, hanem többnyire hosszabb időszakon keresztül és közvetett módon fejti ki hatását a termékenységi magatartásokra. Mindazonáltal a vándorlások csökkenő szerepét a jövőbeni születési mozgalomra jól jellemzi az a számítási eredmény, miszerint a vándorlások teljes hiánya az elkövetkező husz évben születendő generációk összlétszámát mintegy tíz százalékkal emelné, másszóval az előrebecslés időszakára számolt évenkénti születésszám átlagosan 0,5 %-kal lenne magasabb akkor, ha a belső vándormozgalomtól teljesen eltekintենék. Mindez természetesen csak akkor igaz, ha a területi termékenységi viszonyok is a termékenységi hipotézisben feltételezettek szerint alakulnak.

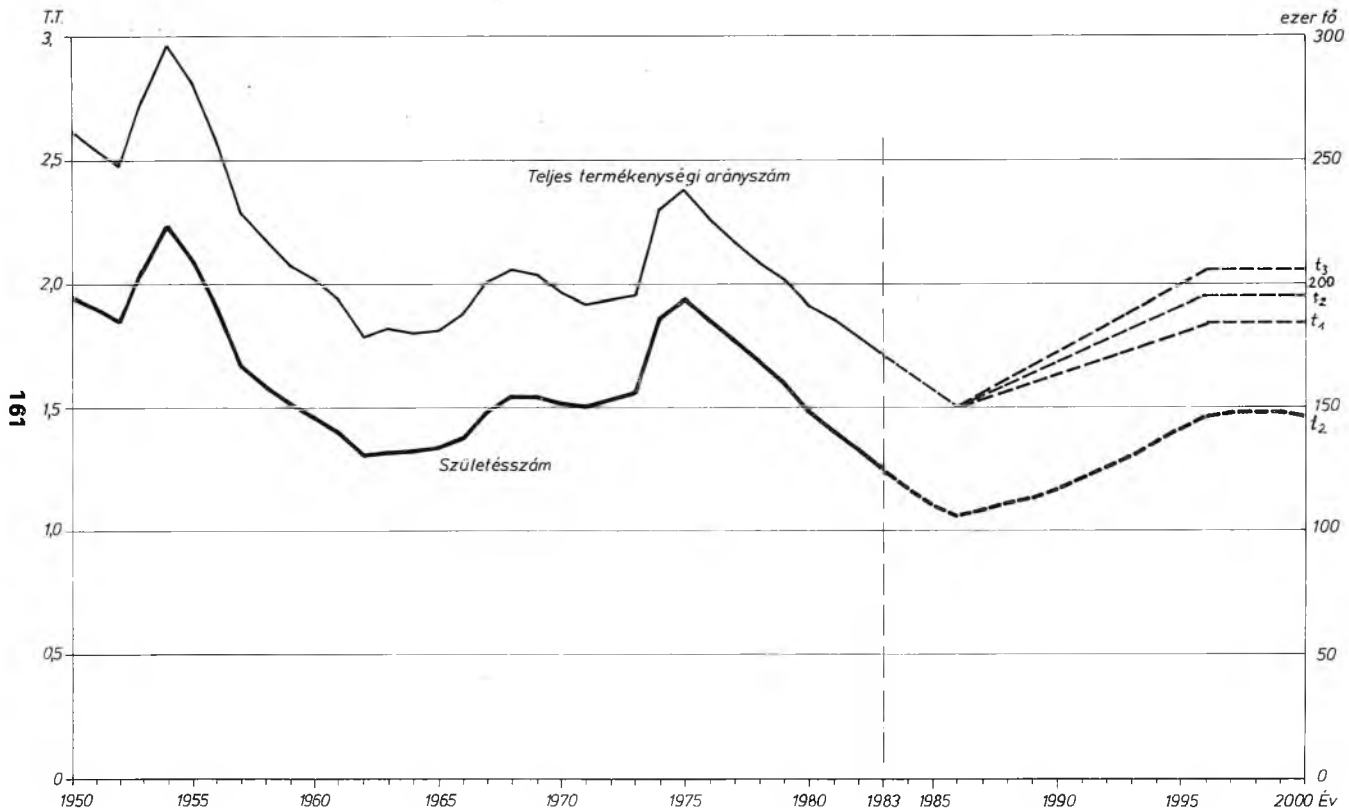
A hipotézisek felvázolása előtt néhány szót kell szólni arról a mutatóról, amelyet a termékenység jellemzésére kiválasztottunk és amely várható

alakulását előrebecsüljük. Ez a mutató a teljes termékenységi arányszám, amely jól ismert a demográfusok körében. Évente kerül kiszámításra és az egyik nagy előnye az, hogy az adott év termékenységi színvonalát tömören egyetlen számmal fejezi ki. Számításának módja a korszerinti termékenységi arányszámok összege. A mutató értelmezése a befejezett termékenységre vonatkozik, más szóval azt az átlagos gyermekszámot adja meg, amelyet egy nő szülőképes kora végén elérne akkor, ha az adott év termékenységi viszonyai tartósan - egy egész reprodukciós időszakot átölelve - megmaradnának. Ebből az értelmezésből adódik az is, hogy fiktív mutatóról van szó, mivel az egymást követő évek korszerinti születési arányszámai és így e mutató értéke is lényegesen változhat. A születések időzítése, előrehozatala vagy elhalasztása erősen befolyásolja a teljes termékenységi arányszám naptári éves értékét. Természetszerűleg ez nem jelenti a befejezett termékenység színvonalának is ilyen mértékű ingadozását.

Az értelmezésből eredő bizonytalanságok egyáltalán nem kell, hogy zavarják a termékenységi hipotézis készítőit. Itt ugyanis nem a tényleges vagy fiktív befejezett termékenység színvonalára vonatkoznak a hipotézisek hanem a mutató értékének előrebecslése várható alakulásának felvázolása csak eszköz arra, hogy segítségével a születések évenkénti számát az ezredfordulóig kiszámítsuk. Erre viszont nagyon is alkalmas ez a mutató, mivel értékének ismeretében - könnyen megállapíthatók az alkotó elemek, a korszerinti élveszületési valószínűségeket, a megfelelő kora női népesség létszáma alapján pedig a születések száma is könnyen kiszámítható. Más szóval ha a teljes termékenységi arányszámra vonatkozó hipotézisek a jövőben megvalósulnak, akkor a születések számának évenkénti alakulására is meglehetősen nagy biztonsággal lesznek információink.

Ezt egyébként a teljes termékenységi arányszám és a születésszám hullámzásokkal tarkított multbeli trendjeinek összevetése is alátámasztja /lásd I. ábrát/.

Az I. ábrán látható, hogy a két trendvonal ha nem is teljesen párhuzamosan, de jól követi egymást. A két trendvonal elvileg akkor lenne párhuzamos, ha az évenkénti születésszámot csak a korszerinti termékenység színvonala, illetve ennek korszerinti azonos mértékű és irányu változása befolyásolná és nem játszanának szerepet benne a szülőképes kora nők létszámából, korösszetételéből, illetve családi állapotának változásából eredő hatások. Figyelemre méltó a teljes termékenységi arányszám és a születésszám közötti szoros kapcsolat a multra vonatkozóan / $R = 0,996$ /.

I. A TELJES TERMÉKENYSÉGI ARÁNYSZÁM ÉS A SZÜLETÉSSZÁM ALAKULÁSA
1950 - 2000 KÖZÖTT

Ennek fényében a születésszám multbeli nagyfoku ingadozásai is némileg más megvilágítást kapnak. A két trendvonal párhuzamoshoz közeli alakulása azt sugallja, hogy a születésszám multbeli hullámzásaiban a feltételezettnél kisebb szerepet játszottak a létszám és korösszetétel változásból eredő hatások.

Az I. ábrán feltüntettük a teljes termékenységi arányszám várható alakulásának országos trendjeit. A termékenységi hipotézis három érdemi változattal számol. Mindhárom abból a feltételezésből indul ki, hogy a teljes termékenységi arányszám 1986-ig az 1975-80 között megfigyelt ütemben csökken és ekkor 1,50-es értéket ér el egy nőre számítva. Megjegyzendő, hogy e mutató országos értéke 1975-ben 2,38, 1980-ban 1,92 volt. Tényleges változatokkal tulajdonképpen csak 1986 után számolnak a termékenységi hipotézisek. A kedvezőtlen variáns szerint a termékenység színvonala 1996-ig mérsékelt ütemben emelkedne és ekkor a teljes termékenységi arányszám értéke 1,85-öt érne el. A közepes variáns 1,95-re, a kedvező változat pedig 2,05-re történő - folyamatosan végbemenő - emelkedéssel számol, ezt követően pedig mindhárom változat szerint az 1996-ra kialakult szint változatlan maradna az ezredfordulóig. Köztudott, hogy a teljes termékenységi arányszám oly módon méri a termékenység színvonalát, hogy egyben az egyszerű reprodukció biztosításának mértékét is kifejezi. A fiú- és lánygyermek születési aránya, az életük során hajadon és meddőn maradt nők miatt, az elvált és nem újraházasodott nők alacsonyabb termékenységét figyelembe véve általában 2,15-ös teljes termékenységi arányszám mellett lenne biztosítva a népesség egyszerű reprodukciója. Ezt figyelembe véve a termékenységi hipotézisek egyik variánsa sem számol azzal országosan, hogy a termékenység színvonala az egyszerű reprodukciót biztosító szintre emelkedik az ezredfordulóig.

Milyen elgondolások alapján születtek a termékenységi hipotézisek. Két, egymástól jól elkülöníthető szakasz figyelhető meg, 1986-ig egy elég erőteljesen csökkenő majd az ezt követő tíz évben különböző mértékben ugyan, de folyamatosan emelkedő szakasz. Az 1986-ig tartó termékenységcsökkenés az elmúlt tíz év születési mozgalmának elemzése alapján lett prognosztizálva. Abból a tényből indul ki, hogy az 1973. évi népesedéspolitikai intézkedéseket követő jelentős termékenység és születésszám emelkedés főleg a szülések időzítésének megváltozásából adódott, nevezetesen abból, hogy a tervezett gyermekeiket korábban hozták világra az anyák, csökkent a házasságkötés és az első gyermek, valamint az első és a második gyermek megszületése közötti idő.

A termékenység 1975-1980 között észlelt jelentős visszaesése tehát főleg abból adódott, hogy viszonylag rövid idő - két-három év - alatt születtek meg azok a gyermekek, akik ilyen impulzív hatást kiváltó népesedéspolitikai intézkedések nélkül esetleg 5-6 év alatt születtek volna meg. Hozzá kell tenni ehhez azt is, hogy az 1970-es évek második felétől mérsékelten emelkedő, majd stagnálónak váló és a gyermekek számától erősen függő családi életszínvonal ismeretében egyáltalán nem biztos, hogy népesedéspolitikai intézkedések nélkül is ezek a gyermekek világra jöttek volna. Mindenesetre tény, hogy 1980-ra a termékenység színvonala az 1973. évi - tehát a népesedéspolitikai intézkedések bevezetése előtti - szint alá süllyedt.

A termékenységi hipotézis tehát részben a szülések előrehozatala, illetve ennek ellenhatásaként jelentkező "látszólagos" termékenység visszaeséssel számol, másrészt pedig egy tényleges termékenység csökkenéssel, ami kapcsolatban lehet a nehezebbé váló gazdasági, családalapítási körülményekkel és így a gyermekvállalási kedvvel is. A jelenleg is tartó termékenység visszaesésnek valószínűleg van egy olyan eleme is, ami a gyermekek szülésének elhalasztásából adódik és nem a kívánt gyermekek számának csökkenéséből. Ezt lát-szik alátámasztani az 1980-as évek elején házasságra lépő fiatal generációk családnagyság terve is. Ezekben a tervekben ugyanis a nehezebbé váló családalapítási körülmények ellenére sem fedezhető fel a kívánt gyermekszám jelentős visszaesése.

Mindezeket figyelembe véve számol a termékenységi hipotézis azzal, hogy ha az évenként mért termékenységi színvonal - a fentebb említett okok miatt - lecsökken is olyan mértékűre, hogy a teljes termékenységi arányszám 1,50-es értéket ér el, de ezen színvonalon nem marad tartósan és 1986-ot követően emelkedni fog. Az emelkedés mértékében azonban nagy sullyal eshet latba az 1980-as évek második felétől remélt gazdasági fellendülés és egy ezen alapuló, de részben ettől függetlenül is működő folyamatos és hatékony népesedéspolitika. A termékenységi hipotézis felső és középső változata egyaránt ilyen népesedési, szociális és egészségügyi programmal számol és a két variáns közötti különbséget a gazdasági háttér javulásának mértékétől teszi függővé.

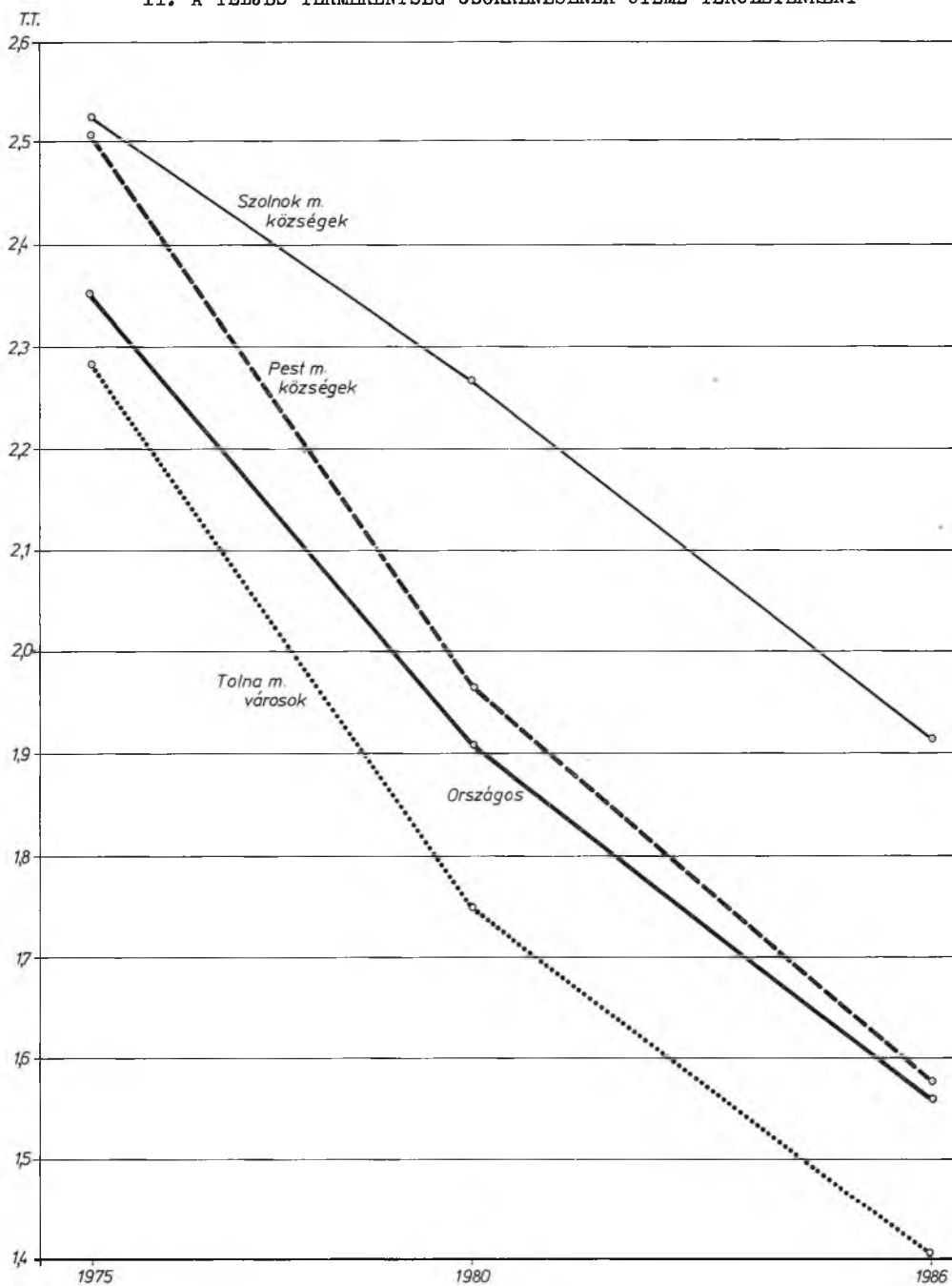
A teljes termékenységi arányszám ezredfordulóig várható országos trend-jének felvázolása után az egyes területi egységekre vonatkozó termékenységi hipotézisek is könnyen nyomon követhetők. Az alapelv ugyanis ugyanaz mint az országos hipotézisnél nevezetesen, hogy kiindulásként a területi egységenkénti 1975. és 1980. évi teljes termékenységi arányszámok és az 1980. évi ugyan-

csak területi egységenkénti korszecifikus élveszületési arányszámok mint változatlan strukturák lettek figyelembe véve. A termékenységi hipotézis 44 területi egységre készült; a 19 megye városaira és községeire az 1980. évi közigazgatási határokat figyelembe véve, ezen kívül külön Budapestre és az öt megyei városra. Később a népességelőreszámítás valamennyi megyei közigazgatási központra sőt Budapest agglomerációs övezetére külön is elkészült. Az 1983-ban publikált területi népességelőreszámítás még 44 területi egységet foglal magába, így ennek az anyagnak az eredményeire támaszkodva a továbbiakban 44 területi egységre mutatjuk be a termékenységi hipotéziseket. A területi egységek számának a hipotézis elveit illetően egyébként sincs jelentősége.

Külön vizsgálatot érdemelne a népesedéspolitikai intézkedések hatásának és "utóhatásának" területenkénti elemzése. A területi termékenységi hipotézisek készítésekor mindenesetre figyelembe kellett venni a már hosszabb ideje kialakult területi termékenységi különbségeket és tudni kellett kezelni azt a tényt, hogy az 1970-es évek közepének termékenységi felfutása majd az ezt követő visszaesés mértéke eltérő volt az egyes területi egységekben. A termékenység érdemi hipotéziseinél a területi egységek teljes termékenységi arányszámainak az országos értékhez viszonyított különbségei lettek előre becsülve oly módon, hogy kezdő értéként az 1980. évi különbségek szerepeltek. A hipotézis azzal számolt, hogy e különbségek 1986-ig az 1975-1980 között megfigyelt ütemben változnak, többnyire csökkennek, 1987-től pedig az elért szinteken változatlanok, tehát az egyes területi teljes termékenységi arányszámok 1987-től az országra vonatkozó értékekkel párhuzamosan alakulnak. A termékenység várható trendjeit tehát először az ország egészére kellett előrebecsülni, ezt követően pedig az országos főirányokat egy korrekciós tényező alkalmazásával lehetett "átültetni" az egyes területi egységekre. Az ily módon kapott területi teljes termékenységekből az 1980. évi korszecifikus élveszületési arányszámok megoszlásának felhasználásával - mint változatlan strukturával - lettek kiszámítva az előrebecsült területi élveszületési valószínűségek és a megfelelő koru női népesség száma alapján pedig születésszámok. Az elmondottakból az is kiviláglik, hogy az előbecslés időszakára vonatkozó évenkénti országos születésszámok az egyes területi egységekre becsült születésszámok aggregátumai.

A korrekciós tényező alkalmazását a II. ábra szemlélteti. Ez feltünteti a teljes termékenységi arányszám 1975-1980 közötti országos tényleges trendjét és az 1986-ig feltételezett trendvonalat. Emellé olyan területi egységek teljes termékenységi arányszámainak alakulását választottuk szemléltetésként,

II. A TELJES TERMÉKENYSÉG CSÖKKENÉSÉNEK ÜTEME TERÜLETENKÉNT

amelyeknél a termékenység csökkenésének üteme 1975-1980 között hol kisebb mértékű /Szolnok megye községei/, hol pedig nagyobb mértékű volt /Pest megye községei, Tolna megye városai/ mint az országos csökkenés üteme.

Az a tény, hogy az egyes régiók teljes termékenységi arányszámainak az országos értékhez viszonyított különbségei lettek előrebecsülve, mást jelent a példaként említett Szolnok megye községei és Tolna megye városai esetében és mást Pest megye községeinél. Ez utóbbinál mint az ábrán látható a termékenység visszaesésének üteme 1975-1980 között erőteljesebb volt az országosan tapasztaltnál és így 1980-ban Pest megye községeinek teljes termékenységi arányszáma közelített az országos értékhez, a különbségek kisebbek voltak mint 1975-ben. Ilyen esetekben a területi termékenységi hipotézis azzal számolt, hogy a különbségek 1986-ig az 1975-1980 között megfigyelt ütemben csökkennek. Ez azt jelenti, hogy Pest megye községeinél a feltételezés szerint a termékenység színvonala továbbra is az országos mértéket meghaladó ütemben csökken 1986-ig, ezt követően pedig az 1986-ban elért különbség az előrebecslés időszakában változatlan marad.

Tolna megye városainál is az országosnál nagyobb mértékben csökkent a termékenység 1975-1980 között. Mivel azonban a termékenység színvonala már 1975-ben is az országos átlag alatt volt, így végsősoron a különbség 1975-1980 között növekedett. Ilyen esetekben a korrekciós tényező az 1980-ra kialakult különbséget az előrebecslés teljes időszakára változatlanul feltételezte és így módon már 1981-től a teljes termékenységi arányszám az országos hipotézisben megadott értékkel párhuzamosan alakul.

A korrekciós tényező szempontjából hasonló a helyzet Szolnok megye községeinél is. Itt a termékenység kisebb mértékben esett vissza az országosan tapasztaltnál, de mivel színvonala már 1975-ben az országos átlag fölött volt, így a különbségek 1980-ra növekedtek. Végül is a korrekciós tényező csak az országos átlagos értékhez való közeledést - tehát a területi termékenységi különbségek csökkenését - engedte meg, ahol pedig 1975-1980 között távolodást észlelt, ott az 1980-ra kialakult különbségek változatlanul maradásával számolt egészen az ezredfordulóig.

A területi korrekciós tényező értéke az alábbi képlettel lett kiszámítva:

$$K = \sqrt[5]{\left| \frac{TT_{1980} - TT^{\circ}_{1980}}{TT_{1975} - TT^{\circ}_{1975}} \right|}$$

ahol TT = a teljes termékenységi arányszám területi értéke

TT° = a teljes termékenységi arányszám országos értéke

ha a gyökälatti nevező értéke zérus, vagy ha $K > 1$ volt, akkor a területi termékenységi hipotézis $K = 1$ helyesbitéssel számolt, mint azt a Tolna megye városai és Szolnok megye községei példáján bemutattuk.

A területi termékenységi arányszámok előrebecslése pedig az előbbieket alapján a következőképpen történt, ha

$t = 1981, 1982, \dots, 1986$, akkor

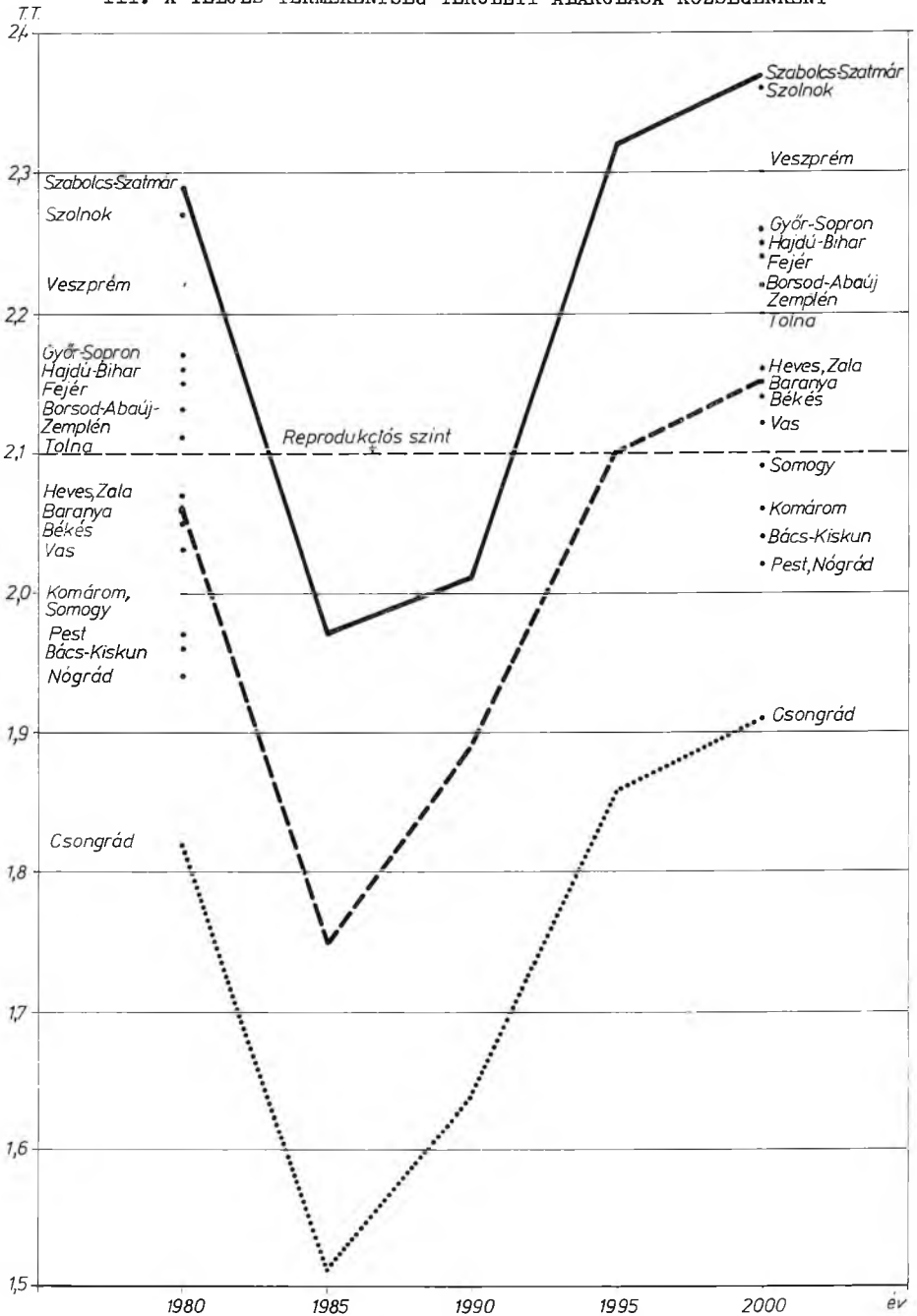
$$TT_t = TT_t^{\circ} + (TT_{1980} - TT_{1980}^{\circ}) \cdot K^{t-1980}$$

ha $t = 1987, 1988, \dots, 2000$, akkor

$$TT_t = TT_{t-1} + (TT_t^{\circ} - TT_{t-1}^{\circ})$$

A korrekciós tényező bevezetésével az egyes területi egységek községeire vonatkozó termékenységi hipotézis némileg alul becsli a községek jövőbeni termékenységi viszonyait, városok esetében viszont inkább fölül becslésről beszélhetünk. Ennek az a magyarázata, hogy a múltban és jelenleg is meglévő területi termékenységi különbségek miatt a megyék községeinek döntő többségénél a termékenység színvonala magasabb mint az országos átlag és a teljes termékenységi arányszám visszaesésének üteme is 1975-1980 között kisebb mértékű volt az országos átlagnál. A városok egy részére viszont egy átlagosnál alacsonyabb termékenységi színvonal és erőteljesebb visszaesési ütem volt a jellemző. A III. ábrán feltünteteti a teljes termékenységi arányszám 1980-ban észlelt területi különbségeit községenként és néhány megye esetében felvázolja az előrebecsült termékenység közepes változatának alakulását az ezredfordulóig /lásd III. ábrát/.

III. A TELJES TERMÉKENYSÉG TERÜLETI ALAKULÁSA KÖZSÉGENKÉNT

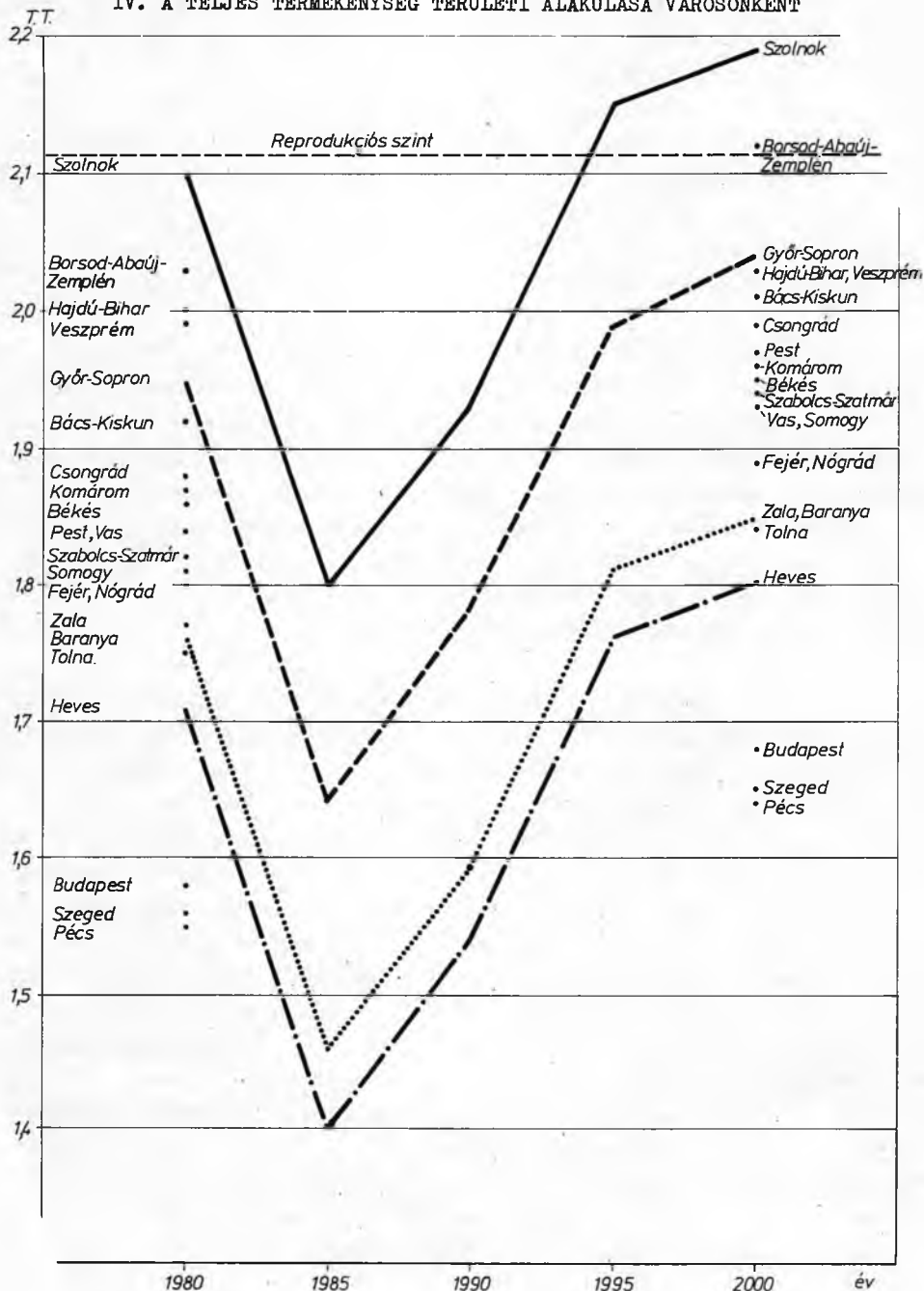

Ami az 1980. évi tényadatokat illeti feltűnő a községek termékenységi színvonalának viszonylagosan nagy szórása és az, hogy 19 megye községei közül mindössze 8-ban közelítette meg vagy érte el a teljes termékenységi arányszám értéke az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szintet. Az 1980-as évek második felétől remélt termékenységi fellendülés eredményeként az ezredforduló táján már 16 megye községeiben látszik majd biztosítva a népességutánpótlás. A megyék községeinek rangsorában nem következik be érdemleges változás a termékenységi hipotézis szerint, mindössze Komárom és Pest megye községeinek termékenysége sorolódik hátrább, illetve Somogy és Bács-Kiskun megye rukkol ezáltal némileg előbbre a megyék községeinek termékenységi rangsorában.

A területi egységek városainak 1980. évi termékenységi különbségeit és ezek előrebecsült alakulását a IV. ábra szemlélteti. Mivel ez magába foglalja a megyei városokra külön elkészült termékenységi hipotéziseket is, ezért a teljes termékenységi arányszám értékének szórása itt nagyobb mint a községek esetében. Az ország városai közül egyedül Szolnok megye városainak termékenységi színvonala közelítette meg az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szintet 1980-ban, de az előrebecslés időszakának végén is - a közepes változat szerint - mindössze két megye városainak teljes termékenységi arányszáma éri el vagy szárnyalja túl ezt a szintet /lásd IV. ábrát/.

A területi térségek városainak és községeinek termékenységi rangsora némileg különbözik egymástól. Ez egyébként a megyéken belüli termékenységi differenciákra, illetve ennek különböző mértékeire hívja fel a figyelmet. Szabolcs-Szatmár megye községeiben a legmagasabb a termékenység színvonala az országban, a megye városai viszont a középmezőnyben foglalnak helyet a városok termékenységét tekintve, de magasak a megyén belüli termékenységi különbségek Baranya, Heves, Tolna, Zala megyékben is. Bács-Kiskun megye városainak termékenységi színvonala viszont nem sokkal marad el a megyén belüli községektől, de viszonylag kicsik a megyén belüli termékenységi különbségek Borsod-Abaúj-Zemplén, Komárom, Nógrád, Pest megyékben is. Az ország egyetlen területi egysége Csongrád megye, amelyben a városok termékenysége meghaladja a községekét. Ezt egyébként nem a városok magas, hanem a községek rendkívül alacsony termékenységi színvonala eredményezi. A megyei városok között 1980-ban Pécs és Szegeden volt a legalacsonyabb a termékenység színvonala a teljes termékenységi arányszám mutatója szerint, a legmagasabb pedig Miskolcon és Debrecenben. Budapest helyzete annyiban érdemel figyelmet, hogy nem az ország legalacsonyabb termékenységű városa, jóllehet 1975-ben még az volt.

IV. A TELJES TERMÉKENYSÉG TERÜLETI ALAKULÁSA VÁROSONKÉNT

A megyék városainak rangsorában sem következnek be látványos változások a termékenységi hipotézisek szerint, bár a mozgások változatosabbak mint a községek esetében. Győr-Sopron megye városainak termékenysége pl. az ezredfordulón várhatóan meghaladja Hajdu-Bihar vagy Veszprém megye városainak termékenységét, Pest megyéé pedig magasabb lesz, mint Komárom vagy Békés megye városai-
ban. Vas megye városainak termékenységi színvonala ezzel szemben hátrább sorolódik és Somogyéval lesz azonos nagyságrendű.

A területi termékenységi hipotézisekben és az ezek alapján számolt születésszámokban van néhány bizonytalansági tényező, amelyek az előrebecslés szerint számolt várható és a ténylegesen megvalósuló születésszám közötti eltéréseket befolyásolja. Korábban már említettük a belső vándorlás alakulásából eredő bizonytalanságot, amely ha országos szinten a kiegyenlítődések miatt nem is tulságosan jelentős hatása, de az ilyen részletességi területi előrebecslések-nél az egyes területi egységekre vonatkozó eredményeket már számottevően befolyásolhatja.

A másik ilyen tényező az, hogy a területi termékenységi sajátosságokat és azok változását talán kissé leegyszerűsítve kezeli a termékenységi hipotézis, úgy tűnik, hogy az országos szintű előrebecslések tulságosan mechanikusan lettek alkalmazva, "átültetve" az egyes területi egységekre.

A harmadik tényező ami bizonytalansági érzést kelthet az, hogy a termékenységi hipotézisek a strukturát változatlanak feltételezik. Ez más szóval azt jelenti, hogy amikor a hipotézis a teljes termékenységi arányszám csökkenésével, majd emelkedésével számol, ennek megvalósulását oly módon feltételezi, hogy a propagatív kor valamennyi korévében, vagy korcsoportjában azonos mértékben csökken, majd emelkedik a nők szülési kedve. Ez egyébként az 1973 és 1975 között bekövetkezett termékenység és születésszám emelkedésnél sem történt így és az 1975-1980 között észlelt jelentős termékenység és születésszám visszaesésnél is különböző mértékű volt korcsoport vagy korévek szerint. Az eddigi népesedéspolitikai intézkedések tehát nemcsak társadalmi réteg vagy területi elhelyezkedés szerint hatottak különböző mértékben, hanem a nők kora szerint is, és valószínű, hogy ez a jövőben is így lesz.

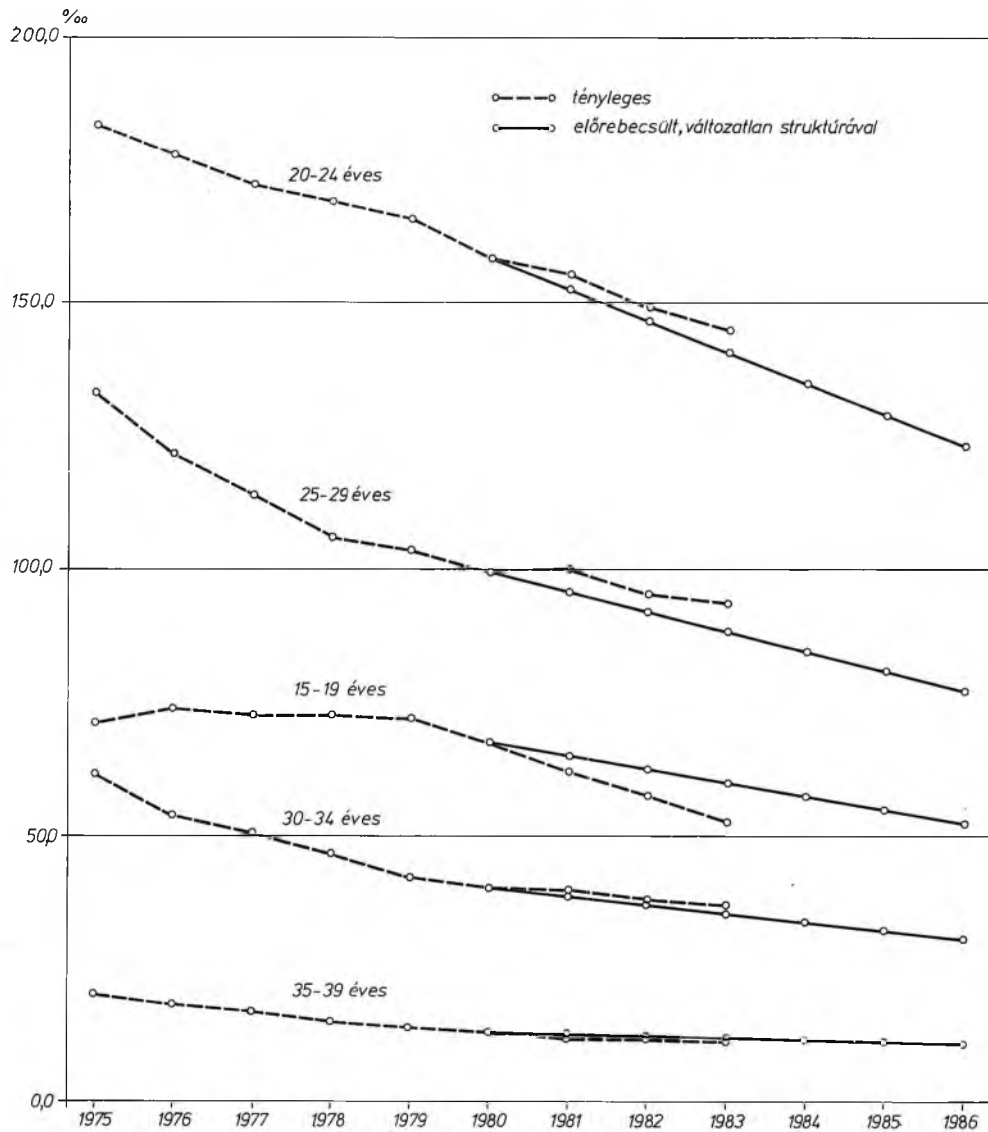
Elvileg elképzelhetők olyan népesedéspolitikai intézkedések bevezetése is, amelyek a propagatív kor valamennyi korcsoportjára, vagy korévére egyforma mértékben hatnak - ez a változatlan struktúra esete - de az eddigi tapasztalatok ezt a feltételezést nem támasztják alá.

A jelzett bizonytalansági tényezőket nem a termékenységi hipotézisek bírálata szándékából említettem meg. Az alkalmazott eljárás, amely a területi egységek adataiból építi fel az országos születésszámot, de oly módon, hogy előbb az országos termékenységet becsli előre, már eleve magába hordoz bizonyos korlátokat, amelyek nem engedik meg a területi egységek termékenységi sajátosságainak, illetve ezek várható alakulásának még részletesebb figyelembe vételét. A hipotézisek elkészítése óta eltelt három év országos szinten a feltételezések megalapozottságáról, a várható termékenységi trendnek az előrejelzettel megegyező alakulásáról tesznek tanubizonyosságot. A teljes termékenységi arányszám 1980-1983 közötti tényleges értéke szinte teljesen megegyezik az előrebecsült értékkel. Mindemellett az évenkénti születésszám némileg - de szisztematikusan - magasabb, mint az a teljes termékenységi arányszám alapján, tehát az előbecslés szerint, várható lett volna. Ebben - úgy tűnik - hogy a már korábban említett és változatlanul feltételezett struktúramódosulás is szerepet játszik. Ha ugyanis az országosan mért korszerti termékenységi arányszám csökkenésének tényleges ütemét nézzük - mint már említettük ezek összege a teljes termékenységi arányszám értéke - akkor ennek különböző mértékéről, tehát a struktúra változásáról győződhetünk meg. Az V. ábra feltünteti a korcsoportos termékenységi arányszámok értékének és mértékének tényleges és a változatlan struktúra mellett előrebecsült csökkenési ütemet /lásd V. ábrát/.

Az ábrán látható, hogy az 1980. évi változatlanul feltételezett struktúra 1975-1980 között sem volt változatlan 1980-1983 között pedig tovább módosult. Mindez azt eredményezi, hogy a jelenlegi születésszám-visszaesés mérsékeltébb mint az az előrebecslés szerint várható volt. Az 1984. évi előzetes adatok is azt erősítik meg, hogy a születésszám az előrejelzett 117,3 ezerrel szemben ténylegesen ennél magasabb, 122-124 ezer körüli lesz, még akkor is, ha a teljes termékenységi arányszám értéke az előrebecsült szintre csökken.

Az egyes területi egységekre vonatkozó tényleges és előrebecsült születésszám eltéréseket nem állt módunkban lemérni, az viszont joggal feltételezhető, hogy az országos szintű átlagos struktúra módosulás mögött területi egységenként a változatok széles skálája húzódnak meg és ezek a születésszámra is kihatnak.

V. ÉLVESZÜLETÉSI ARÁNYSZÁMOK AZ ANYA KORCSOPORTJA SZERINT
1975 - 1986

Az országos születésszámhoz a megyék és ezen belül a városok és községek népessége különböző mértékben járul hozzá. Budapest és Pest megye az országos összes születésszám egynegyedét, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár és Hajdu-Bihar megye további egyötödét adja, ezért az ezekre a területi egységekre vonatkozó termékenységi hipotézisek jósága, megbízhatósága lényegesen befolyásolja az előrebecsült országos születésszámokat.

1980-ban városokban született az összes gyermekek 53 %-a és ez megfelelt a városi népesség akkori arányának. Budapesten a kedvezőtlen korösszetétel és az alacsony termékenységi színvonal miatt kevesebb, a vidéki városokban viszont főleg a fiatalabb korösszetétel miatt több gyermek születik, mint az itt élő népesség aránya. A községek népessége is előregedett, de a fiatalok viszonylag magas termékenysége miatt az itt született gyermekek aránya 1980-ban megegyezett a községekben élő népesség arányával.

Az ezredfordulóig lényeges változás várható a születések területi megoszlásában. Az országos összes születések csak mintegy 38 %-a származik majd községi lakosoktól, 62 %-a pedig a városokban élőktől az 1980. évi közigazgatási határokat figyelembe véve, tehát az azóta történt és az ezredfordulóig várható várossá nyilvánításoktól eltekintve. Ennek magyarázata a városi-községi népesség korösszetételének eltérő alakulásából, a vándorlások hatásából és a népességcsökkenés területi eltéréseiből fakad.

A termékenységi hipotézisek alapján kirajzolódó születési mozgalom csak az ezredforduló utáni évtizedekben teszi lehetővé a népesség számának és korösszetételének stabilizálódását. A területi prognózisok decentralizáltan mutatják be a népesedési folyamatokat és azok hatását a helyi népesség létszámára és korösszetételére. A vázolt bizonytalansági tényezők ellenére legnagyobb jelentőségük talán abban van, hogy feltárják a népességfejlődés területi perspektíváit, sajátosságait és mintegy "testközelbe" hozván a kedvezőtlen népesedési jelenségeket, elősegíthetik azok helyi eszközökkel történő befolyásolását.

AZ ÁLLAMI NÉPESSÉGNYILVÁNTARTÁS ADATBÁZISA
ÉS A TERÜLETI NÉPESSÉGPROGNÓZISOK

A népességprognózisok megbízhatóságának három összetevője van.

Magas színvonalú módszerek alkalmazására és tudományosan megalapozott hipotézisekre van szükség. Ezek mellett jelentős szerepe van a kellő pontosságú és részletezettségű adatbázisnak, valamint a multa vonatkozó, tehát a retrospektív vizsgálatokhoz nélkülözhetetlen statisztikai adatoknak is.

A korszerű statisztikai szervezettel rendelkező országokban általában nem okoz gondot a népességelőreszámítás kiinduló népességének meghatározása. A tízevenkénti népszámlálások, a népmozgalmi statisztika többnyire elegendő információt nyújtanak az országos népességprognózisok készítéséhez.

Napjainkban az országos prognózison túl egyre nagyobb szerepe van a regionális prognózisoknak, a család- és háztartás előreszámításának, s általában a társadalmi tervezéshez szükséges komplex demográfiai jövőkép felvázolásának.

Ezért pusztán a hagyományos népesedésszisztiikai eszközökkel már nem állíthatók elő a szükséges adatok. A prognózisok készítésére szükség lehet olyan időpontban, amikor a népszámlálási adatok már nem képezhetik az előreszámítás kiinduló népességének forrását. A népességtovábbvezetés adatai nem kellő részletezettségűek a regionális adatbázisok felállításához.

A retrospektív adatok összegyűjtése hasonló nehézségekkel jár. A vándorlási statisztika nem nyújt megfelelő információt. A kellően részletes termékenységi és halálozási adatok nem mindig állnak rendelkezésre. S általában is elmondható, hogy a feldolgozott népmozgalmi adatsorok nem mindig felelnek meg a kutatói szempontu vizsgálatoknak.

Tehát a rendelkezésre álló adatoknak nem a mennyisége kevés, néha éppen még sok is, hanem az a probléma, hogy nem állnak megfelelő formában a demográfus rendelkezésére. Ennek áthidalása ugy lehetséges, ha olyan három ösz-

szetevőből álló egységes adatbázisrendszer jön létre, amely az összes szükséges információt megfelelő formában tartalmazza.

Ezek közül az első adatbázis a kiinduló népességet tartalmazza. A másodikban szerepelhetnek a hipotézisek készítéséhez szükséges adatok, a harmadik pedig a prognózis eredményeiből áll. Ezáltal kialakulhat a prognóziskészítéshez szükséges statisztikai adatok konzisztens rendszere.

A népességprognózis kiinduló népességének forrása ezért célszerűen a népességnyilvántartás adatbázisa lehet. Hasonlóképpen nyerhetők információk a népességnyilvántartásból a statisztikai idősorok készítéséhez. Ami a kiinduló népesség meghatározását illeti, a népességnyilvántartás olyan mennyiségű és részletezettségű adatbázis létrehozását szolgálhatja bármely időpontban, mint a teljes körű népszámlálás tíz évben egyszer.

A népességnyilvántartás jelenlegi adatköre gyakorlatilag megegyezik a nyilvántartás megalapozását szolgáló, 1975 januárjában végzett teljes körű népességösszeírás során felvett adatokkal. Ez az adatállomány három adatkörből áll; az egyik, és ma legfontosabb adatkör a személyek azonosítását szolgálja. Ezekhez tartozik a személyi szám, amely a személyek egyértelmű azonosításának szerepét tölti be, pontosabban jelenlegi definíciója szerint az állampolgári azonosítót. A személyi szám tartalmazza a személy pontos születési idejét, nemét és állampolgárságát. Ezek közül a két elsőnek a statisztikai felhasználásban betöltött szerepét nem kell külön hangsúlyozni. Ehhez az adatkörhöz tartoznak még a családi és utónevek, pontosabban az illető személy családi és utóneve, esetleges leánykori családi és utóneve, valamint anyjának családi és utóneve; ezeken kívül tartalmazza az adatbázis a személy születési helyét, amely mobilitási vizsgálatoknál szintén felhasználható.

A másik adatkör a családi kapcsolatokra vonatkozik. Ezek közül jelenleg a családi állapotot és a családi állapot változásának időpontját tárolja az adatbázis.

A harmadik adatkör a lakóhelyet, illetve lakóhelyeket foglalja magában. A népességnyilvántartás regisztrálja az állampolgárok állandó- és ideiglenes lakóhelyét és a lakóhely bejelentésének időpontját.

A népességnyilvántartás jelenlegi adattartalmához néhány megjegyzés kívánkozik. A népességre vonatkozó adatok felhasználásában kulcsszerepe van a

személyi számnak. Ma már gyakorlatilag minden állampolgárnak, pontosabban minden, állandó magyarországi lakóhellyel rendelkező személynek van személyi száma.

Az egyes személyekről ma sokféle nyilvántartásban sok adatot tárolnak. Ezeknek egy jelentős része jellegénél fogva, vagy áthidalhatatlan módszertani problémák miatt nem használható demográfiai, statisztikai célokra. Még így is van azonban jó néhány nyilvántartás, amelyet adattartalmánál, adatgyűjtésének jellegénél fogva a statisztika hasznosíthatna, ha rendelkezésre állna a nyilvántartásokat összekötő láncszem, praktikusán a személyi szám. A nyilvántartások jelentős részében ma még nem található meg a személyi szám, általában egyedileg alkotott, csak az adott nyilvántartásban felhasználható személyi azonosítót alkalmaznak.

A statisztikai adatfelvételek általában tartalmazzák a személyi számot. A személyi számot már az 1980. évi népszámlálás során alkalmazták, akkor azonban még korainak bizonyult, mivel a személyi azonosító teljes körű kiosztása csak 1982. év közepén fejeződött be. A népmozgalmi statisztika szintén alkalmazza a személyi számot.

Az egységes lakossági adatfelvételi rendszer, az ELAR azonban nem használja a személyi számot. Pedig különösen a reprezentatív adatfelvételek, a longitudinális vizsgálatok során van nagy szerepe a személyek követésének.

A születési hely a népességnyilvántartás számára azonosító funkciót tölt be. Emellett felhasználható viszonylag széles körben a migráció megfigyelésére. Igaz, hogy ez az adat hozzávetőlegesen a 60-as évekig használható ilyen célra, pontosabban az azóta születettek esetében oly mértékű a születési helyek koncentrációja a kórházak székhelye szerint, hogy a születési hely nem tükrözi a születéskori lakóhelyet. Ez az információ azonban a népességnyilvántartásban rendelkezésre áll majd.

A családi állapot adata lehetőségét ad a családösszetételre vonatkozó következtetések levonására, a népesség családi állapot szerinti strukturájának megfigyelésére kor és nem szerint területi bontásban, valamint a házasságtartam vizsgálatára.

A lakóhelyre vonatkozó adatok közül a népességnyilvántartás államigazgatási alapnyilvántartás funkciójából következően az állandó lakóhelyet tekin-

ti alapnak. Az ideiglenes lakóhely birtokában a lakónépességre is előállíthatók a szükséges információk. Igaz ugyan, hogy az ideiglenes lakóhely kijelentésében megmutatkozó állampolgári fegyelmezetlenség torzítja a statisztikai adatokat, sajnálatos módon nő a fiktív bejelentkezések száma. Ennek köre Budapest kivül egyre több települést érint, a nemrégén hozott kormányrendelet nyomán például tapasztalható már a 35 balatoni településen is. Az 1984 januárjában bevezetett új lakcímbejelentési rendszer lényegesen egyszerűsíti a ki- és bejelentkezést. Ennek kezdeti tapasztalatai alapján úgy tűnik, hogy az ideiglenes vándorlások megfigyelése a jövőben szilárdabb alapokon nyugodhat.

A fentiek is tükrözik, hogy az állami népességnyilvántartás adatai már ma is jól hasznosíthatók a területi népességprognózisok készítésénél. Különösen a nagy részletettségű kiinduló népességállomány lehet hasznos támpont. A nem túl távoli jövőben a népességnyilvántartás olyan informatikai rendszerre fejlődik, amely az eddiginél lényegesen több segítséget nyújthat a népességi prognózisok és ezen belül a regionális prognózisok készítéséhez.

A fejlesztés egyik lényeges iránya a népmozgalmi statisztika és a népességnyilvántartás egységes rendszerének kialakítása. E folyamat egyik jelentős állomása volt az ez év eleje, amikor - a már említett lakcímbejelentési rendszerrel egyidejűleg - létrejött a népmozgalmi statisztika és a népességnyilvántartás egységes adatgyűjtési rendszere. Az adatgyűjtés integrálása - azon túl, hogy szembetűnő párhuzamosságot szüntetett meg - lehetővé teszi, hogy a népesség továbbvezetése a népességnyilvántartás információin nyugodjon, tehát a demográfiai prognózisok készítése során a népességnyilvántartás adatbázisának felhasználása nem okozhat eltérő adatforrások használatából eredő módszertani problémákat. E fejlődési irány azt célozza, hogy létrejöjjön a népszámlálás, a népmozgalmi statisztika és a népességnyilvántartás egységes informatikai rendszere.

Jelentős előrelépés lesz a népességnyilvántartásban az adatkör bővítése. A jelenleg tárolt adatok száma és jellege nem teszik lehetővé például a társadalmi rétegződés, a családösszetétel megfigyelését. Az adatközbővítés egyik fontos összetevője az iskolai végzettségre és a szakképzettségre vonatkozó adatok felvétele. Ezek az adatok fokozatosan épülnek be a népességnyilvántartásba. A fontossági sorrendet követve, elsőként már a közeljövőben létrejön az értelmiségi kataszter. Az 1980. évi népszámlálás értelmiségi adatbázisának felhasználása pótolja a visszamenőleges adatfelvételt; az 1980. január 1. után szerzett felsőfokú végzettséget a felsőfokú tanintézetek jelentik

a népességnyilvántartásnak. A készülő értelmiségi kataszter a naprakész lakcím adatokkal kombinálva pontos képet ad az értelmiség területi elhelyezkedéséről, lehetővé teszi a regionális változások nyomon követését.

A másik fontos adatkört a családi kapcsolatok jelentik. A személyen túlmutatóan, a családokra is kiterjedő adatok felvételének kettős - egymástól el nem választható - célja van. Az államigazgatási eljárásokban gyakran nem elégséges egy állampolgár adatainak ismerete, szükséges a szülőkre, a házastársra vagy éppen a gyerekekre vonatkozó információk beszerzése, amely jelenleg nehézkes, és főleg időigényes. Emellett lényeges, hogy megfelelő képünk legyen a családösszetételről, folyamatosan megfigyelhető legyenek a családstruktúra változásai, megalapozottabb lehessen a szociálpolitika, bizonyos értelemben a munkaerőpolitika is. Ezek az adatok hozzásegítenek ahhoz, hogy meghatározhassuk a migráció és a családösszetétel módosulásának kapcsolatát.

Ezen az adatbázison nyugvó longitudinális vizsgálatok megalapozhatják a termékenységi hipotéziseket. A jelenlegi, más metodikájú mintavételes, követéses vizsgálatok egyik komoly hiányossága, hogy nem teszik lehetővé a kellő mélységű területi bontást. A népességnyilvántartás családi kapcsolatrendszerére alapozott vizsgálatok ezzel szemben tetszőleges területi egységekre is alkalmasak a regionális termékenység, a családösszetétel területi eltéréseinek vizsgálatára, az ideiglenes vándorlások és a családösszetétel alakulásának nyomonkövetésére, s ezáltal a regionális prognózisok kellő megalapozására.

A népességnyilvántartás rendszerének sajátosságából adódóan a családösszetétel vizsgálata nem csekély módszertani problémák megoldását igényli. A nyilvántartás kizárólag okirati hűségű adatokat tartalmazhat, tehát a családi kapcsolatok esetében a szülők, a gyermekek és a házastárs személyi számát. Ezek az adatok - a személyekre vonatkozó egyéb információkkal együtt - teszik lehetővé, de nem adják meg automatikusan a családösszetételt. A családstruktúra a személyazonosítókból, s az ehhez tartozó életkori adatok és a lakcím egybevetése alapján rajzolható meg.

A családi kapcsolatok folyamatos felvétele gyakorlatilag ez év elején megkezdődött azzal, hogy a népmozgalmi eseményekben érintettek teljes körére rendelkezésre állnak a személyi számok. A visszamenőleges adatfelvétel már nehezebb feladatot jelent. Ez a munka is elkezdődik a közeljövőben, s várhatóan több évet vesz majd igénybe. A népességnyilvántartás adatainak további bővítése kiterjed majd a foglalkozási és munkahely adatokra, ezáltal a prognózisok

készítésénél számba lehet venni a szakmastruktúra területi eltéréseit, s fel lehet használni az adatait többek között az aktív népesség foglalkozás szerinti összetételének és a migrációnak sajátos szempontú vizsgálatára is.

Az állami népességnyilvántartás ezzel az adatbázissal szolgálhatja a regionális demográfiai kutatásokat, a területi népességelőreszámítások készítését. A nyilvántartott adatok már a jelenlegi formájukban is felhasználhatók, de különösen a bővített, továbbfejlesztett adatbázis ad lehetőséget a minőségi változásra. Ez az irányzat egyébként nem egyedülálló a nemzetközi gyakorlatban. Egyre több országban hasznosítják ilyen célra a népességnyilvántartást, pontosabban ahol ilyen nyilvántartás létezik, ott fokozatosan a népességnyilvántartásra alapozzák a demográfiai vizsgálatokat. Ez utóbbiak közül is talán a regionális kutatások nyernek a legtöbbet, hiszen a területi elemzések nélkülözték leginkább a kellően részletezett népességi adatokat.

V I T A

Mindenekelőtt három megjegyzést tennék az eddig elhangzott előadásokhoz. Nagyon röviden elmondanám, hogy minden tisztelet és becsület a Népeség-tudományi Kutató Intézetnek, azon belül Valkovics Emilnek, hogy ilyen hatalmas munkát fektet a népesedési folyamatok, azon belül a területi folyamatok modellezésére, függvények illesztésére. Én egy aggályomnak adnék itt kifejezést, nem a munkára vonatkozólag, hanem annak az itt tárgyalt vonatkozására. Arról van ugyanis szó, hogy mi az amit keresünk, vagy mi az amit már második napja körbejárunk, hogy vajon hogyan lehetne megbízhatóbban a jövőt megbecsülnünk? Milyen lesz a termékenység, a halandóság, a vándorlás, milyenek lesznek a területi jellemzők?

Én úgy gondolom, hogy bármennyire szépen, bármennyire komplexen, bármennyire egyszerűbben vagy nagyszerűbben írjuk le a multbeli folyamatokat, semmivel sem leszünk okosabbak a jövő megbecsülésében. Teljes termékenységgel vagy korszecifikus arányokkal, függvényrendszerekkel, vagy ki tudja mivel írom is le az 1970 és 1980 közötti termékenységi időszakot, mégsem tudom, hogy 1984-ben hányan fognak születni, még kevésbé, hogy hányan fognak vándorolni Baranya megyében, vagy Siklós városkörnyéki körzetéből Pécs városkörnyéki körzetébe. Tehát ahogy azt itt többen is mondták, Kamarás Ferenc is mondta, hogy változásokra vonatkozólag keressük a módszereket és majdnem biztosak vagyunk, sőt biztosak vagyunk benne, hogy a multbeli folyamatok bármilyen leírása ebben nem ad segítséget. Akkor biztosan ad segítséget, ha valaki megmondja jobban, hogy mi lesz a jövő, ha ezekkel a módszerekkel a jövőre vonatkozó hipotézisek, következtetések könnyebben állithatók elő. Tehát ilyen alapon én látom az értelmét az előreszámítások terén is, csak pont az alapvető lépés az, amit kutatunk, hogy mit ad a tervezés. Én úgy fogalmaztam magamnak, hogy e percben nem többet, mint meg kelljen mondani a numerikus értékét. Még nem tartunk előbbre, mint hogy keressük azokat a demográfiai statisztikai módszereket, amelyekkel mégis tovább tudnánk menni, ha az a módszer, amiről itt a második nap első előadásában hallottunk, közelit ebben a vonatkozásban.

Ami a második előadást illeti, hallatlan plasztikusan, ábrákkal mutatva be azt a kérdést, ami csak a sorok között hangzott el, hogy a naptári mutatóknak a felhasználása termékenységelemzésnél milyen problémákkal jár, még ha a teljes termékenységnek ilyen elméleti módszerét is jelezzük. Az előadó is úgy foglalt állást, hogy a céloknak, a jövőbeli születésszám megbecsülésének

ezek megfelelőek. Itt azt hiszem, hogy olyan alapvető kérdésben kell majd a jövőbeli módszertani munkát tisztázni, hogy mire vagyunk kíváncsiak, mi kapjon prioritást.

Egy demográfust ugye tulajdonképpen az érdekel, hogy mennyi lesz a teljes termékenység egy adott kohorsz vonatkozásában, vagy egy adott népesség vonatkozásában mennyi lesz az a bizonyos családonkénti gyermekszám. Majdnem mindig a számára, mint ahogy ezt már többször is mondtuk, hogy ezt 1984-ben szüli meg, vagy a házassága ötödik évében, vagy a tizenkettedik évében. Ez a népesség egésze szempontjából egy igazi mutató, de egy tervező részére az is érdekes, hogy 1984-ben, 1985-ben, 1993-ban hányan fognak születni, mert aszerint kell iskolákat építeni, vagy lebontani, bővíteni stb. A kettő közötti arányokat kellene megtalálni.

Még egy momentumot emlitenék ami még komplikálja a dolgokat. Láttuk Kamarás Ferenc utolsó ábráján, amely csodálatosan mutatta az összehasonlítást és azt a gondot is, amire Valkovics Emil is utalt, hogy a termékenység változásai hogyan változtatják meg a kor szerinti megoszlásokat. Itt egy picit fordított kép alakult ki, amibe belejátszik még egy momentum, amiről mindeddig nem beszéltünk, és ez a házassági és a válási mozgalom. Tehát az a tény, hogy Magyarországon hosszú időn keresztül nőtt a házasság, az átlagos házasságkötési kor csökkent, az azzal járt, hogy a kor szerinti termékenységben egy erős fiatalodás, "balfelé tolódás" következett be. Tény az, hogy az utolsó években megállt ez a folyamat és idősebb korban kötnek házasságot. Ez önmagában azzal jár, hogy nem 20-24 éves korban magasabb a termékenység, hanem 25-29 évesben. Ez semmi más, mint hogy az első szülöttek jelentős számmal később születnek meg.

Nos, ez olyan jelenség, amit szintén bele kellene táplálni a figyelembe veendő tényezők körébe, s ez még komplikálja a képet. Nem is beszélve válásokról, újraházasságokról. Tehát bizonyos, hogy itt további finomításokra van szükség, és biztos, hogy ez számottevő differenciákat jelent.

Utolsó megjegyzésem Katona Tamás előadásához kapcsolódik azzal, hogy valóban a megoldás bármilyen vonatkozásban egy egységes népességekategória becslése lenne. Ez nemcsak az előreszámításnál igaz, hanem minden másban. Bizonyos ígéretetek is vannak e tekintetben, de amit próbáltam már a szeminárium első napján mondani, amíg nem így van, addig mind a felhasználásnál, mind az előreszámításnál nem elég megelégednünk a lakónépességgel, mert ahogy itt és másutt is

elhangzott, ez bizonyos nehézségeket okoz, bizonyos ellátási területeken nem elég ez, hanem egy másik, sőt egy halmozott népességre is szükség lenne. Tehát ez egy olyan gondolat, amit ha nem is az alapelőreszámításnál, de valami-féle sávokban gondolkozva fel kell használni. Biztos, hogy a lakónépesség az alsó sáv és valahol van egy felső sáv, ami talán az állandó népesség felé közeledik.

Áttérnék a halandósági hipotézisekkel kapcsolatos hozzászólásomra. Érintette Valkovics Emil, sőt válaszában Hablicsek László is, hogy a halandósági hipotézisek elkészítésénél is bizonyos mechanikus módon állapítottuk meg azt, hogy a halandósági differenciák változatlanok maradnak. Magyarán mondva, ha egy területi egységben a halandóság így vagy úgy tér el, tért el, az 1970-es évtizedben az országos átlagtól, ugyanugy fog eltérni 80-ban is és 90-ben is, azzal, hogy a halandóságnak a menete így vagy úgy fog alakulni. Bizonyos ideig romlani fog és remélhetőleg bizonyos ideig javulni fog. Ezt azért is voltunk kénytelenek így feltételezni, mert abban az időszakban, amikor ezek a döntések születtek, nem ismertük még behatóbban a területi halandósági különbségeket.

Amiről én nagyon röviden beszélni szeretnék, az az, hogy a múlt évben elindult a Központi Statisztikai Hivatalban egy differenciális halandósági vizsgálat, amelyiknek az első eredménye lényegében a területi halandósági különbségeknek a feltárása. Erre Valkovics Emil közvetett módon utalt ezekben a bizonyos halandósági tábla publikációkban. Ennek mindenféle egyéb terméke is van. Ezek jobban aláhúznak bizonyos differenciákat és talán bizonyos vonatkozásban más következtetéseket jelentenek, egy kicsit olyasmit, amit a termékenységénél Kamarás Ferenc említett.

A tények azt mutatják, hogy a nyolcvanas évek elején, tehát az 1980, 1981, 1982, de azt hiszem az 1983-as évben is igen erősen megmutatkozik a városok és a falvak halandósága közötti különbség, elsősorban a férfiaknál.

A férfiak várható átlagos élettartama Budapesten és a vidéki városokban durván 67 év, a falvakban pedig mintegy 65 év. Tehát 2 év a különbség, ami azért igen jelentős. Azért is jelentős, mert a hetvenes évek elején még lényegében alig volt különbség a két vagy három típus között, akkor Budapesten és a községekben 68 év volt a születéskor várható átlagos élettartam, a városokban 69. Tehát a különbségek kisebbek voltak.

Mi következett be? Az az általános romlás, ami a halandóságban bekövetkezett, elsősorban a községeket érintette. Ott a férfiak várható élettartama 3 évvel csökkent, a városokban egy árnyalattal az átlagnál magasabb volt a csökkenés, majdnem két év és Budapesten csak másfél évvel romlott a halandóság.

Tehát az elmúlt másfél évtizedben megváltozott a helyzet. Az 1980-as években csakugy mint a vándorlásnál, az adatok kicsit mást mutatnak, a tendencia más. Ennél a vizsgálatnál már elvégeztük azt, amit Kovács Tibor a vándorlásnál vagy az egész előreszámításnál a jövőre mond, hogy szálljunk ki a közigazgatásból és próbáljuk megnézni a települések népességnagyság kategóriái szerint a különbségeket. Így még jelentősebb különbségeket találtunk. Hát ez persze kombinálható most már a területi adatokra. Én most csak az országot mondom.

Egyértelműen látszik, hogy legegészségesebben élnek azok, akik a közép- városokban vannak, mert az élettartam a leghosszabb azokon a településeken, amelynek a lakosságszáma mondjuk 30 és 100 000 között van és legalacsonyabb az élettartam a legkisebb községekben, az 1 000 főnél kisebb népességű községekben.

A differencia igen jelentős, 3 év. A furcsaság az, hogy mind a Budapest, város, község bontásban, mind a települések nagyságrendje szerint vizsgálva, ezek a markáns különbségek csak a férfiaknál mutatkoznak.

Tehát azt lehet mondani, hogy a férfiak életmódja, a férfiaknak valamilyen magatartása az, ami alapvetően befolyásolja a halandóság alakulását. Azt lehetne mondani, hogy falvakban azért élnek rövid ideig az emberek, mert az egészségügyi ellátás nem olyan jó, messze van a kórház, nem lehet mentőautót bevinni, de miért csak a férfiakat és miért nem a nőket? Ha mind a két nemre ugyanaz lenne a különbség, akkor mondhatnám, hogy ez egy területi differencia, hogy Óbányáról nehezebb Pécsre hozni az embereket, hogyha agyvérzést kapnak, mint innen a szomszéd utcából. Tehát nem erről van szó, hanem ez egy olyan alapvető kérdés, amivel a továbbiakban foglalkozni kell.

Igen markánsak a területi különbségek, ha a megyéket nézzük, megint főleg a férfiaknál, de a megyék közötti különbségek még a nőknél is megmutatkoznak. A férfiaknál több mint három év a legjobb megye élettartama és a legrosszabb megye élettartama közötti különbség. A nőknél ez valamennyivel kisebb, mintegy 2 év. Majdnem ugyanazok a "jó" megyék, "rossz" megyék a két nemnél. Egy-

értelműen a legrosszabb ilyen vonatkozásban, azaz legrövidebb a születéskor várható átlagos élettartam Bács-Kiskun és Pest megyében és egyértelműen a jók közé tartozik Győr-Sopron, Vas és Csongrád megye, tehát lényegében az ország észak-nyugati része és Csongrád megye. Hogy ez hogy függ össze az egészségügyi ellátással, ezt nehéz kutatni. Ez a vizsgálat azt is próbálta megállapítani, hogy vajon mik azok a halálloki csoportok, amelyek ezeket a jelentős különbségeket okozzák. Tulajdonképpen eddig bizonyíthatóan három olyan nagy csoportot találtunk, amelyek a különbségeket valószínűleg okozhatják.

Érdekes módon, a legjelentősebb halállokokunk a koszorúérbetegségek, infarktus stb. csoportjában gyakorlatilag nincs területi különbség. Ami területi különbség fellelhető, az inkább diagnosztikai különbség, a nagyvárosok jobb kórházi ellátottságának tulajdoníthatóan.

A legnagyobb különbség az agyvérzés esetében van. Az agyvérzés tekintetében legjobbnak mondható magyar megye svéd szinten van, a legrosszabb igen messze elmaradva. Biztos ez is összefügghet diagnosztikai kérdésekkel, de összefügghet életmód differenciával is. Itt Tolna megye "büszkélkedhet" a kimagasló címmel. Tolna megyében ha a kor differenciákat figyelmen kívül hagyom, az országos átlagnál 20 %-kal magasabb az agyvérzés gyakorisága - mindig férfiakról beszélve - nőknél ez nem olyan jelentős. A legalacsonyabb szintet képviselő megyéhez képest pedig Tolna megye agyvérzési gyakorisága 55 %-kal magasabb, tehát hallatlan nagy a különbség. A másik ilyen halálloki csoportot a daganatos megbetegedések képezik, ahol a környezeti szennyeződésnek első látásra is bizonyos hatása van. Ezt igazolja az is, hogy ebben a halálloki csoportban a halandóság Komárom megyében a legmagasabb, az országos átlagnál 5 %-kal nagyobb, a "minimális" megyéhez képest 20 %-kal magasabb. E téren lehetne tovább kutatni, fogunk is, hogy ez minek tulajdonítható, és hogy ez légzőszervi vagy egyéb daganatokon mulik.

Ami viszont a legfrappánsabb adat, az a májzsugorodással kapcsolatos halandóság, ami egyértelműen jelzi az alkoholizmus elterjedtségét. Bács-Kiskun megyében 60 %-kal magasabb a májzsugorodásos halandóság mint az országos átlag és ötszöröse a szomszédos Békés megyének, amelyeknek a társadalmi-gazdasági körülményei azonosak, csak éppen szőlőt nem termelnek, meg gyümölcsöt nem párolnak és így tovább.

Ugy gondolom, ezek az adatok is rámutatnak részben eddigi ismereteink bizonytalan voltára. Másfelől elgondolkoztató, hogy a termékenységi görbe nagy

differenciái a halandóságnál is kimutathatók, s ezek a nagy differenciák nem csökkenthetők a jövőben. Az egész feltételezés mégis az volt, hogy a differenciálódás csökken, mind a halandóság, mind a termékenység körében, hiszen ha ez életmódbeli kérdés, akkor valamit lehetne tenni a tekintetben, hogy mondjuk Komárom megyében a környezetszennyezés hogyan alakul. Ha valamit csinálnak, akkor belátható időn belül biztos, hogy a daganatos halandóság csökkenhet. Ha a magas vérnyomás elleni küzdelmet elindítjuk, folyamatos méréseket végzünk, ami legtöbb nyugat-európai országban van, akkor biztos elérhető az, hogy még Tolna megyében se legyen ilyen a kép, és hogy mit lehet az alkoholizmus ellen csinálni, azzal már egy országos bizottság foglalkozik. Eredményét nem lehet mérni, de biztos, hogy ezeket a differenciákat nem kell elfogadnunk.

VALKOVICS EMIL

Klinger elvtárs hozzászólásához szeretnék feltenni egy kérdést és tulajdonképpen nemcsak neki, hanem annak a kollektívának, amelyik szakértői találgatások alapján prognosztizálta a termékenységet és a halandóságot.

Kérdésem az, régóta gyötör a kíváncsiság, hogy azok, akik kijelentik, hogy a termékenység a jövőben így emelkedik, utána így süllyed, utána újra emelkedik, majd újra süllyed stb., vagyis szakértői találgatással mondják meg előre, hogy mi lesz, azok ezt minek az alapján teszik? Ha engem sarokba szorítanak és azt mondanák, hogy mondjak ilyen számokat a jövőre vonatkozóan, akkor én csak azt tudnám tenni, hogy számolgatnék, statisztikai módszereket alkalmaznék, görbéket illesztenék, extrapolálnék. Felhívnom a Tervhivatalt és megkérdezném, hogy nem terveztek-e ipartelepítést ide vagy oda, vagy nem terveznek-e valami egyebet. Szóval igen nehezen tudnék "kapásból" és ilyen határozottan mondani a jövőre vonatkozóan számokat. A szakértői találgatásnak azonban feltehetően nyilván szintén vannak motivációi. A találgatások módszerének rejtjelmeibe, a mögöttes lappangó motivációkba szeretnék bepillantást nyerni.

Azzal kezdeném, hogy engem lenyűgözött Klinger elvtárs hozzászólása és arra a következtetésre jutottam, hogy mivel egészséges és kulturált nemzedéket szeretnénk mindannyian, ezeket a területi, sőt társadalmi csoportokra differenciáltan megvizsgált adatokat sokkal jobban kellene propagálni. A helyes életmódra neveléssel legalább annyit tehetnénk az egészség érdekében, mint a genetikai tanácsadással. Nem is lenne rossz dolog, hogy ha az válna presztizs kérdéssé egy-egy megyén vagy területen belül, hogy az egészségi állapot hogyan javul. Természetesen ez nem kampány feladat, és nem is lehet látványos eredményeket várni.

Kérdésem lenne Katona Tamáshoz, aki említette, hogy 35 városra terjed ki a korábban csak Budapestre vonatkozó öt éves korlátozás. Ezt most hallom először, szeretném, ha erről bővebben szólna: mely városokat érint és miért.

A másik kérdést hadd tegyem föl Klinger elvtársnak: azokat a "honnanhová", település bontásban meglévő vándorlási adatokat vajon miért nem használják sem a kutatók, sem a területfejlesztési szakemberek. Én úgy érzem, jó a kapcsolatom a Statisztikai Hivatallal, eddig mégse hallottam soha senkitől, hogy ezeket az adatokat én számítógépről megkaphatnám; pedig hónapokat töltöttem Józán Péter osztályán vándorlási adatok kiírogatásával.

Az utolsó kérdésem pedig az, ami nagyon sokunkat izgat, és demográfusok biztosan tudják rá a választ, de nem demográfusok nem nagyon: mennyi az országon tulra vándorlás és mennyi a bevándorlás évenkénti nagyságrendje Magyarországon?

KLINGER ANDRÁS

A hozzám intézett kérdések közül van amire tudok válaszolni, van amire nem. Az egyik kérdés, azt hiszem az alapvető kérdés az, amit Valkovics Emil tett fel, hogy vajon a szakértői becslés min alapul?

MONIGL ISTVÁN

Valkovics Emil nem ezt kérdezte. Azt mondta, szakértői találgatás és nekem úgy tűnik, hogy a kettő között nemcsak tudományos, hanem etikai, minősített különbség van.

VALKOVICS EMIL

Monigl István azt hiszem sokkal jobban mondta azt, amit én gondoltam és akartam mondani.

KLINGER ANDRÁS

Én azt hiszem, hogy ez egy olyan kérdés, ami három-négy vagy nem tudom hány tudományos szemináriumot is megérne, annak ellenére, hogy ezzel "tudományosan" még a világon sehol nem foglalkoztak. Amennyire én ismerem a népesség-előreszámításoknak valamiféle rendjét, elgondolásait, hipotéziseit, beleértve az ENSZ Népesedési Osztálya által elképzelt előreszámításokat, mind valamiféle elgondolásból indul ki. Az itt jelenlévők egy része hallotta Chandrasekaran professzor előadásán, hogyan képzelik el India népességének előreszámítását. Az az elgondolásuk, hogy a jelenlegi, a nyers születési arányszám 33 ezrelék, az 21 ezrelékre fog lecsökkenni az évszázad végére, a halálozási arányszám pedig 9-ről 6 ezrelékre fog lecsökkenni. Többen megkérdeztük Chandrasekaran professzortól, azt hiszem részben maga Valkovics Emil is és én is, hogy ezt miért gondolja. Erre sokféle választ lehet adni, de a legegyszerűbb válasz az, hogy csak, hát, mert ez egy elgondolás, mert nézi Kinát meg nézi Afganisztánt, meg nézi Európát és azt gondolja, hogy az indiai nők majd így fognak védekezni, vagy nem így fognak meghalni.

Amikor Magyarországon 10 éve, vagy 20 éve, meg 30 éve hasonló problémákba keveredtünk, keveredtek, ugyanezek a kérdések merültek fel, hosszú ideig a kérdés az volt, hogy hogyan fog alakulni a termékenység?

A válaszok sokfélék lehetnek, lehetett volna extrapolálni valamiféle folyamatot, ezt akkor lehetett volna, ha a folyamatok egyértelműek lettek volna, ha nincs 1953-54, ha nincs 1974-76, ha nincs akkor abortusz törvény és ha nincs disszidálás. Lehetett volna csodálatos matematikai módszer és azt mondjuk, hogy a trendet nem a nullába huzom, hanem az 1,5-be huzom, mert akkor az volt az elképzelt legalacsonyabb termékenység és akkor egy extrapolációval valamit mondhattam volna. Ezt nem tehattük meg, mert a multbeli folyamatok nem olyanok voltak, sem a születésben, sem a halálozásban, és mint tegnap hosszan hallottuk, hogy sem a vándorlásban. Tehát mit lehetett tenni, azt lehetett tenni, hogy feltételeket mondtunk. Hallottuk és én nem tudom miért kell nekem megismételni a termékenység vonatkozásában, amit Kamarás Ferenc mondott, a feltétel is az volt, hogy valamit fog tenni a társadalom, a kormány, hogy ez a helyzet, az alacsony termékenység, amiben élünk megváltozzon. Valóban az egy feltételezés, hogy fog tenni valamit, még inkább feltételezés az, hogy ha fog tenni, ennek lesznek-e hatásai?

Vannak példák, hogy vannak hatásai, vannak példák, hogy nincsenek hatásai. Magyarországon is eltérőek az álláspontok. Ez egy feltételezés, ez az a hipotézis, amit Illés Iván a hipotézis első lépésének nevezett.

Ugyanez igaz a halandóságra. A halandóságunk olyan magas, hogy legmagasabb Európában. Hát most feltételezhetjük azt is, hogy még magasabb lesz és növekedni fog. Feltételezhetjük, hogy változatlan lesz, sok mindent feltételezhetünk volna. Mi azt feltételeztük, hogy bizonyos ideig még ilyen rossz lesz, utána javulni fog. Miért? Mert minden országban javult Európában, ahol még ilyen mélypontra voltak, ott is, még reménykedünk, hogy lesznek egészségpolitikai intézkedések, reménykedünk abban, hogy életmódban, ahogy az előbb említettem valami fog történni. Igazak ezek? Nem tudjuk, hát majd az a nemzeték választ fog adni, aki mondjuk 2010-ben ugyanezt extrapolálja, illetve különböző elméleteket fog gyártani.

Én azt hiszem, hogy a rendelkezésre álló irodalomban, tudományban, a rendelkezésre álló gyakorlatban mást nem lehet csinálni, vagy kivetitek valamit, vagy változatlanak képzelek valamit, vagy próbálok változtatni. Persze az "akkor ha", az az előreszámítások, a hipotézisek mellé oda van írva. Talán vastagabban kellene oda írni, hogy akkor következik be ez, vagy az, ha ez és ez, sajnos ezt elfelejtik a felhasználók is. Amikor a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségi ülésén az előreszámítások középső változatát, mint a legrosszabbat fogták föl, akkor mi biztosak voltunk abban, hogy ez egy irreálisan jó e-

lőreszámítás, mert úgy érezzük, hogy az "akkor ha"-k nem úgy fognak bekövetkezni. Ennyit erről, de ezt soká lehetne folytatni.

Egy mondatot mondanék még a vándorlással kapcsolatban. A vándorlás zavaró hatása egy olyan országban, ahol a vándorlók azok, akik meghalnak, biztos hogy nagy. A bemutatott ábrákon a vándorlás maximuma szerencsés módon éppen az alacsonyabb halandóságu területeken van. Öregek nem nagyon vándorolnak. Persze kéne így is számolni, meg úgy is, megnézni, hogy mit jelent mit nem.

Daróczi Eta említette, hogy a most társadalmi vita alatt álló népese-
déspolitikai elgondolásoknak egyik alapvető momentumát, azt, hogy éljünk e-
gészségesebben, ezt kéne propagálni, ehhez jók az adatok, jók a megijesztések.
Lásd Egyesült Államoktól Nyugat-Európáig, így kezdték, innen jutottak el. Hát
ez egy első lépés. Ezek az adatok most születtek meg. Biztos, ezeket az adato-
kat is gyorsabban, jobban kéne hasznosítani, a tévétől a rádióig, orvosok kö-
zött és a széles nyilvánosság előtt.

A "honnan-hová" adatokkal kapcsolatban azt mondanám, hogy a Központi
Statisztikai Hivatal demográfiai évkönyve hosszú évek óta közli a honnan-hová
adatokat erre a bizonyos 57 területi egységre. Azt mondhatnám, a válasz egy-
szerű, soha senki nem kért ennél részletesebb adatokat, ahogy nem kérték az
előreszámítást sem. Ha kérték volna, adtuk volna. Lehet, hogy az a mi hibánk,
hogy nagybetűkkel nem írjuk le, hogy adatokkal állunk rendelkezésre, de szive-
sen az itt jelenlévőknek és bárkinek és bármikor.

KATONA TAMÁS

Azt hiszem két kérdés érint engem is. Mind a kettőre röviden tudok vá-
laszolni. 35 települést, és nem várost említettem, ahol nő a fiktív bejelenté-
sek száma, ezek közül ha jól tudom, csak négy város van. Ezek a települések a
Balaton környékén találhatóak, ahol nemrégiben megtiltották az üdülőépítést, és
korlátozták a lakásépítést; fiktív bejelentkezéssel megpróbálják kijátszani a
rendeletet, azaz megtalálni vélték a kiskaput a rendelet kijátszásához.

A másik kérdés a nemzetközi vándormozgalomra vonatkozott. Valóban nem
szoktunk erre vonatkozó adatokat közölni az évkönyvben. A külső vándorlás

nagyságrendje viszonylag nem nagy, ha az elvándorlást és a visszavándorlást együtt nézzük, akkor a vándorlási különbözet minimális, beleértve azt is, hogy van egy bizonyos koreltolódás, mivel ifjabb korban mennek el, és idősebb korban jönnek vissza többen. Olyan 2 000 fős, hosszabb távon 1 500 - 2 000 fő körüli az elvándorlásnak a nagyságrendje. Az egyenleg természetesen jóval kisebb, alig pár száz fős a különbség. Sőt, volt olyan év, amikor többen jöttek, mint ahányan elmentek.

MONI GL ISTVÁN

Ez az oka, hogy a prognózisban nem használjuk, nincs értelme.

ELNÖKI ÖSSZEFOGLALÓ

Engedjék meg, hogy zárszóként az elhangzott előadások és a vita alapján néhány gondolatot megfogalmazzak. Nem hiszem, hogy a mai magyar népesség-előreszámítás módszertanában és problematikájában olyan helyzet alakult volna ki, hogy azon nagyon sürgősen, azonnal változtatni kellene, mert valamit módszertanilag helytelenül, vagy nem európai szintnek megfelelően csináltunk. Azt sem hiszem, hogy az a munka, amely a népesség előreszámításával kapcsolatban ezidáig elkészült, nagyságrendjében, fontosságában vagy precizitásában a magyar gazdasági és politikai vezetést hátráltató hiányokkal rendelkezne.

Ugy vélem, hogy a magyar demográfusok - és engedjék meg, hogy ide értem mindazokat, akiknek közülük vagy alkalmuk volt az előreszámításokban részt venni - mindent megtettek, amit a szokásos, átlagos előreszámítási eljárás megkövetel. Ugyanakkor kiemelem, hogy Valkovics Emil által javasolt elméleti megfontolások és eljárások igen jelentőségteljesek. Valkovics Emil tiszta demográfiai módszereinek egyik része azonban még nincs verifikálva, tehát, hogy ténylegesen használható-e ilyenfajta projekciókra, azt még bizonyítani kell. Bizonyítandó még, hogy Valkovics Emil finom módszere két népszámlálás között lezajló folyamatok leírására mennyire alkalmas, nem tévesztve szem elől a vándorlási folyamatokat.

Feltételezem, hogy a találgatás jelző, amit az előrebecsléshez illesztett a vita hevülete, nem pejorativ értelmű. Van ugyanis a gondolkodásnak olyan fajta modellezése, amikor kvantifikálni tudok és van amikor nem. A "találgatás" jelzőben ha úgy tetszik az elegánsabb scenáris kifejezésben a szó eredeti értelmét érzem - megpróbálom a jövőt kitalálni. Semmiféle más eszközünk nincs, ugyanis amivel az előre nem látható, mégis bekövetkező gazdasági-társadalmi eseményeket modelleinkbe beilleszthetnénk.

Nem a demográfiai módszertan durvasága, legfeljebb finomítása terén vannak problémáink a prognosztizálás kérdéseiben, hanem éppen ott, hogy a demográfiai folyamatoknak a gazdasági-társadalmi, szociológiai folyamatokkal való kapcsolatrendszerét kevésbé ismerjük még.

INGAVÁNDOR-FORGALOM A DÉL-DUNÁNTULON

Regionális vizsgálatainkban a népességmozgások három alrendszerét különböztettük meg. Az egyik az, amiből kiindulunk, hogy itt a Dél-Dunántulon, mint annyi más részén az ország déli felének, egy észak felé történő tartós népességáramlás folyt le az utolsó 30 évben. Ez a tény közismert, ezzel nem kívánok részleteiben foglalkozni.

A második alrendszere a mozgásnak az ugynevezett távolsági ingázóknak, az időszakos ingázóknak a mozgása. Maga a kifejezés eléggé vitatott, mert az egyik ugye egy időre utaló megjelölés, a másik pedig a távolságnak a fesztáv-jára. Ezzel kapcsolatban nincsenek különösebben rögzített limitek a statisztikában, eléggé önkényesen lehet kezelni az idetartozó fogalmat. Kétségtelen tény az, hogy ezeknek a dolgozóknak van egy olyan kötelezettsége, hogy lakásbejelentést tegyenek a munkahelyükön lévő ideiglenes lakóhelyükön. Tehát így tulajdonképpen tetten érhetők, ez a mozgás megfogható statisztikailag. A mi vizsgálatainkhoz azonban mégis inkább a szociológusok által készített kérdőíveket néztük át, azokból gyűjtöttünk ki adatokat és azokat használtuk fel. Ennek a távolsági ingázó tömegnek körülbelül úgy a 30 %-a 10 éven belül visszajön a régióba. Egy bizonyos része kap lehetőséget arra, hogy a régió kívüli munkahelyen letelepedjék. Egy további rész tovább áll újabb munkahelyekre, mert olyan természetű a munkája, hogy tulajdonképpen mobil munkának fogható föl. Gondolok itt olyan vasutasokra, akiket különböző pályafenntartási munkákon alkalmaznak, de ugyanugy Ferencvárosba ideiglenesen berendelnek. Gondolok itt olyanokra, akik szerelési munkálatokat végeznek. Nos, ennek az extra-regionális mozgásnak az iránya Dél-Dunántulról három irányban erőteljes. Az egyik a Budapest-Pécs vonal mentén, alapvetően Budapest irányában. A másik a Balaton mentén Székesfehérvár irányában és bizony mértékben a veszprémi iparvidékeket is megcélozza. A harmadik pedig a Nagykanizsa-Szombathely vasuton Szombathelyen köt ki és itt inkább Zala megye északi részéről van szó, a Zalaszentivántól északra lévő községekről. A három említett vasuti vonal mentén távolsági ingázást végzők, vagyis konkrétan hetente, dekadonként, kéthetente családjukhoz visszatérők rendelkezésére áll tehát a fővonal, amely lehetővé teszi a gyors hazatérést úgy, hogy a hétfégi munkába való bevonásuk otthon is lehetségessé válik, amely már egy szociológiai problémát vet fel.

Ugyanakkor léteznek olyan távolsági ingázók, akik csak havonta vagy még ritkábban térnek haza. Ezek már tulajdonképpen félig-meddig elveszett munkaerő tartalékokat jelentenek és elsősorban a Dráva mellett és egyéb periférikus helyeken helyezkednek el. Tehát ezeknél sokkal lazább a kötődés az otthonhoz.

Ami viszont konkrétan az előadásom tárgyát képezi, az a statisztikában rögzített naponta ingázókat jelenti. Több metszetben foglalkoztunk ezzel a kérdéssel.

Az Intézetben ez a téma a vonzásokörzetekkel, komplex térségekkel foglalkozó kutatási irányhoz tartozik. Az ingázást én kimondottan mint egy indikátort használtam fel a vonzásokörzetek szerveződésének kimutatásához, a vonzásokörzetek lehatárolásához, tehát ha úgy tetszik segédeszközként és nem kimondottan mint társadalmi-gazdasági jelenséggel foglalkoztam az ingázással. Mégis azért legyen szabad majd utalni később egy-két ide vonatkozó, szociológusokkal együtt végzett kutatási eredményre, illetve a vizsgálat által feltárt néhány karakterisztikus, a Dél-Dunántulra jellemző sajátosságra.

Legelőször csak azok az adatok álltak rendelkezésre, amelyeket a megyeszékhelyekről állított elő a Statisztikai Hivatal. Ezek voltak a legmegbízhatóbbak, ezek voltak a legjobban összehasonlíthatóak. Tehát a vizsgálat első fázisában tulajdonképpen kimondottan megyeszékhelyekre vonatkozó anyagot néztünk át. Ezekből a következőket állapíthattuk meg: az ingázás jelentősége a megyeszékhelyek munkaerőellátásában az 1970-es évek végén még mindig mutatósan különböző. Az összes ingázók részesedése a megyeszékhelyen foglalkoztatottakból fordítottan arányos a városok nagyságával. E szerint az ingázásnak a kisebb megyeszékhelyek, elsősorban talán Szekszárd és Zalaegerszeg munkaerőellátásában van viszonylag nagyobb jelentősége.

Megyeszékhelyeink ingázási vonzásokörzetének alakulását megbízhatóan 1960-tól kísérhetjük nyomon a népszámlálási statisztikák alapján /lásd I. ábra/.

A bázisévi, 1960. évi állapotot a következő ismérvek jellemezték: az ingázási körzetek viszonylag szűk területekre korlátozottak, még nem fonódtak össze. Az intenzívebb munkaerő vonzás általában a megyehatárokon belül maradvan érvényesült. Az ingázás fő eszköze a vonat volt. Ezért a körzetek térbeli szerkezetének alakulásában jól kirajzolódott a vasutvonalak szerepe. Így például a Barcs-Pécs vasutvonal mellett Barcs közvetlen közeléből is, tehát Somogy megyéből is Pécsre ingáztak.

Itt egy érdekes dolog tapasztalható, az ugyanis, hogy Zalaegerszeg hosszú időn keresztül megőrizte az elsőségét a négy megyeszékhely között, Péccsel szemben is, mind az ingázók mennyiségét tekintve, mind pedig a helyben dolgozók arányát tekintve. A legújabb időkben ugrott ki aztán Szekszárd, amely ma országos viszonylatban azon megyeközpontok közé tartozik, ahol az ott foglalkoztatott munkaerőnek körülbelül a 44-45 %-át az ingázók adják. Ennél magasabb arányt csak az alföldi késői iparosításban résztvevő Fehérgyarmat, Mátészalka, tehát az agrár térségekben lévő, gyorsan fejlesztett kisvárosok mutatnak.

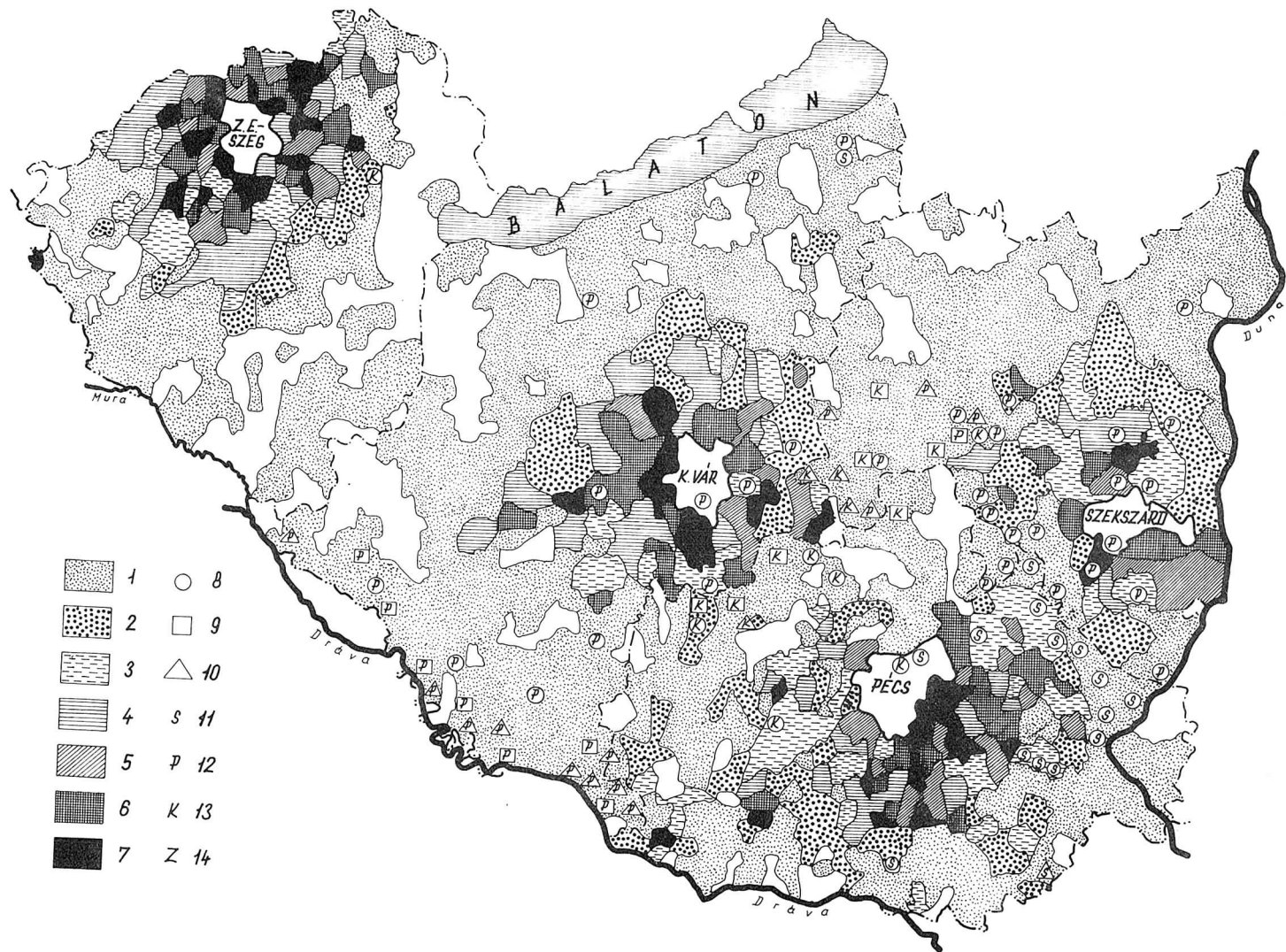
Egy másik különlegesség az, hogy Pécsről az eljárók száma magas, az öt nagyváros közül itt a legmagasabb. Ez azonban tulajdonképpen egy virtuális "eljárás", ha úgy tetszik, hiszen itt arról van szó, hogy azok az uránbányák, amelyek felé naponta történik egy komoly munkaerő-áramlás, azok Pécs közigazgatási területén kívül vannak, de lényegében földrajzi szempontból ezt nem lehet ingázásnak minősíteni.

Az adatforrásokkal kapcsolatban hadd jegyzem meg, hogy nagyon nehéz a helyzetük azoknak, akik a regionális ingázási kérdésekkel foglalkoznak, ugyanis nem lehet egy folyamatos, homogén sort alkotni, mert az 1930-as években még iparforgalmi népességet mértek, 1956-ban csak ipari népességet, ipari foglalkoztatottakat. Később azután változott ez úgy, hogy 1970-ben volt egy teljeskörűség, később, 1978-ban négy népgazdasági ágra vonatkozott a felbontás, és az 1980-as népszámlálásban is bizonyos más szempontok érvényesültek. Azt már csak zárójelben jegyzem meg, hogy a saját tapasztalatok, amelyeket konkrétan egy-egy községet szinte megszállva szereztünk, azok egyáltalában nem vágnak össze az azon számadatokból leszűrhető tanulságokkal, amelyeket mondjuk a KSH 1980-as népszámlálási köteteiből konkludálhattunk vagy akár az 1978-as, 80-as, bizonyos városokra szorító munkákból. Ennél fogva a következtetésekben való visszafogottságunkat egy olyan probléma is magyarázza, hogy tulajdonképpen ahány fajta adatra alapozzuk a konkluziónkat, annyifajta lehet és annyira eltérőek is lehetnek ezek egymástól, eléggé sok labilis tényezővel kell számolnunk.

Mint már említettem, mi elsősorban a vonzásokörzetek lehatárolásával kapcsolatban foglalkoztunk az ingázással. A vonzásokörzetek vizsgálatát igyekeztünk teljeskörűen értelmezni. A településfejlesztési hálózati hierarchiának megfelelően felsőfoku, középfoku és kiemelt alsófoku központokat vizsgáltunk végig /lásd II. ábra/.

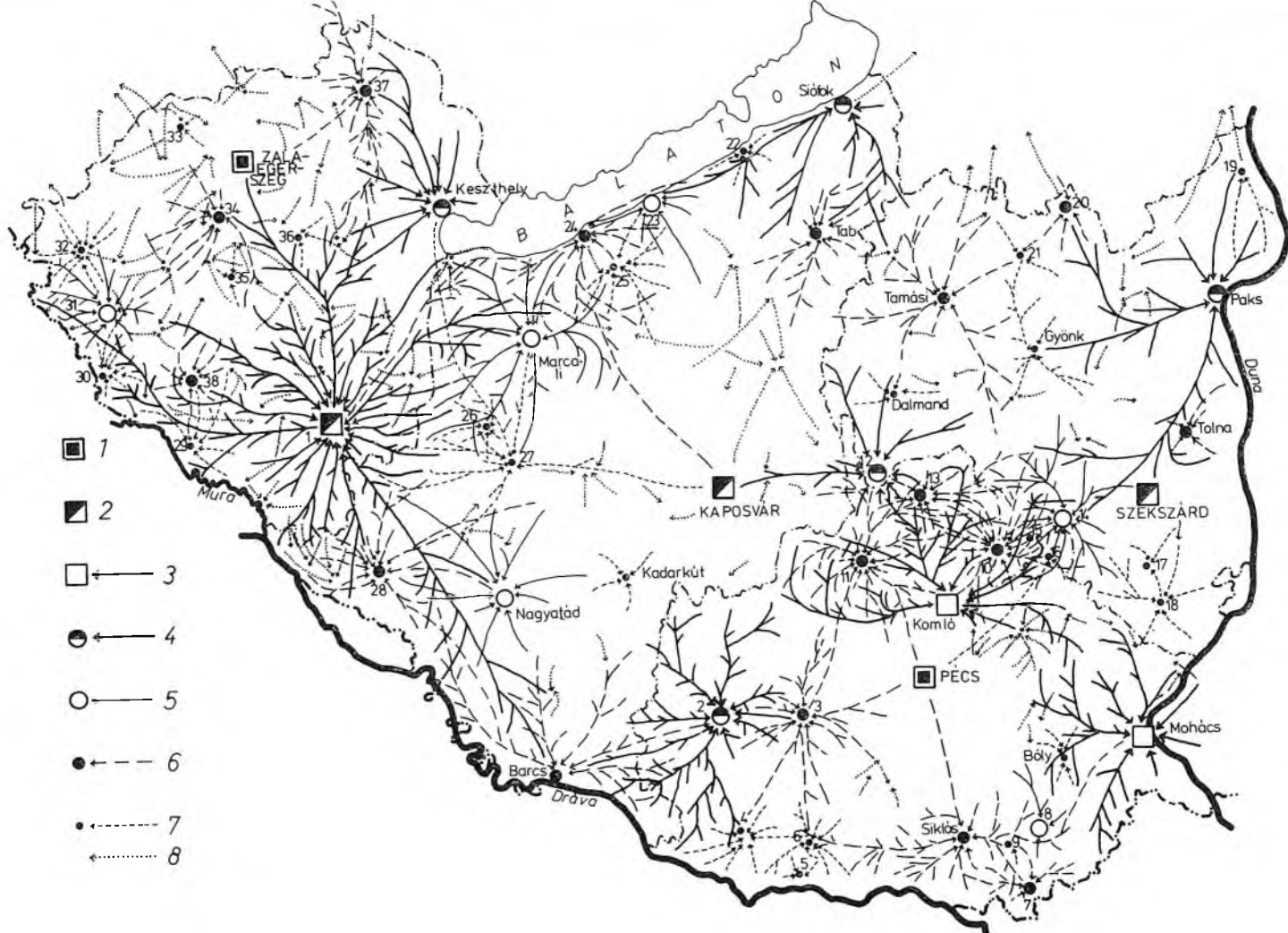
I. A DÉL-DUNÁNTULI MEGYESZÉKHELYEKRE IRÁNYULÓ INGÁZÁS
INTENZITÁSA 1979. JANUÁR 1-ÉN

Jelmagyarázat: a megyeszékhelyekre ingázók %-os részesedése a település aktív népességéből 1 - 0,1-5,0; 2 - 5,1-10,0; 3 - 10,1-15,0; 4 - 15,1-20,0; 5 - 20,1-25,0; 6 - 25,1-30,0; 7 - >30,0; 8 - kisebbségben a szomszéd megyeszékhelyekre ingázók; 9 - többségben a szomszéd megyeszékhelyre ingázók; 10 - kizárólag a szomszéd megyeszékhely, ahová ingáznak; 11 - Szekszárd; 12 - Pécs; 13 - Kaposvár; 14 - Zalaegerszeg.

II. A KÜLÖNBÖZŐ NAGYSÁGRENDŰ INGÁZÁSI KÖZPONTOKBA IRÁ- NYULÓ ÉS A KÖZSÉGEK KÖZÖTTI INGÁZÁS FŐBB IRÁNYAI

Jelmagyarázat: 1 - kiemelkedő központok /beingázók száma > 10 000 fő/;
2 - nagyközpontok /6 001 - 10 000 fő/; 3 - középnagy köz-
pontok /3 001 - 6 000 fő/; 4 - közepes központok /2 001-
3 000 fő/; 5 - kisközepes központok /1 001 - 2 000 fő/;
6 - kisközpontok /501 - 1 000 fő/; 7 - mikroközpontok
/101-500 fő/; 8 - a nem központokba történő /községek kö-
zötti/ főbb ingázási irányok. - A települések mellé irt
számok névazonosítása: 1 - Nagykanizsa, 2 - Szigetvár,
3 - Szentlőrinc, 4 - Sellye, 5 - Vejtí, 6 - Vajszló, 7 -
Beremend, 8 - Villány, 9 - Nagyharsány, 10 - Mázaszász-
vár, 11 - Sásd, 12 - Dombóvár, 13 - Mágocs-Bikal, 14 -
Bonyhád, 15 - Nagymányok, 16 - Hidas, 17 - Várdomb, 18 -
Bátaszék, 19 - Dunaföldvár, 20 - Simontornya, 21 - Pin-
cehely, 22 - Balatonföldvár, 23 - Boglárlelle, 24 - Fo-
nyód, 25 - Lengyeltóti, 26 - Tapsony, 27 - Böhönye, 28 -
Csurgó, 29 - Letenye, 30 - Lovászi, 31 - Lenti, 32 -
Csesztreg, 33 - Felsőbagod, 34 - Gellénháza, 35 - Tófej,
36 - Zalaszentmihály, 37 - Zalaszentgrót, 38 - Bázakerety-
tye.

Elhatároltuk egymástól a különböző hierarchikus fokozatu központok vonzaskörzeteit. Arra a megállapításra jutottunk, hogy a középfoku központok, ha azok egyuttal megyeközpontok is, akkor általában nagyjából lefedik a mezzokörzetüket, ha viszont egykori járásközpontok, hogyha ugy tetszik csak mostani középfoku központok, akkor annak egy bizonyos részét fedik le. Az egyik legkirivóbb példa az, hogy Siklósnak az egykori járása, vagy ha ugy tetszik középfoku körzete csak részben tartozik Siklós vonzaskörzetéhez, az egész nyugati rész abból kiesik. No itt már nyilvánvaló, hogy mindenki gondol az alap tényezőre, arra ugye, hogy a közlekedési hálózat, a közlekedési lehetőségek erősen befolyásolják a vonzaskörzeteknek az alakulását. Itt valóban arról van szó, hogy a közvetlen járatokkal elérhető területek nagyjából megfelelnek a munkaerő vonzaskörzetnek, ami azon tul van, az már csak abban az esetben, ha az ugynevezett nem közhasználatu, hanem külön buszjáratokkal elérhető.

A különjáratok kérdésénél fölvetődik a költségtényezőknak a szerepe, az, hogy ezek hogyan befolyásolják a munkaerő vonzaskörzetek alakulását, vagy ha ugy tetszik az egész ingázást.

Anélkül, hogy vállalkoznék arra, hogy bármifajta prognózist is megkockáztassak, hiszen nem ez a célom, és ehhez nem is értek, említenék egy elgondolkodtató esetet.

1982. szeptember 1-én ugye felemelték 100 %-kal a MÁV és 120 %-kal a VOLÁN járatok helyárait. Ezzel egyidőben megjelent egy rendelkezés, amely szerint a vállalatoknak a továbbiakban nem lehet a dolgozók utaztatási költségeit átvállalni. Akkor volt egy olyan feltételezés, hogy ez a munkaerő vonzaskörzeteket át fogja rajzolni és az egész ország munkaerő vonzaskörzetének strukturáját meg fogja változtatni ez a jelenség. Ez azonban legalább is itt Baranyában - Kamarás Károly munkaügyi osztályvezető adataira támaszkodva - ugy látjuk, hogy nem történt meg. A vállalatok továbbra is kifizetik a dolgozóknak a különbözetet, tehát magyarán továbbra is átvállalják az utaztatásnak az összegét. Csupán olyan téren történt lépés, hogy a lehetőségek szerint törekednek arra, hogy helybeli munkaerőt vegyenek föl, persze ha nincs, akkor ez teljesen meddő kísérlet.

Uj jelenség még az, hogy a mezőgazdaságon belül nagyon erőteljesen megindult az ingázás. Ennek alapvetően olyan közismert okai vannak, mint például hogy szakosodott termelési telepek jöttek létre. Van azonban egy olyan másik tényezője is, hogy a mezőgazdasági lakosságnak, hogy ugy mondjam szolgálati

lakást nem áll módunkban adni, tehát nyilván csak a lakóhelyükről tudnak oda menni, átköltözni nem tudnak ezekbe a településekbe. Egy felmérés során azt is megnéztük, hogy a különböző nemzetiségek között létezik-e különbség az ingázáshoz való viszonyban.

Roppant érdekes, mert ma már úgy néz ki, hogy nivellálódott az a különbség, ami megvolt valamikor. Vannak rá adataink, hogy 20 évvel ezelőtt a délszlávok és a németek, elsősorban a németek jóval erősebben ingáztak, ami természetesen az akkori politikai szituációból adódott. Az is igaz, hogy ha ezt a kérdést tovább boncolgatjuk, akkor itt nagyon sok minden lényeges, például az is számít, hogy mennyiben támaszkodnak a különböző nemzetiségek a háztájira, mennyiben használják ki az ingázás adta lehetőségeket, milyenek a szokások stb. Valamikor volt egy olyan általános felfogás, hogy az ingázók egyuttal vásárolnak is, tehát az ingázási körzeteket tulajdonképpen mint szolgáltatási körzeteket lehet felfogni. Hajdu kollegám Szekszárdon végzett egy vizsgálatot, amely ennek az ellenkezőjét bizonyítja. Igaz, hogy a vizsgálat egy városra terjed ki. Ebből általános következtetést levonni nem lehet, de kétségtelen, hogy nem lehet egyértelmű ennek a két rendszernek az egymásba épülése.

AZ INGÁZÁS PROGNOSTIZÁLÁSÁNAK FELADATAI ÉS
LEHETŐSÉGEI

Az ingázás prognosztizálása a hazai gyakorlatban talán kissé ujszerű feladatként merült fel, amikor az Állami Tervbizottság munkaprogramja az elmúlt évben e kérdés vizsgálatát a budapesti agglomeráció hosszú távú fejlesztési koncepciójának megalapozásával kapcsolatban napirendre tűzte. Maga a probléma természetesen nem most vetődött fel először; az új elemet inkább az a felismerés jelenti, hogy e témát önállóan, komplex módon kell vizsgálni. A területi prognózisok már korábban is számoltak az ingázással. Az extenzív iparosítás időszakában, az 1950-es és 1960-as évek folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy egyes gyorsan iparosodó körzetek munkaerő-igényét egyre kevésbé lehet helyi forrásból fedezni, ezért a további fejlesztés csak más területen lakó munkaerő bevonása útján valósítható meg. A tervezésnek tehát ebben az időszakban is figyelembe kellett vennie az ingázást, mint a lakóhely és munkahely fokozódó területi elkülönüléséből adódó elkerülhetetlen, áthidaló megoldást.

Az ingázók számának és arányának növekedése - mint ismeretes - a gazdasági fejlődés extenzív szakaszának a lezárulása után sem állt meg. 1980-ban a naponta ingázók - az állandó vagy ideiglenes lakóhelyről más városban, községben lévő munkahelyre naponta dolgozni járók - száma országosan meghaladta az 1 millió 200 ezret, ami az aktív keresőknek közel egynegyedét jelentette. Ez a nagyságrend önmagában is érzékelteti milyen széleskörű problémáról van szó. Közismert tény emellett, hogy az ingázás meghatározott életformát jelent, mely többé-kevésbé az érintettek családtagjaira is hatást gyakorol. A kérdés gazdasági, szociális és kulturális vonatkozásai egyaránt figyelmet érdemelnek.

Nem kétséges továbbá, hogy az ingázással, mint tömeges jelenséggel a jövőben is számolnunk kell. A hosszú távra szóló területi prognózisok kialakítása során nyilvánvalóan szembekerülünk tehát az ebből eredő gondokkal. Az ingázással kapcsolatos kérdések különösen élesen vetődnek fel a városi agglomerációk vonatkozásában. Az ingázás ugyanis az agglomerációs mag és övezet közötti szerves kapcsolat egyik legfontosabb tényezőjét jelenti. A nagyobb városi centrumok kialakulása rendszerint a munkaerő-igény ugrásszerű növekedésével

jár, mely egyre kevésbé elégíthető ki a belső munkaerő-forrásból. Az agglomeráció magjában a népesség gyarapodása a gazdasági fejlődés előrehaladása során fokozatosan lefékeződik, illetve az agglomerációs övezetre tevődik át. A munkahelyek nem kis hányadátily módon a várost övező településgyűrű, sőt részben távolabbi vidékek lakói töltik be.

Hazánkban e fejlődést a legjellegzetesebb formában a budapesti agglomeráció példája szemlélteti. Az elmúlt három évtizedben a főváros népessége nem egészen 30 %-kal gyarapodott, míg az agglomerációs övezeté, amely a jelenlegi közigazgatási beosztás szerint 39 községet és 4 várost foglal magába, megkettőződött. Ezen belül 1970-1980 között Budapest lakossága már csak 3 %-kal lett nagyobb, az övezeté pedig 21 %-kal. Az agglomerációs övezetből Budapestre naponta ingázók száma - az elmúlt két évtizedre vonatkozóan rendelkezésre álló adatok szerint - az 1960-as években számottevően, több mint másfélszerezésére emelkedett. E folyamat az 1970-es években - bár mérsékeltébb ütemben - folytatódott: 1980-ban 108 ezren ingáztak naponta az övezetből Budapestre, 6 %-kal többen, mint tíz évvel korábban. Figyelmet érdemel, hogy ekkor a fővárosba ingázók többsége - ellentétben a korábbi helyzettel - már az agglomerációs övezetből került ki.

E rövid áttekintés is érzékelteti, hogy Budapest munkaerő-gazdálkodásában ez elmúlt évtizedek során növekedett az agglomerációs övezetből bejárók szerepe. Az ezredfordulóig terjedő időszakra vonatkozó távlati prognózisok és elgondolások kialakítása alkalmával ezért súlyponti kérdésként jelentkezett, hogy a főváros munkaerő-ellátásának biztosítása mennyiben követeli meg a külső forrásból - mindenekelőtt az agglomerációs övezetből - származó aktív keresők bevonását.

Magától értetődik, hogy ez a probléma csak az agglomeráció fejlesztésével kapcsolatos távlati elgondolásokkal összefüggésben vizsgálható. Budapest és a fővárost övező település-gyűrű az elmúlt évtizedek során nemzetközi méretekben is jelentős agglomerációvá vált, ahol az ország népességének, a termelő és szolgáltató tevékenységnek, a tudományos és kulturális intézményeknek nagy hányada összpontosul.

E körülmény szükségessé tette, hogy problémáival az illetékes szervek kiemelten foglalkozzanak. Figyelembe kellett venni továbbá, hogy a budapesti agglomeráció jelentősége a jövőben is meghatározó marad, viszont a belső aránytalanságok kiéleződése csak úgy kerülhető el, ha jól megalapozott hosszú

távu koncepció készül e térség harmonikus társadalmi-gazdasági fejlődésének biztosítására.

Alapvetően ilyen megfontolásokból indult ki az Állami Tervbizottság, amikor a budapesti agglomeráció távlati fejlesztési koncepciójának kidolgozását kezdeményezte. Ennek nyomán az Országos Tervhivatalban 1983 júniusában elkészült a távlati fejlesztési koncepció megalapozását célzó munkálatok komplex programja, amely a demográfiai- és munkaerő-folyamatok, a termelő ágazatok fejlődése, az infrastruktúra fejlesztése, a gazdaságirányítás fő kérdései tekintetében felvázolta a vizsgálatok fő feladatait. A munkaprogram egyúttal - az addigi ismeretek alapján - a kiinduló hipotéziseket is meghatározta, utalva egyes vitatott problémákra. A végrehajtás különböző szervek - az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium, az Ipari Minisztérium, több más szaktárca, továbbá a Központi Statisztikai Hivatal, a Fővárosi Tanács és a Pest megyei Tanács - szakértőinek együttműködését követelte meg.

A népességgel és a munkaerővel kapcsolatos témakörön belül a program kiemelt feladatként határozta meg annak vizsgálatát, hogy "a természetes szaporodásra és bevándorlásra ható tényezők elemzése alapján milyen sávhatárok között prognosztizálható a főváros és az övezet lakónépessége és ingavándorforgalma". A feladattal kapcsolatos munkálatok keretében eddig végzett előzetes számítások felépítésének, módszerének, eredményeinek rövid áttekintése talán képet ad az ingázás prognosztizálásával kapcsolatos problémák megoldása érdekében tett első lépésekről, még akkor is, ha az újabb távlati fejlesztési koncepciók kialakítása után, alaposabb ismeretek birtokában a következők esetleg módosulnak, vagy pontosításra szorulnak.

A prognózis alapját - mint a feladat meghatározásából is kitűnik - a főváros és az agglomerációs övezet népességére vonatkozó előreszámítás alkotta. Erre épült a munkaerő-forrás és munkaerő-felhasználás várható távlati alakulásának vizsgálata, mely - a különböző befolyásoló tényezők elemzése mellett - lehetővé tette az ingázás nagyságrendjével, a naponta ingázó aktív keresők számával kapcsolatos hipotézisek kialakítását.

A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézete 1983-ban - az újabb információk felhasználásával - részletes prognózist készített Budapest és a budapesti agglomerációs övezet népességének az ezredfordulóig terjedő időszakban várható alakulásáról. A további számítások alapját e prognózis II/2. változata képezte, mely a természetes népmozgalom mellett a ván-

dorlás hatását is figyelembe vette. Témánk szempontjából lényeges, hogy a főváros lakossága eszerint már nem növekszik tovább, hanem 1980-1990 között 74 ezerrel /4 %-kal/ 1990-2000 között pedig 61 ezerrel /3 %-kal/ csökken. Az agglomerációs övezet népességének gyarapodása mindkét évtizedben folytatódik, de a növekedés az 1970-es években tapasztaltnál lassabb ütemű lesz. E területen a lakosság száma 1970-1980 között 340 ezerről 410 ezerre /egyötöddel/ növekedett, az 1980-as évtized várható többlete viszont 46 ezer fő /11 %/, az 1990-es évtizedé pedig 32 ezer fő /7 %/. Ily módon az agglomerációs övezet prognózis szerinti népességszáma az ezredfordulón 488 ezerre emelkedik.

Az agglomerációs térség népességén belül tehát - az eddigi tendenciáának megfelelően - továbbra is egyre nagyobb hányad jut az övezetre.

1. A budapesti agglomeráció népessége
1980-2000

É v	Budapest	Agglomerációs övezet	Osszesen
1 000 fő			
1970	2 001	340	2 341
1980	2 059	410	2 469
1990	1 985	456	2 441
2000	1 924	488	2 412
Százalékos megoszlás			
1970	85,5	14,5	100,0
1980	83,4	16,6	100,0
1990	81,3	18,7	100,0
2000	79,8	20,2	100,0

Az övezetben lakók tehát jelenleg a térség népességének egyhatodát alkotják, az ezredforduló idején pedig már egyötödét fogják képviselni. Az ingázás problémájának vizsgálatánál természetesen nem elégedhetünk meg a teljes n

pesség alakulásának áttekintésével, hanem a korösszetételt is figyelembe kell vennünk.

Az agglomerációs övezet jelentőségét a munkaerőigény kielégítése szempontjából fokozza, hogy népességének korösszetétele viszonylag kedvező, mint-hogy az ide irányuló vándorlási mozgalom folyamatosan biztosította a fiatalabb korcsoportokba tartozók utánpótlását. A munkavállalási koruak részaránya - az előreszámítás szerint - a jövőben még növekedni fog, és az ezredfordulóra a jelenlegi 59 %-kal szemben meghaladja a 62 %-ot. A fővárosi lakosság körében az időskorúak hányada jóval magasabb, mint az övezetben. A következő két évtized során a korstruktúra rosszabbodásának folyamatát még késlelteti, hogy viszonylag nagylétszámú évjáratok lépnek munkavállalási korba, és ugyanakkor kisebb évjáratokba tartozók érik el a nyugdíjkorhatárt. Már most fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy a későbbiekben Budapest népességének elöregedése igen nagy mértékben fokozódhat, miáltal az övezetből származó munkaerő iránti igény még hangsúlyozottabbá válik, mint a vizsgált periódusban.

Az aktív keresők számának és népességén belüli arányának jövőben várható alakulását a korszpecifikus gazdasági aktivitási mutatók alapján vizsgáltuk. A kiinduló feltételezés az volt, hogy a korszpecifikus mutatók a jövőben is az 1970-1980 közötti irányzatnak megfelelően alakulnak. Ettől azonban több megfontolás alapján is el kellett térni.

Végeredményben az övezetben lakók korösszetételének kedvező alakulása a számításba vett hipotézisek teljesülése esetén azt eredményezi, hogy a gazdasági aktivitás szintjének az 1970-es években tapasztalt csökkenő tendenciája a következő két évtized során nem folytatódik, sőt e mutató értéke 1980-hoz képest fokozatosan emelkedik, bár az 1970. évi szintet nem éri el. Az ezredforduló idején az övezet népességének 52 %-a lesz gazdaságilag aktív, szemben a jelenlegi 50 %-kal. Az aktív keresők száma 1980-2000 között 50 ezerrel 24 %-kal növekedhet, miáltal az időszak végén meghaladja a negyedmilliót.

A főváros népességének gazdasági aktivitása az 1980-as és 1990-es évek folyamán érdemlegesen nem változik, a népességszám alakulásával párhuzamosan az aktív keresők állománya is csökken. 1980-ban 1 millió 29 ezer budapesti lakos folytatott aktív kereső tevékenységet. Számuk előreláthatólag már a mostani évtizedben 1 millió alá süllyed majd az ezredfordulóig mintegy 970-980 ezres szinten stabilizálódik, vagyis 50-60 ezerrel lesz alacsonyabb, mint 1980-ban.

Az agglomerációs térség egészét tekintve tehát az aktív keresők állománya lényegében változatlan marad, de ezen belül az övezet lakosságához tartozók hányada 17 %-ról 21 %-ra emelkedik. Ennek feltétele, hogy a rendelkezésre álló munkaerő-forrás hasznosításának színvonala érdemben ne változzon, vagyis a gyakorlatilag ma is meglévő teljes foglalkoztatottság továbbra is érvényesüljön.

Az övezetből a fővárosba irányuló ingavándor-forgalom lehetséges mértékének előrejelzéséhez mindenekelőtt tisztázni kellett, hogy az ott rendelkezésre álló munkaerő mekkora hányadát kötik le magán az övezeten belül - az ide tartozó 43 településen együttvéve - levő munkahelyek. Ennek alapján ugyan is lehetőség nyílt a terület jövőbeni munkaerő-kibocsátó képességével kapcsolatos számítások elvégzésére. E számításoknál eleve problémát jelentett, hogy a budapesti agglomeráció hosszú távu fejlesztési koncepciójának megalapozását célzó újabb ágazati vizsgálatok eredményei még nem voltak ismeretesek. Az akkori ismeretek szerint az agglomerációs övezetben az ipar és az építőipar dolgozóinak száma az ezredfordulóig lényegében változatlan marad, a mezőgazdaság létszáma kissé emelkedik, a tercier jellegű ágakban foglalkoztatottaké pedig jelentősen - mintegy másfélszeresére - növekszik. E feltételezésből kiindulva várható, hogy 2000-ben az övezet területén lakó aktív keresők közül - az 1980. évi 93 ezerrel szemben - mintegy 110-115 ezret kötnek majd le az övezet munkahelyei.

A gazdaságilag aktív népesség nagyobb része tehát - a mostani helyzethez hasonlóan - az ezredforduló idején is előreláthatólag az övezeten kívül, elsősorban a fővárosban fog dolgozni. Amennyiben azt is feltételezzük, hogy az agglomeráción kívüli településekre ingázók száma a jövőben az 1970-es évtizedben tapasztalt tendenciának megfelelően alakul, úgy a jelenlegi 5 ezres létszámuk 7-8 ezerre emelkedhet. Ilyen megközelítés alapján arra lehet számítani, hogy az ezredfordulón az agglomerációs övezetből legfeljebb 135-140 ezer aktív kereső ingázhat naponta a fővárosba /szemben az 1980. évi 108 ezerrel/, vagyis az övezet maximálisan ilyen nagyságrendű létszámmal járulhat hozzá Budapest helyi forrásból nem fedezhető munkaerőigényének kielégítéséhez. Az agglomerációs övezetből a fővárosba irányuló napi ingázás várható alakulását más megközelítésből - az előző évtizedek tendenciái alapján - is vizsgáltuk.

Az ezredfordulóig terjedő időszakra vonatkozó hipotézis kialakításánál az 1960-as évek fejlődési tendenciáit teljesen figyelmen kívül kellett hagyni. Az 1970-es évek irányzatának további érvényesülését sem lehetett egyértelműen, más alternatívák kizárásával feltételezni.

Mindezek alapján a számításokat két változatban készítettük el. A két számított változat adatai alapján az ingázók száma 1990-ben 116 ezer - 121 ezer, 2000-ben 122 ezer - 133 ezer fő körül alakulhat.

A fővárosba ingázók számának és arányának prognosztizált alakulása mindkét változat esetén alatta marad az agglomerációs övezet munkaerőforrásának teljes hasznosítása mellett számított lehetséges maximumnak /az ezredfordulón 135-140 ezer Budapestre ingázó, az övezetben lakó aktív keresők 53-55 %-a/. E maximális érték egyúttal a prognózisok kontrollját is jelenti; a feltételezett növekedés ugyanis egyik változatnál sem lépi át a még reálisnak tekinthető felső határt.

A vázolt folyamatok értékelésénél nem szabad elhanyagolni azt a körülményt, hogy a főváros munkaerő-szükségletének kielégítéséhez az agglomerációs övezeten kívüli településekről ingázók is hozzájárulnak. 1970-ben az övezetből és más településekből együttesen 204 ezren, 1980-ban 205 ezren jártak be naponta budapesti munkahelyekre. A fővárosba ingázók együttes száma tehát gyakorlatilag változatlan maradt, de ezen belül az övezetből bejárók hányada növekedett /50 %-ról 53 %-ra/. 1980-ban a többséget ily módon már az övezetben lakók alkották, ami azért is figyelmet érdemel, mert az agglomerációs övezetbe tartozó 43 település alig 6 %-át teszi ki azon 756 településnek, ahonnan 1980-ban a fővárosba naponta dolgozni jártak.

A jövőben az látszik kívánatosnak, hogy a Budapestre irányuló ingavándor-forgalomban tovább növekedjék az agglomerációs övezet szerepe, hiszen a terület városai és községei általában viszonylag közel vannak a fővároshoz /távolságuk egy-két kivételtől eltekintve nem haladja meg a 25 km-t/. Az övezetből nem fedezhető munkaerőigény kielégítése érdekében a napi munkerő-vonzási körzet többi települése sem hanyagolható el a következő évtizedek során, viszont feltétlenül törekedni kellene arra, hogy a munkaerő-vonzási körzet határán kívülről bejárók száma csökkenjen. E dolgozók ugyanis a nagy távolság miatt sok esetben hosszú, akár két-három órát is meghaladó időt fordítanak az utazásra, ami az érintettek számára túlzott megterhelést eredményez, a családi életet, a művelődést, valamint a gazdasági szempontokat tekintve pedig egyértelműen hátrányos.

A vázolt folyamatok kedvező irányu alakulása természetesen nagymértékben függ attól, hogy a jövőben a főváros munkaerő-szükséglete és belső munkaerő-forrása közötti differencia milyen mérvű ingázást tesz szükségessé.

A rendelkezésre álló információk alapján a Budapestre bejáró aktív keresők együttes száma az ezredforduló idején mintegy 200 ezer főre becsülhető. A prognózis értelmében e dolgozóknak maximálisan kétharmad része - a jelzett felső sávhatár érvényesülése esetén 133 ezer fő - kerülhet ki az agglomerációs övezetből. A napi munkaerő-vonzási körzet ebben az esetben az ezredfordulón 60-65 ezer fővel járulhat hozzá a főváros munkaerő-ellátásához. A napi munkaerő-vonzási körzethez nem tartozó területről bejárók száma, vagyis az egyértelműen kedvezőtlennek minősíthető távolsági ingázás ily módon lényegesen csökkenthető.

Az előzetes számítások egyelőre csak néhány következtetés levonására nyújtanak módot. A budapesti agglomeráció új hosszú távu fejlesztési koncepciója adhat majd biztos támpontot a számítások véglegesítéséhez, finomításához és ennek megfelelően a következtetések szükség szerinti felülvizsgálatához.

Az ingázást jelentős mértékben befolyásoló tényező lehet a lakosság migrációjának az alakulása. Az Állami Tervbizottság feladatterve többek között annak a kérdésnek a vizsgálatát is tartalmazza, hogy milyen feltételek mellett oldható fel a fővárosba történő betelepülés adminisztratív korlátozása, illetve milyen gazdasági szabályozó eszközökkel tartható a betelepülés megfelelő keretek között. Amennyiben a vándorlás mérvét ennek értelmében módosító javaslatok kerülnek kidolgozásra, szükségessé válik olyan alternatív számítások készítése, amelyek a javasolt intézkedések konzekvenciáit a népesedés, a foglalkoztatottság és az ingázás tekintetében figyelembe veszik. A Budapestre beköltözők számának növekedését eredményező intézkedések esetén a belső munkaerő-forrás a jelenleg feltételezettnél nagyobb, az ingázással fedezendő szükséglet pedig kisebb lenne. Az ilyen irányú fejlődés kétségkívül csökkentené az ingázással kapcsolatos terheket, enyhítené a tömegközlekedési eszközök zsúfoltságát. Budapest esetében azonban a bevándorlás viszonylag mérsékelt fokozódása is számos problémát okozhat. Gátolhatja például a lakáshelyzet tervezett javítását, fennakadásokat idézhet elő a különböző szolgáltatások területén.

A fővárosba irányuló vándorlás növekedésének feltételezésén alapuló prognózis tehát tartalmazna vitatható elemeket. E tendencia ellentétben is állna a nagyvárosi agglomerációk jelentős részében tapasztalható irányzattal, melyre éppen a centrumból kifelé irányuló migráció a jellemző. Indokolt lehet ezért egy olyan változatnak a kidolgozása is, mely az előbbivel szemben abból

indul ki, hogy a jövőben növekedni fog az agglomerációs övezetbe, illetve annak egyes településeire kiköltöző fővárosi lakosok száma. Ezt a folyamatot elősegítheti, hogy Budapest területén kívül a lakáshoz jutás esélyei gyakran kedvezőbbek. Az elvándorlás fokozódását feltételező változat különböző előnyökkel járna, de ugyanakkor azt vonná maga után, hogy az ingázás meghaladná a jelen prognózisban jelzett mértéket. Ily módon szükségessé válna az elővárosi közlekedés, az uthálózat nagyobb arányu fejlesztése.

A migráció eltérő alakulásának lehetőségéből kiinduló variánsok kidolgozása időigényes feladat lenne. Érdekes vele mégis foglalkozni, mert módot nyujtana az egyes esetekben adódó pozitív és negatív hatások egybevetésére, végső soron pedig egy optimális változat kialakítására.

Az ismerttetett előzetes prognózis az agglomerációs övezetet mint egységet vizsgálta. A végleges számítások során azonban nem lehet eltekinteni attól, hogy az övezetbe tartozó települések meglehetősen eltérő mértékben kapcsolódnak a fővároshoz, ami az oda irányuló ingázás intenzitásában is kifejezésre jut. Az 1980. évi adatok szerint néhány fontos település, pl. Budakeszi, Gyál, Pécel, Vecsés helyben lakó aktív keresőinek mintegy a kétharmada, vagy még nagyobb része Budapesten dolgozik. Számos más település esetében a fővárosi munkahelyeken foglalkoztatottak szintén többséget alkotnak. Találhatók azonban az agglomeráción belül olyan városok és községek is, ahol az aktív keresők zömét helyben foglalkoztatják, vagy az ingázás elsősorban nem a központba irányul. Százhalombattáról például csak minden nyolcadik dolgozó jár be Budapestre.

Célszerű tehát kiemelten is vizsgálni azokat a helységeket, amelyek a főváros munkaerő-ellátásában jelentős szerepet játszanak, vagy amelyek szerepe - a távlati fejlesztési elképzelések szerint - a jövőben nagyobb mértékben fokozódhat. Az ilyen vizsgálatokból értékes következtetések vonhatók le, amelyek a közlekedés fejlesztésével, az uthálózat kiépítésével kapcsolatos tervező munka során hasznosíthatók.

A végleges számításokba a napi munkaerő-vonzási körzet agglomerációs övezeten kívüli területét is indokolt lenne bekapcsolni, minthogy az ottani lakosság részvétele a Budapestre irányuló ingavándor-forgalomban még mindig meglehetősen jelentős. A számítások természetesen összevontabbak lehetnek, mint az agglomerációs övezet esetében, de így is módot nyujthatnak arra, hogy realisabban előre jelezzük e térség munkaerő-kinálatának jövőbeni szerepét a főváros munkaerő-igényének fedezetében.

A pontosabb számítások arra is kiterjedhetnek, hogy Budapest munkaerő-igényén belül a fizikai és szellemi dolgozók, az előbbiek körén belül pedig a szak-, betanított- és segéd munkások iránt mutatkozó kereslet mekkora hányada elégíthető ki a belső munkaerő-forrásból, illetve kategóriánként miként alakul majd a csak külső forrásból - ingázással - fedezhető igény. Az agglomerációs övezet vonatkozásában pedig vizsgálni kellene, hogy az ingázásnál figyelembe vehető munkaerő struktúrája összhangban van-e ezzel a szükséglettel.

Az ingázás prognosztizálásával kapcsolatban tárgyalt kérdések természetesen nem szűkíthetők le kizárólag a budapesti agglomerációra, vagy akár a főváros napi munkaerő-vonzási körzetére. Érthető természetesen, hogy a téma elsősorban az országban elsőként kialakult agglomerációs térség vonatkozásában merült fel, mely a népesség és munkaerő országosan egyedülálló tömörülését jelenti. Figyelembe kell azonban venni, hogy újabban - különösen az 1970-es évek elejétől kezdve - a gazdasági fejlődés eredményeként az ország számos más területén is jelentős mértékben előrehaladt a népesség koncentrációjának folyamata. Ezzel együtt bontakozott ki településrendszerünk struktúrájának mélyreható átalakulása.

A települések közötti kapcsolatok bővülése, megerősödése folytán különböző típusú település-együttesek jöttek létre. A számos városunk körül kialakuló agglomerálódó térségek /Pécs és Miskolc esetében lényegében már kifejlett agglomerációk/, az urbanizálódó térségek, valamint városkörnyéki település-együttesek vonatkozásában az ingavándor-forgalom behatóbb vizsgálatának és prognosztizálásának igénye ugyancsak szükségszerűen jelentkezik. Ez érvényes azokra a területekre is, ahol az agglomerálódás folyamata jelenleg még csak kezdeti stádiumban van, de hosszabb távon jelentősebb fejlesztést irányoztak elő. Két évtized alatt ugyanis e folyamat lényeges mértékben előrehaladhat, és most még lehetőség nyílik az ingázás jövőbeni fejlesztés szempontjából kívánatos irányának, intenzitásának meghatározására.

Megfontolható a napi munkaerő-vonzási körzetekre kiterjedő általános ingázási prognózis kidolgozása is. Erre módot nyújt, hogy a napi munkaerő-vonzási körzeteket az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, valamint a Központi Statisztikai Hivatal Budapesten kívül - azonos alapelvek alapján - még 25 városra /az 5 megyei városra, a többi 13 megyeszékhelyre, továbbá Baja-ra, Dunaujvárosra, Kazincbarcikára, Komlóra, Nagykanizsára, Ózdra és Sopronra/ is megállapította. Az e körzeteket magában foglaló prognózis az aktív keresők és ingázók igen széles körére határozná meg az ezredfordulóig várható tendenciákat.

A prognózisok - a példaként bemutatott számítási módszerek alkalmazásával és további fejlesztésével - elősegíthetik az adott területeken a munkaerő-kereslet és kínálat összhangját, hozzájárulhatnak továbbá ahhoz, hogy az ingázás ne haladja meg a gazdaságilag szükséges mértéket. A számítások fontos feladata emellett olyan koncepció megalapozása, mely alkalmas a minden szempontból előnytelen távolsági ingázás csökkentésére. Az előrejelzések végül kiindulópontját alkotják az ingázók közlekedési lehetőségeinek javítását, az utazási időtartam rövidítését célzó intézkedéseknek.

BELSŐ VÁNDORLÁS A XIX. SZ. MÁSODIK
FELÉBEN

Előadásom címe és tartalma anakronisztikusnak tűnhet ezen a konferencián, amikor is a vándorlás prognosztizálása, általában a népességelőrebecslés zárótémájaként a XIX. századi magyarországi belső vándorlás jellemzőit kívánom röviden összefoglalni, korántsem a teljesség és a kimerítés igényével. Mégis remélem, hogy néhány asszociáció a mai vándorlási jelenségek mélyebb megértését is elősegíti.

Az n -edik számú demográfiai átmenetet, amely Magyarországon a XIX. század második felében zajlott le /nem véletlenül használtam az n -edik jelzőt, mert meggyőződésem szerint már korábban is voltak demográfiai átmenetek és lesznek még demográfiai átmenetek/ - úgy szoktuk jellemezni, hogy csökkent a termékenység, csökkent a halandóság és kisebb hullámmás jelentkezett a házasságkötések intenzitásában. Még a másfélmillió vagy az egy és egynegyed millió vándorlási veszteséget is megemlítjük negyedik jellemzőként. Arról azonban általában meg szoktunk feledkezni, hogy ezt a korszakot egy igen nagy méretű belső vándorlás is jellemezte. A belső vándorlás elemzésének méltatlan elhanyagolását mentheti, hogy Magyarországon belső vándorlási statisztika a II. világháború előtt nem volt. A belső vándorlás körülbelüli nagyságát, struktúráját, irányát két forrásból közelíthetjük meg: a természetes és tényleges népmozgalom közötti különbözetből, amely azonban tartalmazza a külső vándorlást is és a népszámlálási kötetekben közzétett születési hely és lakóhely területi és idősoraiából.

Sajnos a születési hely és a lakóhely statisztikája sem alkalmas a belső vándorlás pontos megragadására. Ezek az adatok ugyanis olyanfajta vándorlást tükröznek, amely Magyarországon született és itt élő népesség életében egyszer zajlott le, amikor szülőhelyéről elvándorolt arra a lakóhelyre, ahol a népszámlálás időpontjában éppen számba vették. Nem tartalmazza tehát azokat az időközi vándorlásokat, amelyek a két időpont között zajlottak le, és természetesen nem tartalmazza mindazokat a vándorlókat sem, akik a következő népszámlálás időpontjában már nem éltek. A belső vándorlást megközelítően tükröző idősorok, amint erre még visszatérek egyéb torzításokat is hordoznak.

Mindezt szem előtt tartva megállapítható, hogy a XIX. század második felében igen jelentős volt a belső vándorlás, nagyobb mint a kivándorlás. Az 1910. évi adatok szerint ugyanis Magyarország és Horvát Szlavón országok területén több mint 6 millió, Magyarországon született lakos más településen élt, mint ahol született. Az ilyen értelemben vándorlók az országban született és számba vett népességnek 30 %-át tették ki. A 6 000 000 vándorlóból 1910-ben 3 500 000 saját megyéjének határai között vándorolt, és több mint 2 500 000 ember vándorolt el szülő megyéjéből más megyébe. A vándorlás növekedésének üteme 1880 és 1910 között nem egyenletes. 1890 és 1900 között nagyobb mint 1900 és 1910 között.

A megyén belüli, mikroregionális vándorlás növekedési üteme kisebb, mint a megyék közötti vándorlás növekedési üteme.

Míg 1880-ban a megyék közötti vándorlók száma másfél milliót sem tett ki, 1910-ben már 2,6 millióra növekedett. Ugyanezen időszak alatt a megyén belüli vándorlók 2,4 millióról csak 3,5 millióra szaporodtak, jelezve, hogy a vándorlók egyre növekvő távolságokat tettek meg. A belső vándorlást ismeretett volumene és egyéb demográfiai, gazdasági, társadalmi következményei miatt a demográfiai átmeneti korszak lényeges jellemzőjének tekinthetjük.

Mielőtt a belső vándorlás további jellemzőit ismertetném, néhány tartalmi kérdést kell megválaszolni. A már említettekén kívül arra kell a figyelmet felhívni, hogy a születési és lakóhely különbségéből alkotott belső vándorlás dinamikája is tartalmazza a külföldi vándorlás egyenlegét. Ez mérlegelendő, kérdéses, hogy szabad-e ezzel a módszerrel és ezzel az adatbázissal mérni a belső vándorlást. Válaszként azt említeném, hogy még jelenleg is használják ezt a módszert. Hozzá kell tenni, hogy a fejlődő vagy pedig a megbízhatatlan vándorlási statisztikával rendelkező országokban, illetve a történeti elemzésekkor, amikor is semmiféle egyéb vándorlási adat nem áll rendelkezésünkre. Eltekintve most a pontos nagyságrendektől és arányoktól, bizonyos, hogy Magyarországon a belső vándorlás a kivándorlással együtt felelet volt arra a kihívásra, amelyet a gazdaság és a társadalom átalakulása indukált. Felelet volt az ipari tőke relokációjára, koncentrációjára, a mezőgazdasági termelés kapitalizálódására, a munkaerőfelesleg kialakulására, a közlekedés fejlődésére. Az új gazdasági-társadalmi képletnek tehát egyik eredménye a népesség redisztribúciója, amely azonban önmaga is előidézője demográfiai és más társadalmi változásoknak.

Ezek közül kiemelhető, hogy a vándorlók sajátos korösszetétele módosította a bevándorló és a kivándorló jellegű közigazgatási egységek korstruktúráját. Ilyen módon a vándorlás befolyásolta a házasságkötési mozgalmat és a halálozás jellemzőit. A belső vándorlás bizonyára módosította a régiók életmódját, kulturáját és a nemzetiségek asszimilációját sem hagyta érintetlenül. Végül pedig a belső vándorlás két nagy, talán legfontosabb következménye a városiasodás folyamatának felgyorsulása és a foglalkozási átrétegződés.

A belső vándorlás néhány vetületét grafikonokon és kartogramokon mutatom be. Előljáróban megjegyzem, hogy a nem vándorlók és vándorlók számát, a megyében, városban, régióban született népességhez viszonyítottam. Eltérve a korábbi gyakorlattól, amely a mindenkori jelenlévő népességet tekintette alapnak. A területen született össznépességhez való viszonyítás helyesebbnek látszik, mert nem tartalmazza a jelenlévő népességben szereplő bevándorlókat.

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint igen nagy különbségek mutathatók ki a megyék között, aszerint, hogy a megyében született népesség mekkora hányada maradt szülőhelyén, vándorolt szülőmegyéjében, illetve más megyébe. A dunántúli megyékben a legkisebb az ott született és a népszámlálás időpontjában szülőhelyén talált népesség aránya. Kiemelkedik Somogy /50,3/, Fejér /53,2/ és Veszprém megye alacsony /56,0 %/ aránya. Az erdélyi megyékben a legnagyobb a nem vándorlók aránya a megyékben született népességhez viszonyítva. A legnagyobb arányokat Fogaras /84,8 %/, Szeben /84,1 %/ és Beszterce-Naszód /82,4 %/ megyék mutatják. Szülőmegyékben vándorlók aránya ismét a Dunántúlon a legmagasabb. Somogy megye jár az élen /30,9 %/, majd következnek Baranya /24,4/, Vas /23,8/ és Zala /23,1 %/ megyék. A mikroregionális vándorlás legalacsonyabb Hajdu /4,7 %/, Csongrád /7,5 %/ megyében, továbbá Fogaras /8,5/, Szeben /8,6/ és Brassó megyében /9,8 %/. A makroregionális, azaz a más megyébe irányuló vándorlás az előzőekből következően Dunántúlon a legnagyobb, Győr /28,9 %/, Fejér /28,8 %/ és Veszprém /25,9 %/ megyében. Legalacsonyabb Hunyad /4,6/ Krassó-Szörény /5,9 %/ és Beszterce-Naszód /6,2 %/ megyében.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a belső vándorlás megyék szerinti tipizálása két nagy táj körül polarizálódik. Az egyik Dunántul, a másik Erdély. A dunántúli megyék népessége a legmobilabb, az erdélyi népesség pedig a legmozdulatlanabb.

Ha a háromféle magatartást, a helyben maradáást, a mikro- és makroregionális jellegű vándorlást megyénként az országos átlaghoz viszonyítjuk, és

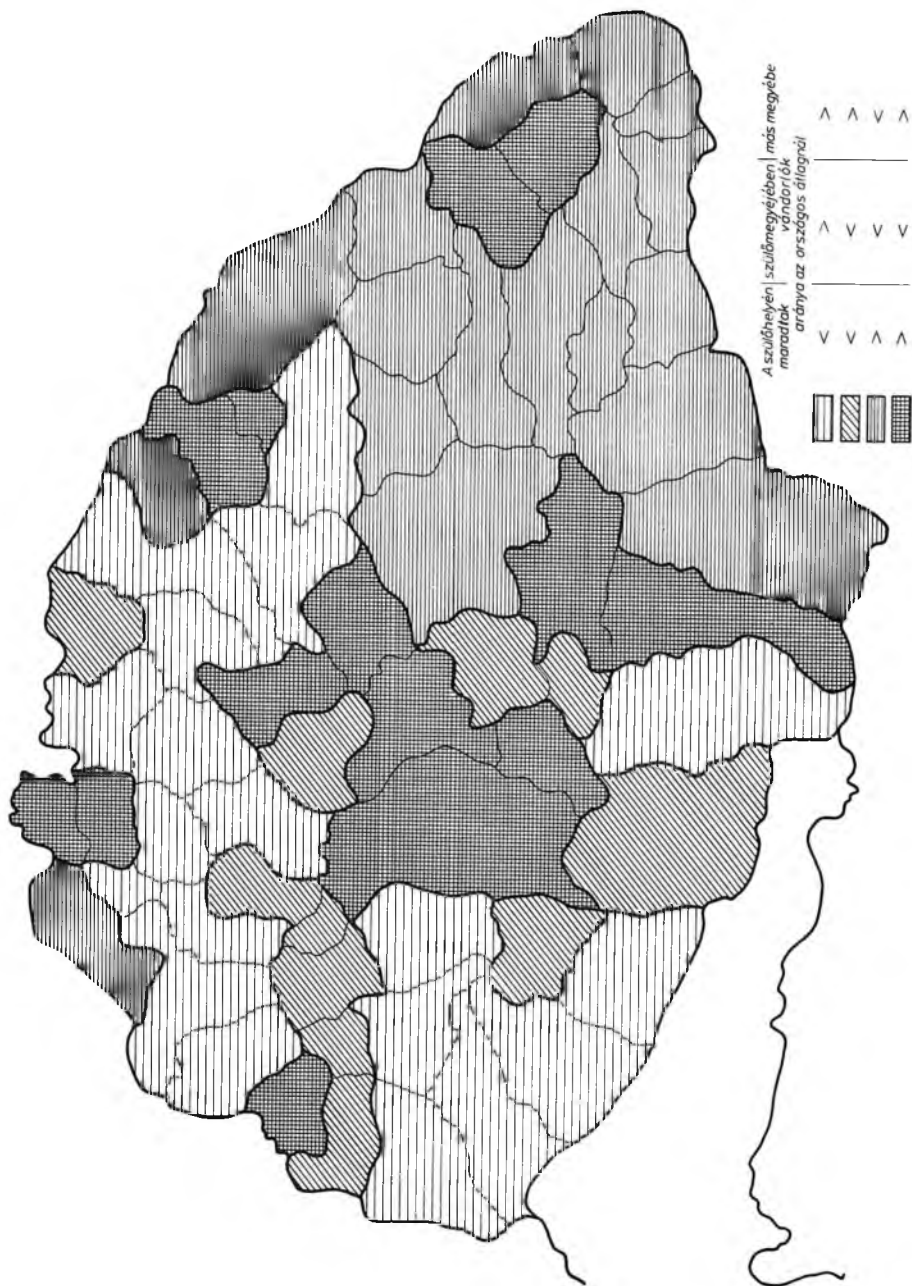
csak eltéréseik irányát /nagyobb, kisebb/ regisztráljuk, akkor négyféle típusba sorolhatjuk a megyéket /lásd I. ábrát/.

Nem meglepő az elmondottak alapján, hogy az ország keleti része /két kisebb megye kivételével/ abba a típusba sorolódik, amelyben a nem vándorlók aránya magasabb az országos átlagnál és a mikro-, valamint a makroregionális vándorlás kisebb mint az országos átlag. A másik igen nagy és viszonylag összefüggő területet felölelő tipushoz tartozik a Dunántul nagy része, és az északi dombos, hegyes terület néhány megye kivételével. Ez a táj, amelyet ugyan Győr, Sopron, Moson és Komárom megye elválaszt egymástól úgy jellemezhető, hogy a nem vándorlók aránya kisebb volt az országos átlagnál, de a mikro- és a makroregionális vándorlás nagyobb mint az országos átlag. A Duna-Tisza között elterülő megyék több típusba sorolódnak. Ez a durva osztályozás értelmezhető úgy is, hogy az ország keleti felében a városiasodás és az iparosítás nem gyakorolt olyan vonzó hatást a népességre, hogy a vándorlással járó kockázatot kiegyenlítette volna. Ezzel szemben az északi megyékben és a Dunántulon a helyi körülmények taszítása /alacsony mezőgazdasági munkabérek, a földbirtok megosztása stb./, valamint az ipari beruházások és a városiasodás vonzása idézte elő az országos átlagnál nagyobb méretű mikro- és makroregionális vándorlást, a szülőhely nagyarányu elhagyását. Nem kétséges, hogy ezt a hipotézist elég bonyolult, sok változót szerepeltető modellel kellene ellenőrizni.

A modellnek egyik problémája volna az urbanizáció és a vándorlás kapcsolatának leírása. Vándorlási adataink ugyanis csak megyékre és törvényhatósági jogu városokra vannak. A rendezett tanácsu városok vándorlását csak a tényleges és a természetes népmozgalom különbségéből közelíthetnénk meg, a már említett hibával terheltten. Az urbanizáció és a vándorlás kapcsolata még így is - csak a törvényhatósági jogu városok adatait felhasználva - említésre méltó. Magyarországon /Horvátország nélkül/ 1910-ben közel minden ötödik vándorlót a törvényhatósági jogu városokba vettek számba. A törvényhatósági jogu városokba vándorlóknak pedig közel fele Budapesten volt fellelhető. Szembetűnő, hogy a dunántuli megyékben született népességnek több mint 8 %-a vándorolt a városokba, míg Erdélyben csak 2,8 %-a.

A különbség nagy részét természetesen az egyes régiókban található törvényhatósági jogu városok száma és népességének nagysága magyarázza, valamint a városok távolsága a régió településeitől.

I. A MEGYÉK VÁNDORLÓIK MEGOSZLÁSA SZERINT /1/ 1910

Mindezt mérlegelve úgy is tipizálhatjuk a megyéket, hogy a városokba, születési megyéjük nem-városi településeire és más megyék vidéki településeire vándorlók arányát viszonyítjuk ugyanezen mutatók országos átlagaihoz /lásd II. ábrát/.

A hatféle típus három részre bontja az országot. Az ország déli megyéiben a városba vándorlás kisebb az országos átlagnál. Az ország közepén nagyobb mint az országos átlag, végül pedig az északi és az északkeleti megyékben a városba vándorlók aránya ismét kisebb mint az országos átlag. A három nagy táj /kivéve a baranyai beszögellést/ egyenként is összefüggő egészet alkot és olykor több szomszédos megye sorolható azonos típusba. Megjegyzendő, hogy az 1910. évi népszámlálás szerint a déli régióban fekvő törvényhatósági jogú városok népességének száma /jelenlévő népesség/ körülbelül négyszer annyi mint az északi területen fekvő két törvényhatósági jogú városé /Kassa és Miskolc összesen 95,7 ezer/. A középső régióban a városi lakosság száma pedig Budapest nélkül is kétszer annyi mint a déli régióban, Budapesttel együtt pedig megközelítette az 1,7 milliót.

Az elmondottak alapján tehát a városi vándorlás is az ország közepe felé irányult. Ez a középső régió egyébként hosszasan elnyulik nyugat-keleti irányba, a magyar városhálózat sajátos lokációja miatt.

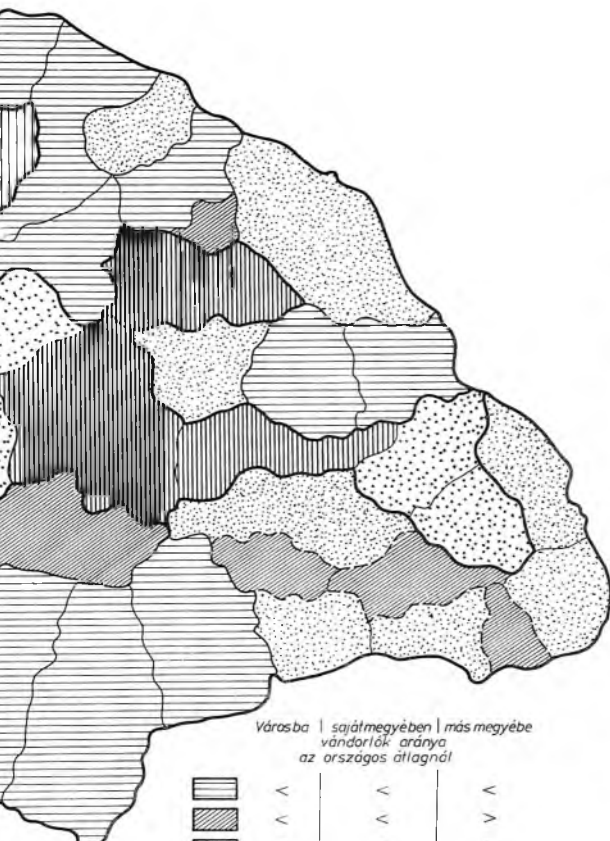
Kiegészítésképpen: a törvényhatósági jogú városok között 100 ezer főnél nagyobb volt a vándorforgalom. Szembetűnő azonban, hogy Budapest közel félmillió vándorlási nyereségéhez a törvényhatósági jogú városok csak 50 ezer fővel járultak hozzá. Kiemelendő egyébként, hogy a törvényhatósági jogú városoknak nagyobb a népességmegtartó erejük, mint azoknak a megyéknek, amelyeknek területén fekszenek, kivéve Komáromot, Baját, Miskolcot, Nagyváradot, Aradot, Temesvárt és Kolozsvárt.

A megyék előzőekben ismertetett tipizálása természetesen megközelítő módszernek minősítendő. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a megyében született népesség és a megyében, vagy más megyébe vándorlók aránya országos szinten nem áll korrelatív kapcsolatban egymással. /A megyében született népesség számának és ugyanabban a megyében vándorlók arányának regressziós egyenlete $y = 0,09x + 12,9$; $r = 0,33$./ Bár egyes régiókban, különösen a Dunántúlon / $y = 0,03x + 10,8$; $r = 0,74$ / és Erdélyben / $y = 0,02x + 8,6$; $r = 0,56$ / a megyében született népesség száma és ugyanabban a megyében vándorlók aránya között nem nagyon erős kapcsolat mutatható ki. Mindebből az állapítható meg,

225

II. A MEGYÉK VÁNDORLÓIK MEGOSZTLÁSA SZERINT /2/ 1910

Városba | saját megyében | más megyébe
vándorlók aránya
az országos átlagnál

	>	>	>
	>	>	>
	>	>	>
	>	>	>
	>	>	>
	>	>	>

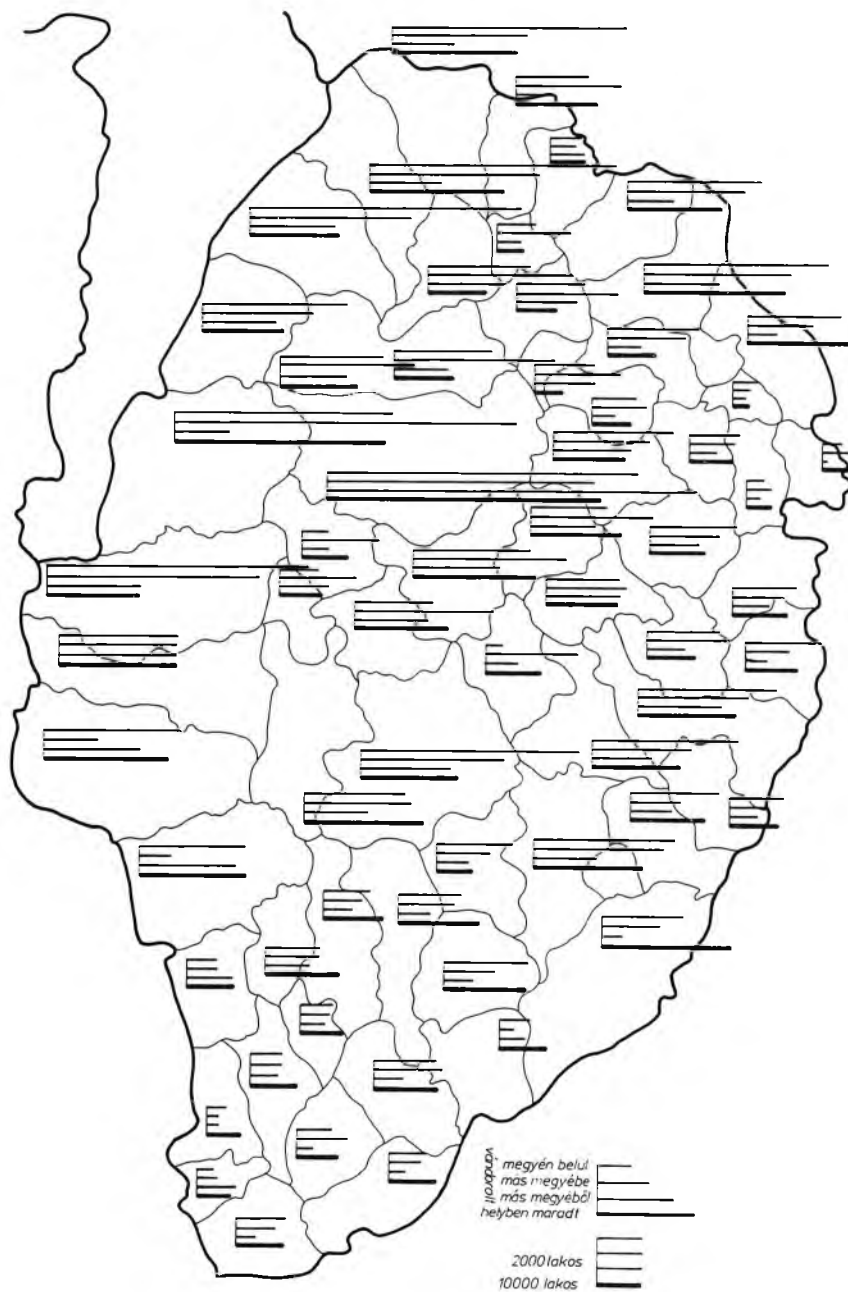
hogyan a vándorlók arányát a szóbanforgó és környező megyék gazdasági-társadalmi jellemzői határozták meg elsősorban. Nem zárható ki azonban az a feltevés sem, hogy a népesség számának abszolút nagysága is befolyást gyakorolt a vándorlás mértékére, ugyanúgy mint a megyék alakjának konfigurációja, területi és egyéb kommunikációs viszonyai. A megyén belüli vándorlás arányát a települések nagyságrendjének megoszlása és az ezzel a ténnyel szoros kapcsolatba hozható házasságkötési mozgalom nyomán kialakuló területi mobilitás is meghatározta. Mindezt - a felhasznált adatokat és a módszert is - szem előtt tartva, az ismertetett tipizálását, megközelítő kísérletnek kell minősítenünk.

Bármilyen ismérvek alapján is osztályozzuk a megyéket vándorlásaik jellemzői szerint, két nagy csoport mindenképpen fennmarad. Nevezetesen a bevándorló és a kivándorló típusú megyék csoportja. 1910-ben Magyarországon /Horvát Szlavonország nélkül/ 63 megyéből nyolc megye és 26 törvényhatósági jogú város közül 20 város vándorlási mérlege volt pozitív /lásd III. ábrát/.

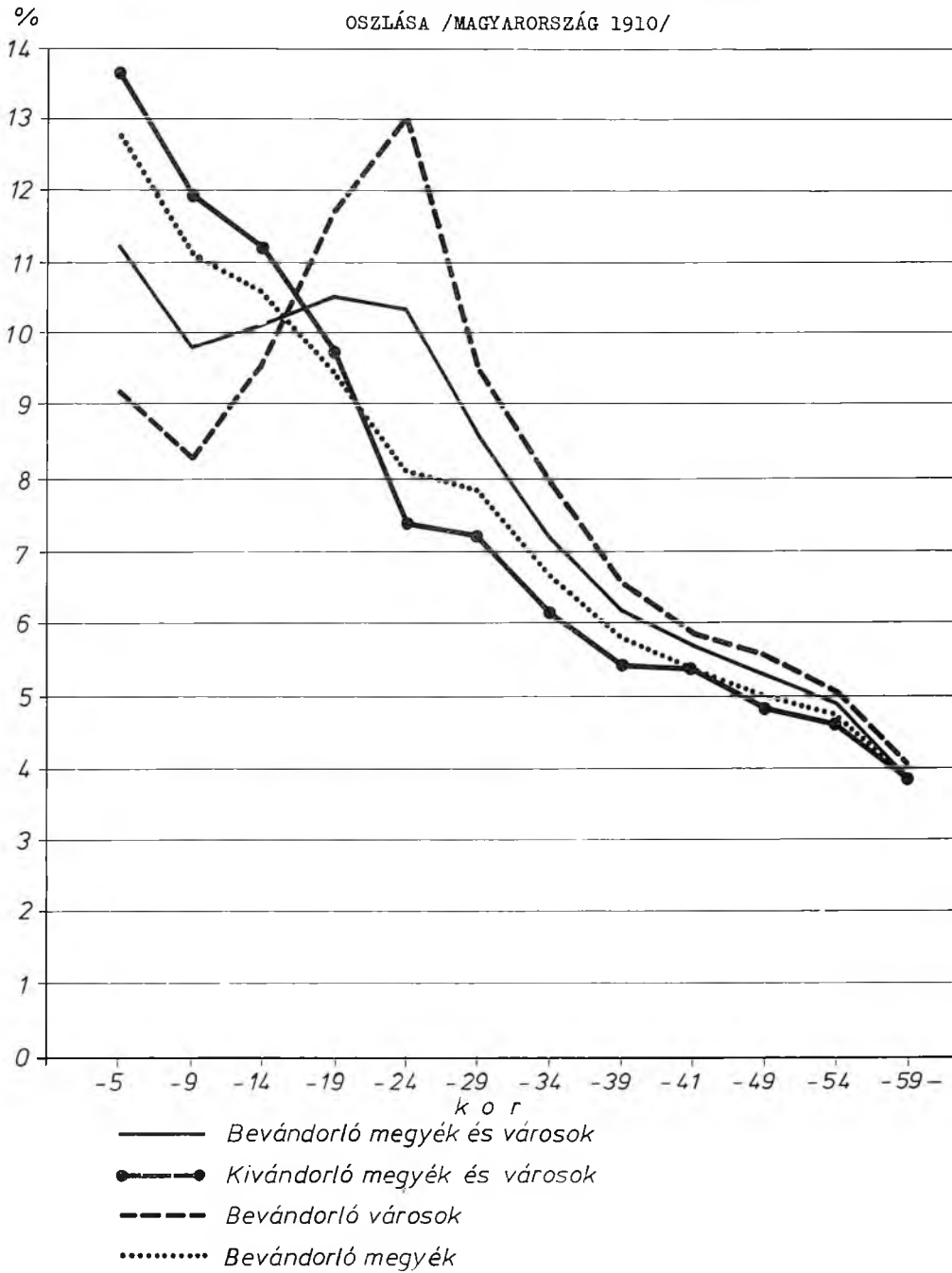
Nagyon jellemző, hogy Pest, Moson és Krassó megye, valamint Erdélyben Beszterce, Brassó, Fogaras, Hunyad és Szeben megyék minősíthetők bevándorló típusú megyének. Továbbá, hogy a városok közül Székesfehérvár, Selmecbánya, Baja, Szabadka, Zombor, Hódmezővásárhely kivándorló típusú törvényhatósági jogú városok. 1900-ban a bevándorló megyék névsorát Szabolcs, Temes és Erdélyben Alsó Fehér megyével kell kiegészíteni és csak két város: Hódmezővásárhely, valamint Kecskemét mutat vándorlási veszteséget /Borsod megyét azért nem említjük, mert Miskolc még nem szerepel a törvényhatósági jogú városok között és emiatt a megye vándorlási nyereséggel rendelkezik/. A vándorlás iránya már az elmondottakból is kitűnik, de mégjobban kiütközik majd a regionális viszonylatot bemutató kartogrammon. Ha a bevándorló és kivándorló típusú megyék a vándorlási folyamatnak két alaptípusát képezik, akkor ezek a típusok feltehetően más gazdasági és társadalmi jelenségekkel, folyamatokkal is asszociálódnak. Ebből kiindulva és a vándorlók általános kormegoszlását feltételezve, összehasonlítottuk a be- és kivándorló típusú megyék kormegoszlását /lásd IV. ábrát/.

Az adatok tanúsága szerint a bevándorló megyékben és városokban a munkaképes korú népesség aránya magasabb mint a kivándorló típusú megyékben és városokban. Még jellemzőbb a különbség a be- és kivándorló típusú városok között. Az is feltételezhető, hogy az elvándorlók nagyobbik hányada nőtlen, azaz a kivándorló típusú megyékben és városokban kisebb az arányuk mint a bevándorló típusú egységekben.

III. MEGYÉN BELÜL ÉS MÁS MEGYÉBE VÁNDORLÓK, VALAMINT A HELYBEN
MARADÓK 1910

IV. BEVÁNDORLÓ ÉS KIVÁNDORLÓ JELLEGŰ MEGYÉK ÉS VÁROSOK KORMEG-
OSZLÁSA /MAGYARORSZÁG 1910/

A kivándorló típusu megyékben azonban éppen megfordítva magasabb a nőtlenek arányszáma /56,9 %/, mint a bevándorló típusu megyékben /52,3 %/. A hipotézis csak a városok esetében igazolható /a kivándorló városokban a nőtlenek aránya 55,9, a bevándorló típusu városokban 61,5 %/. A feltételezés és az arányszámok helytállósága természetesen igen sok egyéb körülménytől is függ, többek között a termékenység eltérő színvonalától és nem utolsósorban attól a körülménytől, hogy adataink a népszámlálás időpontjában élő generációknak életük folyamán egyszeri vándorlását regisztrálták és a vándorlás, valamint a népszámlálás időpontja között házasságot is köthettek.

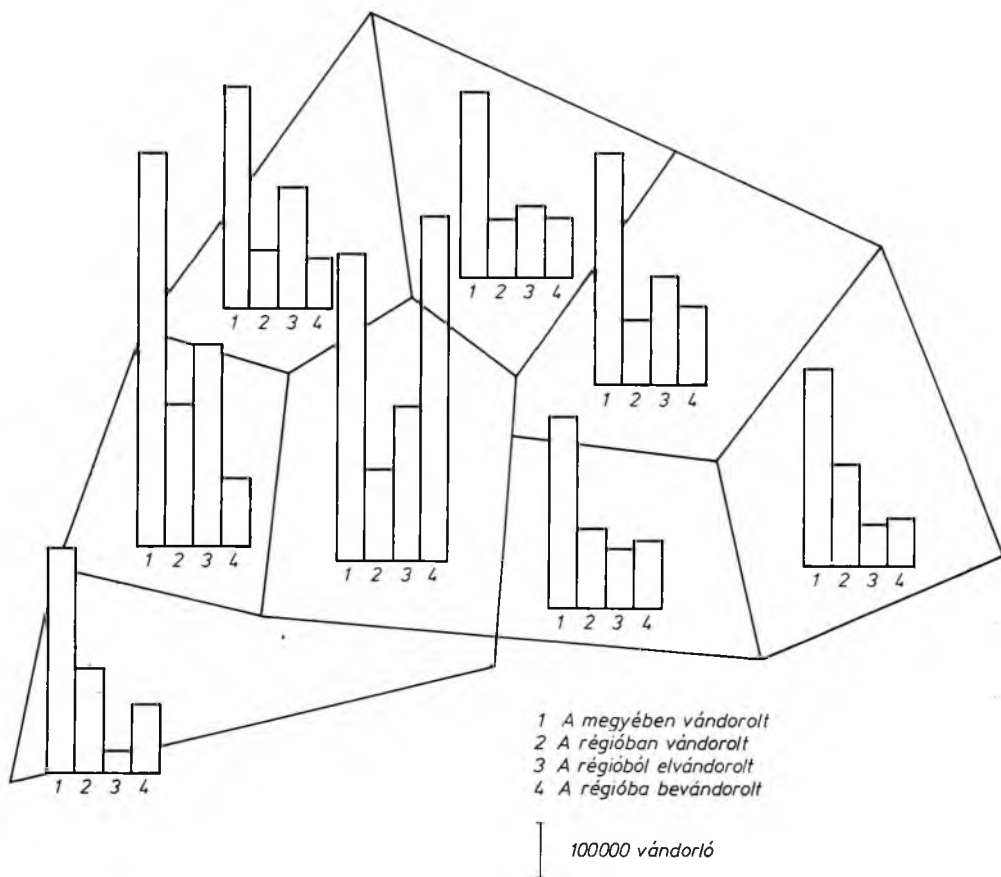
Egy másik feltételezés szerint a vándorlás módosítja a női termékenységet. A termékenységet Coale-féle mutatóval mérve ez a hipotézis sem igazolható maradéktalanul. Az országos átlagnál alacsonyabb termékenységű Krassó / $I_f = 30,61$ /, Hunyad /34,07/, Brassó /35,44/, Beszterce /37,65/ és Fogaras /38,25/ megyékben az előzőek szerint bevándorlási többlet jelentkezett. A kivándorlási többlettel rendelkező Somogy / $I_f = 30,04$ /, Baranya /31,64/, Hont /33,23/ és Temes /33,41/ megyékben azonban ugyancsak igen alacsony a női termékenység. Ha a megyékben született összes népességhez viszonyítjuk a saját és más megyébe vándorlók arányát, valamint a női termékenységet, akkor is ellentmondásos képet kapunk. Például a nagy kivándorlási aránnyal rendelkező Baranyának alacsony a termékenysége, de az alacsony kivándorlási arányt mutató Krassó megyének is alacsony a termékenysége. Idézhetjük azonban Komárom vagy Vas megye példáját Csik megyével szemben. Az előbb említett megyékben ugyanis magas a termékenység és magas a kivándorlási arány, míg Csik megyében - az ország legnagyobb termékenységű megyéjében - igen alacsony a kivándorlási arány. Végül megemlítjük, hogy 1890 és 1910 között csak Turóc, Szepes és Szolnok-Doboka megyében növekedett a női termékenység. 1900 és 1910 között ellenben Brassó, Fogaras, Hunyad, Kis-Küküllő és Udvarhely megyéket kivéve az egész Erdélyben /még Bihar megyét is ide kell sorolnunk/, bár 1900-1910 között a kivándorlók száma Erdély minden megyéjében megnőtt. Az elmondottak alapján nem bizonyítható, hogy a vándorlás és a női termékenység között kapcsolat állott volna fenn, illetve vélelmezhető, hogy ez a típusú vándorlási statisztika több generáció vándorlását mérve alkalmatlan, vagy érzéketlen a női termékenység és a vándorlás kölcsönös kapcsolatának mérésére.

A vándorlás három klasszikus kérdése közül, "ki", "miért", és "hová" vándorol, megkíséreltük a vándorlási távolság kérdéskörének megközelítését is. Mellozva az ismert módszereket, 16 olyan megyét választottunk ki, ahonnan a szomszédos megyékbe és legalább ezekkel a megyékkel határos megyékbe lehetett

kivándorolni. Kimaradtak tehát azok a megyék, amelyek az ország szélén feküdtek, vagy azokkal a megyékkel voltak határosak, amelyek az országhatár mentén terültek el. A kivándorlókat négy csoportba soroltuk: saját megyéjükbe, a szomszédos megyébe, a második szomszédos megyébe és a többi fennmaradó megyébe vándorlók. A négyféle kivándorló csoport aránya az összes kivándorlókhoz viszonyítva azt igazolja, hogy Csongrád megyét kivéve mindenütt a saját megyében való vándorlás volt a legnagyobb arányú. A közvetlen szomszédos megyébe vándorolt az összes kivándorlóknak 10-30 %-a. A második szomszédos megyébe irányuló vándorlás Borsod és Békés megyében a legmagasabb /9,8 %/, Szilágy és Kolozs megyében a legalacsonyabb /1,8, 2,7 %/. A többi rendszerint 35-40 megyébe törekvő kivándorlók az összes kivándorlóknak 40 %-át sem érik el. Szem előtt tartva azt, hogy a megyék nagysága és földrajzi elhelyezkedése jelentős mértékben befolyásolta a kivándorlás távolságát - a gazdasági és a társadalmi körülményeken kívül - mégis hangsúlyozhatjuk, hogy a XIX. század második felében a magyarországi belső vándorlás viszonylag kis távolságokat ölelt fel, illetve, hogy a második szomszédos megyékbe és még azon túl is /kivéve Csongrád 44,3 % és Fejér megye 40,2 % kivándorlóit/, a vándorlóknak csak egyharmada jutott el.

Megjegyzendő egyébként, hogy páronként vizsgálva nagyon gyenge összefüggés mutatkozik a saját megyében és a szomszédos megyékbe, továbbá a közvetlen szomszédos megyébe, és az ezekkel határos szomszédos megyékbe vándorlók aránya között. Átlépve a megyei határokat és felhasználva a Statisztikai Hivatal regionális beosztását, megállapítható, hogy a Duna-Tisza köze, a Tisza-Maros szöge, Horvát-Szlavon ország, valamint igen kis mértékben Erdély népessége gyarapodott a vándorlási mozgalmából. A három északi régió, valamint a Dunántul ellenben vesztett népességéből a vándorlási folyamatnak tulajdoníthatóan /lásd V. ábrát/.

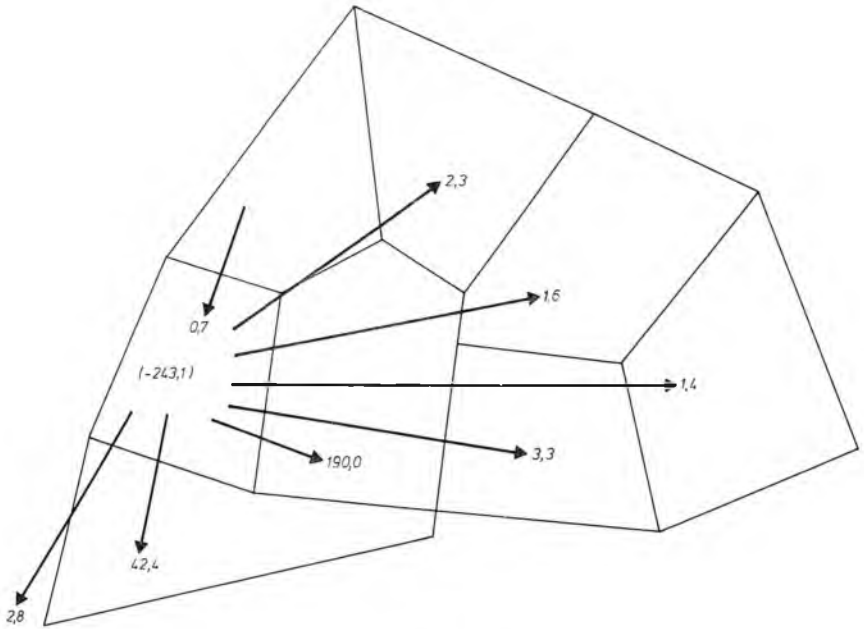
V. INTRA- ÉS INTER-REGIONÁLIS VÁNDORLÁS

Ez az infra- és interregionális vándorlást feltüntető térkép azt is mutatja, hogy az intra-regionális vándorlás /tehát a megyében és a régión belül lezajló vándorlás/ a Duna-Tisza között kivéve minden régióban lényegesen nagyobb volt, mint az interregionális vándorlás abszolút mennyisége. /A régióból ki- és a régióba bevándorlók összege./ A régiónkénti kartogramok pedig azt igazolják, hogy a Dunántul vesztett a legtöbbit népességéből, többet mint a három északi régió együttvéve. A Duna-Tisza köze pedig több mint 350 ezer fővel gyarapodott /lásd VI/a-h. ábrákat/.

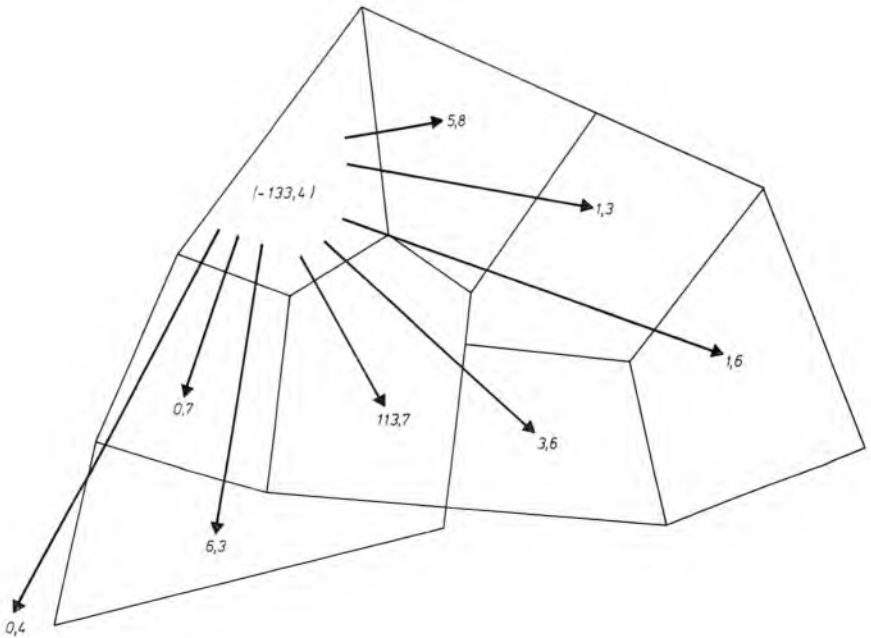
VI. a A DUNA JOBB PARTJÁNAK VÁNDORLÁSI MÉRLEGE 1910

/1 000 f5/

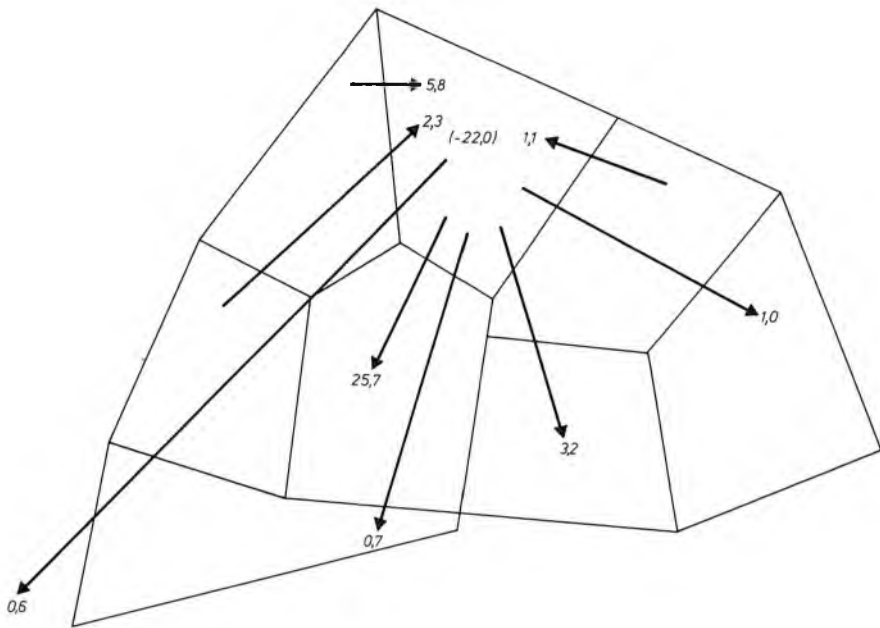
VI. b A DUNA BAL PARTJÁNAK VÁNDORLÁSI MÉRLEGE 1910

/1 000 f5/

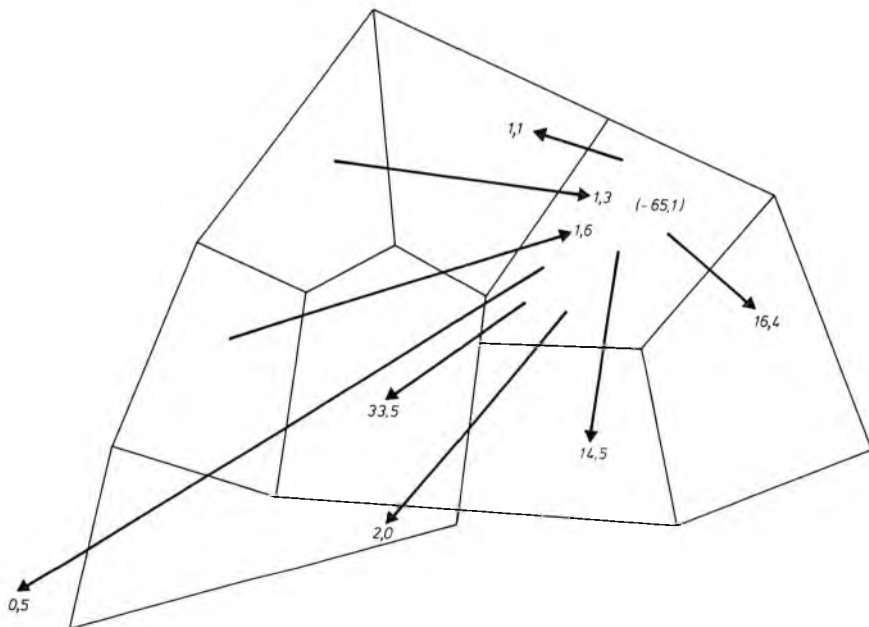
VI. c A TISZA JOBB PARTJÁNAK VÁNDORLÁSI MÉRLEGE 1910

/1 000 fő/

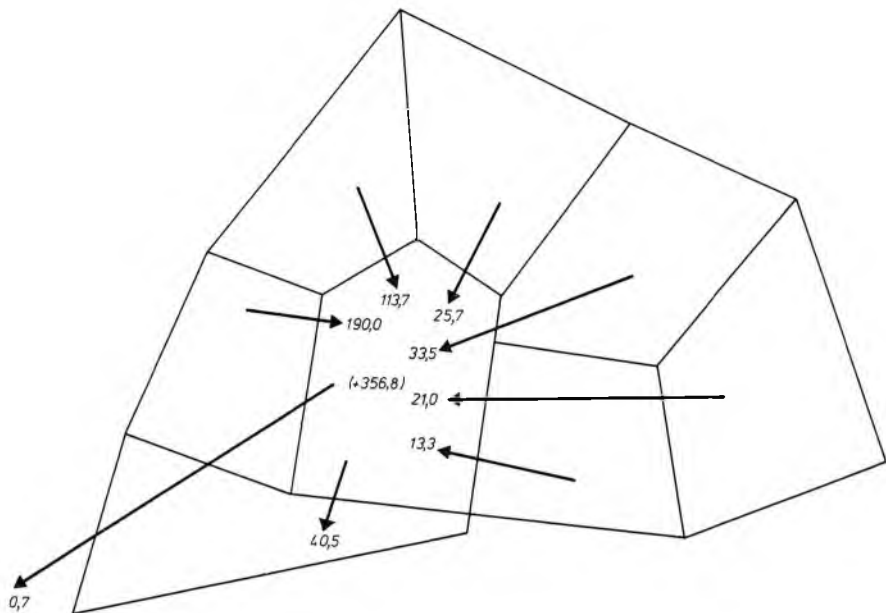
VI. d A TISZA BAL PARTJÁNAK VÁNDORLÁSI MÉRLEGE 1910

/1 000 fő/

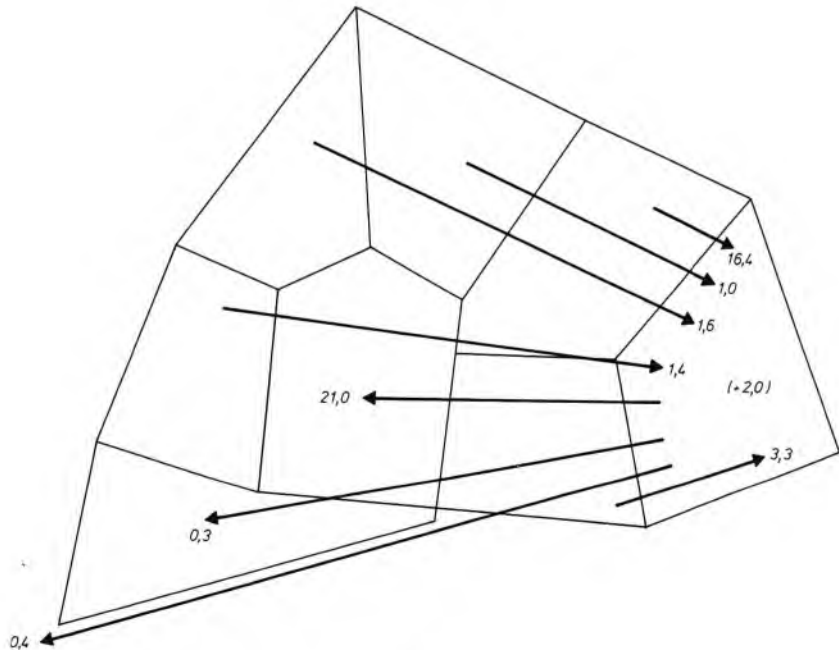
VI. e A DUNA-TISZA KÖZÉNEK VÁNDORLÁSI MÉRLEGE 1910

/1 000 f6/

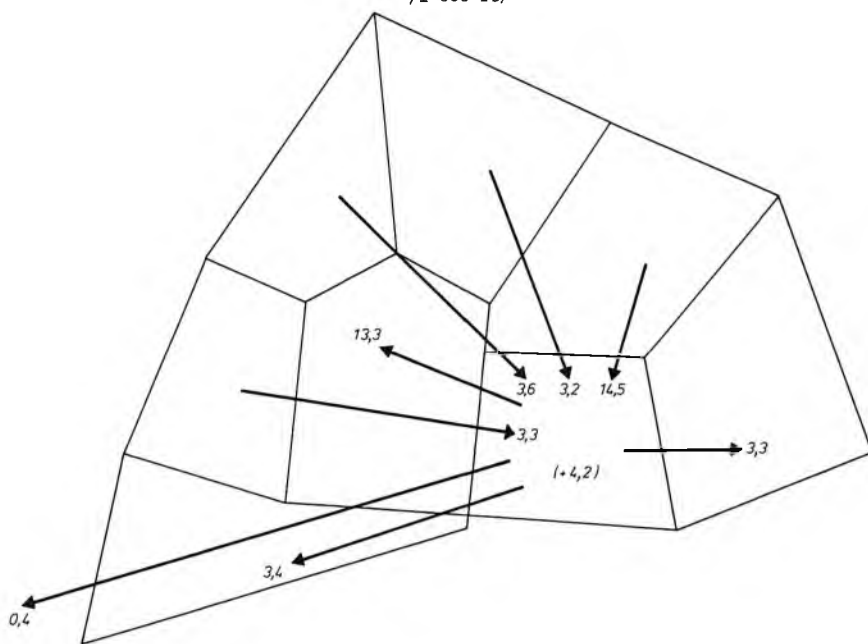

VI. f A KIRÁLYHÁGÓN-TULI VÁNDORLÁSI MÉRLEGE 1910

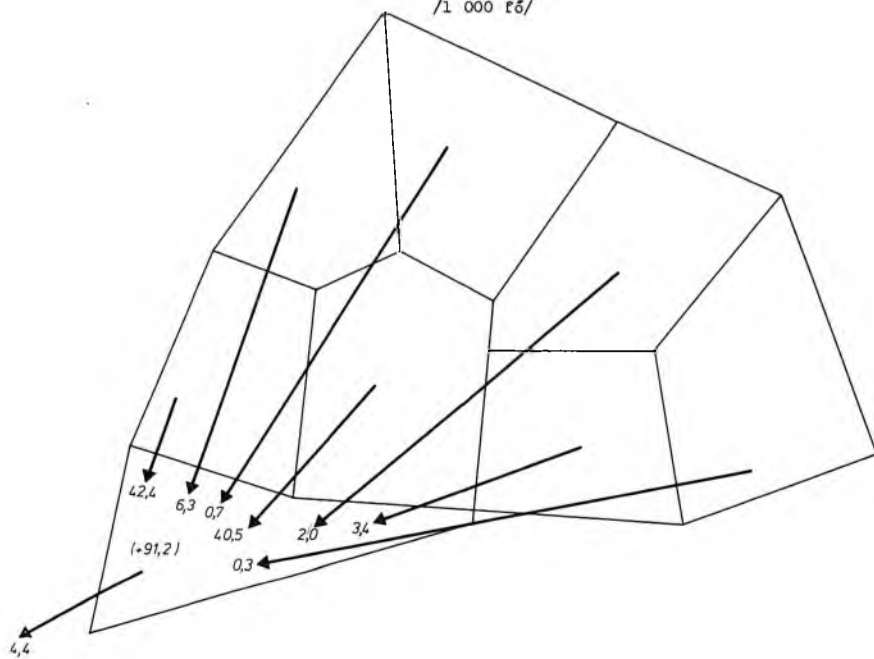
/1 000 f6/

VI. g A TISZA-MAROS SZÖGÉNEK VÁNDORLÁSI MÉRLEGE 1910
/1 000 fő/

VI. h HORVÁT-SZLAVÓN ORSZÁGOK VÁNDORLÁSI MÉRLEGE 1910
/1 000 fő/

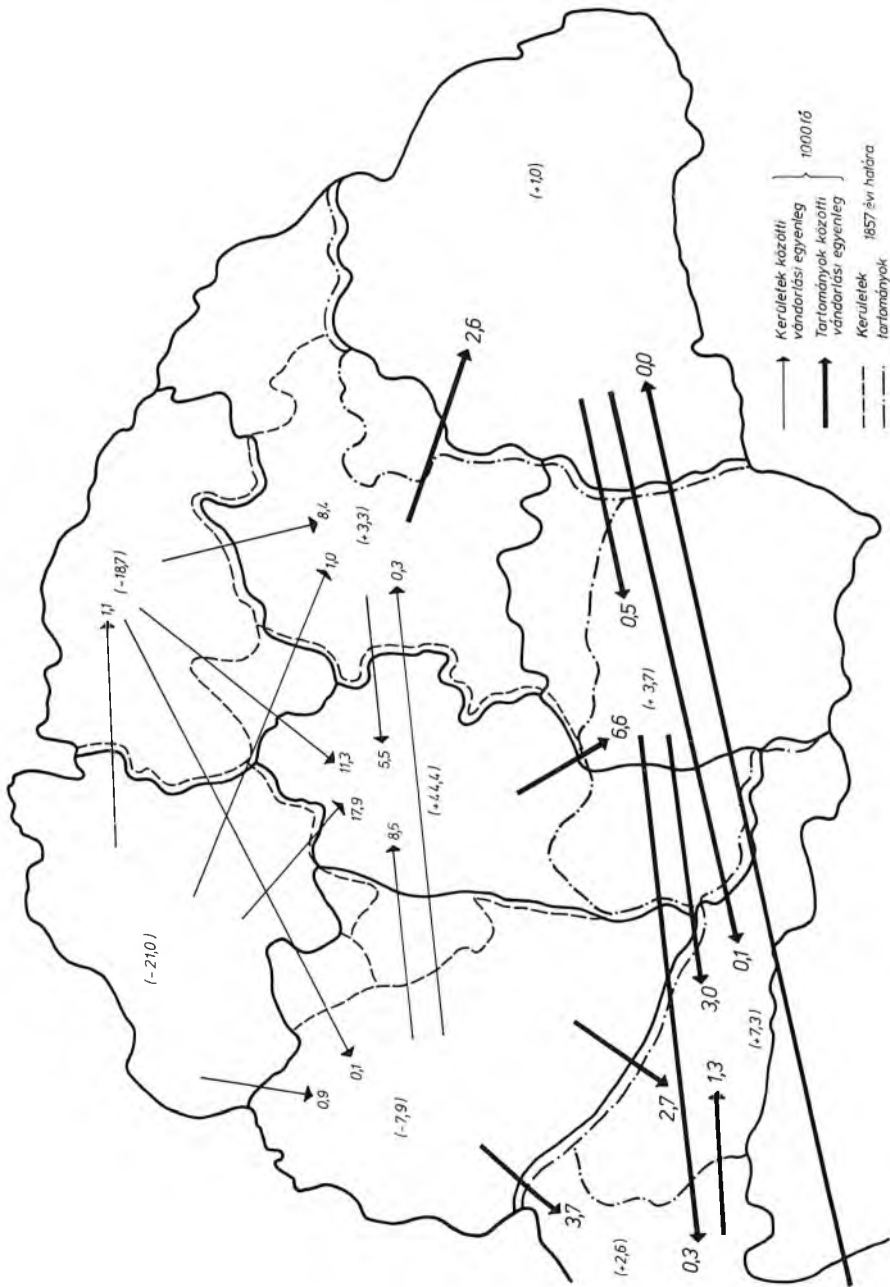
A kartogrammok egyszersmind a régiók közötti vándorlási folyamatok egyenlegét is tartalmazzák. Ezzel összefüggésben kiemelendő, hogy a korábbi állításokkal szemben nemcsak észak-déli irányú vándorlás zajlott az országban, hanem nyugat-keleti irányú is. A déli-északi vándorlás elenyésző volt. Utolsó kartogramunk is ezt igazolja /lásd VII. ábrát/.

A délre és középre irányuló vándormozgalom az 1857. évi népszámlálás adatai alapján is kiegészül a nyugat-keleti irányú vándormozgalommal. 1857-ben még csak a két északi kerület /Pozsony, Kassa/ és a Dunántuli kerület vesztett népességéből. A pesti, nagyváradai és erdélyi kerület bevándorló jellegű volt. A Horvát-Szlavon tartomány, a Katonai Határőrvidék és a Szerb-Telemes vajdaság, valamint Erdély vándorlási mérlege pozitív Magyarországgal /az öt kerülettel/ szemben. A déli és a keleti irányú vándorlás tehát feltehetően jellemzi az egész XIX. század második felét.

/Megjegyzendő egyébként, hogy az 1857. évi vándorlás adatai a jelenlévő idegenek származási helyét feltüntető osztrák népszámlálás adatai alapján voltak kimunkálhatók./

VII. KERÜLETEK ÉS TARTOMÁNYOK VÁNDORLÁSI MÉRLEGE

1857 /1 000 fő/

V I T A

LAKATOS MIKLÓS

Azt kérdezném Erdősi Ferenctől, hogy a vizsgálatához az 1978. december 31-i adatfelvételnek az adatait használta-e, vagy pedig a 80-as népszámlálásnak az adatait, mert e kettő között elég nagy különbség van.

ENYEDI GYÖRGY

Kérdésem ugyancsak Erdősi Ferenchez az, hogy kimutatható-e valami összefüggés a napi munkabajárás intenzitása, a helyben lakó és eljáró dolgozók aránya és a népesség stabilizálódása között? Jelentősebb-e a napi munkabajárók aránya a Dél-Dunántulon mint országosan, hiszen az aprófalvas hálózat az ingázás statisztikai kimutatásában a nagyobb arányt segíti elő?

A másik kérdésem Fóti Jánoshoz szól. Amennyiben helyesen tudtam követni előadásának adatait, Budapest foglalkoztatását illetően nagyjából az a feltételezés érvényesült, hogy a főváros körülbelül a mai súlyát megőrzi a gazdaságban, belső szerkezeti változtatások mellett. Az tehát a feltételezés, hogy a főváros gyakorlatilag ugyanolyan jelentős marad az ország településhálózatában, mint most?

LAKATOS MIKLÓS

Fóti János kollegám előadásához szeretnék néhány szót szólni. Arról, hogy az ingázás előrejelzésének milyen problémái vannak. Az ingázás egy olyan jelenség, amely elsősorban területhez kötődik. Ha ingázást akarunk prognosztizálni, akkor azt elsősorban területi vonatkozásban kell megtennünk, mert az, hogy az országosan mondjuk nem 1 200 000, hanem 1 300 000 a naponta ingázók száma, igazából nem nyújt kellő támpontot a tervezésnek.

Az ingázás előrejelzésére vonatkozó számításoknál tehát arra kell koncentrálni, hogy egyes kisebb-nagyobb körzetekben hogyan alakul az ingázás. Erre nagyon jó példa volt a budapesti agglomeráció és Budapest vonatkozásában a két terület közötti ingázás prognosztizálása, de, hogy mennyire bonyolult ez a probléma, arra szeretnék csak egy példát mondani.

Ha egy kicsit közelebbről megnézzük a budapesti agglomeráció 43 települését, akkor azt találjuk, hogy az ingázók számának növekedése tulajdonképpen csak a budai oldalon lévő agglomerációs településeket érintette. A vizsgált terület ingázási prognózisának elkészítésénél tehát figyelembe kell venni azt, hogy 1970 és 80 között tulajdonképpen csak ennél a térségnél nőtt jelentős mértékben a Budapestre eljáróknak a száma. Vita volt arról, hogy a népgazdasági terv szállítson egyéb olyan információkat, amelyek a demográfiai előrejelzést segítik. Én úgy érzem, hogy az ingázásnál ez még inkább fontos, mivel egy elfogadható ingázási előrebecslésnek feltétele az, hogy tudjuk milyen beruházások lesznek az adott térségben, a közlekedési infrastruktúra hogyan alakul, mi a szándéka a gazdasági vezetésnek a vizsgált térség veszteségesen termelő üzemivel, vállalataival kapcsolatban stb. Az agglomerizációs térségnél maradvva például ha felépülne a két szélső Duna hid, akkor véleményem szerint az egész agglomerizációs térségnek az ingázása igen jelentősen megváltozna, nemcsak a Budapestre bejárók, hanem az agglomerizációs települések közötti ingázók vonatkozásában is. Tehát ezek a kiegészítő információk az ingázás előrebecslésénél majdnem olyan fontosak, mint maga a népesség előrejelzés.

Utalni szeretnék arra is, hogy az ingázás vizsgálatánál nem csak az aktív keresők ingázását kell megnézni, hanem a nappali tanulók ingázását is.

Egy harmadik körülményt hadd említsek még, hogy tulajdonképpen ez az ingázási fogalom, amivel dolgozunk, nem a legtökéletesebb, mert ez tulajdonképpen csak a közigazgatási határok közötti ingázást jelenti. Tehát ilyen értelemben igen erősen befolyásolja az adott település struktúra az ingázást. Természetes, hogy Baranyában nagyobb az ingázás mint Csongrád megyében, mert Csongrád megyében jóval kevesebb település van mint Baranyában. Ezért az ingázásnak ezt a fogalmát ki kell egészíteni az utazási idő és az utazási mód fogalmával, ezt a három kategóriát kell együtt kezelni, és ilyen értelemben lehet az ingázás prognosztizálását is ennek megfelelően elvégezni.

A hallgatott előadások - főként Dányi Dezsőnek és az őt megelőző előadó mondandóinak kapcsán bennem az ingázás nemzetgazdaságilag elviselhető mértékével összefüggésben fogalmazódnak meg bizonyos kérdések. Dányi mondandóiból kiderül, hogy az utolsó évszázadban Magyarországon, korábban természetesen Nyugat-Európa városiasodott térségeiben is a népesség mozgásiránya az ipari koncentrációk egyre magasabb szintjét megvalósító térségek felé irányult. 1880-1960 között majdnem szekuláris érvénnyel ki is mutatható a népesség tömörülés irányai és az agrárkoncentráció előrehaladottsága között egy közel 0,9-es negatív asszociációs koefficiens. A nemzetgazdaság két fő szektorának egyidejű koncentrálódása - fogalmaim szerint tehát a tőkésedés - együtt jár a népesség jelentős települési átstrukturálódásával, s ez szükségképpen mind termelői, mind pedig infrastrukturális oldalról az állóeszköz igény koncentrálódásával is szükségszerűen együtt jár.

A folyamat a két háború között annyiban változik, hogy a békeszerződés miatt átrendeződő nemzetgazdaság költségvetési, illetve munkaerő keresleti korlátai miatt a viszonylag képzetlen munkaerő szükségképpen az un. közepes technológiájú ágazatok felé mozgott, s ennek a társadalmi termelékenységgel összefüggő negatív hatásai elkerülhetetlenek voltak. Erről mind a korszak nemzeti jövedelem számításai, mind pedig a vonatkozó gazdaságpolitikai kutatások meggyőzhetnek bennünket.

A világgazdaság, illetve a világpolitika átrendeződése 1945 után részben kellően át nem gondolt mintakövetéssel is összefüggésben olyan sajátos gazdaságpolitikai rendszert hozott magával, amely végül is - érthetően - gyökereivel a korábbi évtizedekben kapaszkodott, ám kevésbé szükségszerűen a korábbi alaptrendek folytatójának is bizonyult. Az ipar koncentrálódása rohamosan nőtt anélkül, hogy az idevonzott és egyidejűleg a lakóhelyéről kitaszított népesség adaptivitása lényegesen javult volna. A termelő állomány szerves összetételének kivánt magas szintje leginkább csak a hányados nevezőiben lévő forgótöke lehetséges minimalizálásával volt biztosítható. E gazdaságpolitika sikere bár nem kizárólagosan, de döntően az alacsony foglalkoztatási költségek mellett is tömeges munkavállalás függvénye volt. Mindez egyébként technológiai oldalról megalapozta az általános foglalkoztatottság szociális vívmányát, de az általános munkakötelezettség azóta is működő szankció rendszerét is.

A viszonylag olcsó foglalkoztatás azonban természetesen csak látszat lehetett, ezt a látszatot fenntartotta az a népgazdasági elszámolási rendszer, amely először is költségáryos árakkal nem számolt, másodsor csak a béreket tekintette vállalati tehernek, harmadsor a népesség, tehát a munkaerő és fogyasztó tömeg áttelepítésének költségeit a költségvetésből finanszirozta. Miután pedig az utóbbi forrásai a vállalati elvonásokból jöttek létre, tényleges termelési költségként, ti. az adó és elvonás rovatokban megjelenhettek volna, ilyen számítások hiányában azonban - ezeket a korabeli gazdaságirányítás részben ideológiai okokból feleslegesnek ítélte - ezek számításbavétele elmaradt. Attól persze, hogy nem számítottuk, nem lett jobb a gazdaság hatékonysága, sem pedig a termelékenysége.

A munkaerő át- és letelepítésének jelentős infrastrukturális költségeihez képest tagadhatatlanul némi megtakarítást jelentett az, hogy az a munkaerőszükséglet, amit az említett 1,2-1,3 millió ingázó alkalmazása fedez, nem jár együtt például városias fejlesztési kísérletekkel. Mindazonáltal azonban azzal, hogy az utaztatás anyagi feltételei jelentősen romlottak, akár a közlekedési szolgáltatások árát, akár vállalati megoldások mellett a gépjárművek növekvő üzemeltetési költségeit tekintjük, relative ismétlődnek a munkaköltségek, az említett tört értéke csökkenni fog.

Látszólag ellentmond ennek az, hogy részben a tőkeigényes ipari rekonstrukciókkal, struktura átalakítási programokkal összefüggésben nő az ipar állóeszköz állománya is. Azt hiszem azonban, hogy erőforrás lehetőségeinket tekintve a két tőke elem növekedésének arányossága nem látszik okvetlenül fenntarthatónak például azért sem, mert a munkaköltségek szintjének emelését a gazdaságossági megfontolásokon kívül életszinvonalpolitikai, társadalmi stabilitási követelmények is meghatározzák. Az elmúlt és a következő néhány év kritikusan alacsony megtakarítási rátája tehát egy strukturális okokból is magas szintű tőke igény mellett valósul meg, s a kettő hányadosából képezhető növekedési ráta szükségképpen csökkenni fog. A többek között finanszirozási okokból is lassu strukturális átalakulás, vagy másképpen az évszázados gazdaságszerkezeti adottságok több ok miatt bekövetkező továbbbélése mellett az ingavándor-forgalom itt jelzett, várható, s - ha jól értem - pozitivan emlegetett növekedése önmagában a tőkeigény növekedése, vagy legalább is stagnálása irányába hat, ami alacsony megtakarítási ráta mellett - ennek szintje a jelzett okok miatt relative alacsony termelékenység mellett szükségszerűen alakult, s az adott körülmények között csak bizonyos társadalompolitikai célok részleges feladásával emelhető - a növekedés további lassulása, esetleg a visszaesése irányába hathat.

Mindezen megfontolások után számomra az a kérdéses, hogy mit értsünk az ingavándor-forgalom nemzetgazdaságilag türhető szintjén, egyáltalán a gazdaságosságon? S nem szóltam az ingázás szociális-kulturális feltételeinek csak még további tőkeigény fokozódást vonzó sürgős módosításáról. Vajon nem kellene-e egyidejűleg akár áldozatok árán is a tőke allokációk más módozatait is, például a termelés decentralizációját is tervbe venni?

FARKAS JÁNOS

Tóth Tibor hozzászólása bátorított fel, hogy valójában egy hozzászólásba burkolt kérdést tegyek fel. Tehát általánosabb formában szeretném felvetni Tóth Tibor kérdését. A modernizáció klasszikusainál, Eisenstadtnál és másoknál azt találjuk, hogy többek között a területi mobilitásról, migrációról, egyáltalán a lakosság térbeli mozgásáról mint olyan mutatóról nyilatkoznak, amely a tradicionális társadalommal szemben egy modern társadalom kiépítéséhez vezet, vagy azt elősegíti, egyik tényezőjévé válik. Dányi elvtárs szintén beszélt erről, bár nem használta a modernizáció kifejezést, de azt mondta, hogy ez a területi mobilitás vagy ingázás a XIX. sz. második felében valójában a fejlődésnek a következménye és okozója is volt.

Ezzel - úgy vélem - tulajdonképpen Dányi Dezső is elismerte, hogy ez, akkor a XIX. sz. második felében a társadalmi-gazdasági modernizációban pozitív funkciót betöltő társadalmi folyamat volt. A kérdésem azt a problematikát érinti, hogy e területi mozgás, mint modernizációs mutató fölvethető-e a mai magyar viszonyok között, alkalmazható-e egyáltalán ez? Itt térek vissza ahhoz a kérdéshez, hogy hol a népgazdaságilag elviselhető mértéke ennek, tehát hol van a mérték? Mindeddig ez a szempont egy kicsit mindig zárójelbe került, tehát többet beszéltünk magukról a folyamatokról, ezek prognosztizálásáról, mérési kérdéseiről és így tovább. Kevesebbet beszéltünk arról, hogy ezek mennyiben funkcionálnak, hol válnak diszfunkcionálissá.

Tehát hol az a mérték, amelyen túl ezek a folyamatok már nem a modernizáció, a társadalmi-gazdasági modernizáció eszközei, mutatói, hanem éppen hogy átfordulnak és diszfunkcionálissá válnak? Kérdésem tehát ez, de nem tudtam, hogy kinek adresszáljam. Tehát most szeretném ha valaki, akár a mai előadók közül, akár a két nap előadói közül, aki a modernizáció terminusaival meg tudja fogni ezt a kérdést, legyen szives fölállalni az esetleges választ.

Én Dányi Dezső előadásához szólnék, ami igen megkapó és hallatlan érdekes, új képet festett a múlt század végi és az e század eleji magyar demográfiai változásokról. Tulajdonképpen két gondolat az ami motoszkál bennem. Egyrészt, hogy szabad-e abban a korszakban belső vándorlásról beszélni anélkül, hogy a nemzetközi vándorlást tárgyalnánk. Tehát szabad-e azt mondanom, hogy X megye az egy bevándorló megye, vagy Y egy kivándorló megye, anélkül, hogy tudnám, hogy onnan vajon a fele ember nem vándorolt-e ki az országból. Pláne akkor, amikor nagy volt a vándorlás és majdnem mindegy volt elhatározás szempontjából, hogy Amerikába megyek-e vagy Budapestre megyek-e. Egy erdélyi vagy árvai lakosnak legfeljebb pénz vagy munkahely kérdése volt. Tehát mondjuk a további tudományos kutatás fejlesztését én úgy képelném, hogy nagyon nehéz azt önmagában nézni. A másik dolog az, hogy a történeti Magyarországon túl a mai Magyarország is érdekelne. Szóval magyarul mondva lehetséges-e ezeket az adatokat lefordítva, átdolgozva azt megnézni, hogy ez a mai magyar területen mit jelentett. A napokban megnéztem, hogy ha a mai Magyarországon csak a vándorlási differenciákat nézzük, különösen az 1880-as és 1890-es években és egy picit kevésbé a 900-as évek első évtizedére, ugynevezett nemzetközi vándorlási veszteség gyakorlatilag nincs, holott tudjuk más forrásból, hogy innen is volt kivándorlás, jóval kevesebb, nem három millió, amit versekben szoktak mondani, hanem mondjuk négyszázezer, de mégis volt kivándorlási vesztesége ennek a mai magyarországi területnek. A majdnem nulla szaldót nyilván csak úgy kaphatom meg, hogy ide volt egy jelentős bevándorlás Erdélyből, Északról és a mai Vajdasági területekről.

Tehát jó lenne egy bizonyos továbbfejlesztésnél, vagy a további munkánál erre is egzaktabb választ keresni. Egy másik kérdés azt hiszem az, amit Dányi Dezső nagyon rövidítetten mondott, hogy ez mit jelent strukturális szempontból, falu, város, kor meg nemzetiség bontásban.

Én sem hiszem, hogy bármit is jelentene, de például iskolai végzettségi szempontból biztos, hogy jelentős volt egészében erre az országterületre is, hát hiszen az is egy köztudott dolog, hogy ezek segéd munkások voltak, szemben az itteni magasabb kulturájú népességgel.

Az ingázás témájához fűznék néhány megjegyzést. Ha elméletileg el is lehet képzelni egy nullszaldóju ingázási szituációt, amennyiben a munkahelyek földrajzi eloszlása a munkaképes koru népesség földrajzi eloszlásának tökéletesen megfelel, pillanatokon belül belátható, hogy egy ilyen filozófiai értelemben vett arányosságot a valóságban még statikusan sem lehet soha megteremteni, arról nem is beszélve, hogy egy folyamatban, ahol a gazdasági folyamat és egy demográfiai folyamat egymás mellett halad, teljesen elképzelhetetlen ezt fenntartani. Tehát ingázás az én fogalmaim szerint volt, van, lesz.

Második apró megjegyzésem az, hogy magának a fogalomnak az értelmezésével is a dolog bizonyos összefüggésben van, még olyan értelemben is, hogy számszerint mennyi, mert hiszen a megfigyelés technikájából következik világosan, hogy a közigazgatási egyesítés eltüntet ingázót, esetleg egy település szül ingázást, vagy ingázót anélkül, hogy bármi változott volna. Azon is el lehet persze vitatkozni, hogy miért nem ingázó a Budapest egyik végéből a másikba utazó, de miért ingázó a közigazgatási határt éppen átlépő?

A harmadik megjegyzésem az, hogy számomra úgy tűnik, ilyen modell-értelmezésben a kérdés nem igen tehető fel. Én legszívesebben azt mondanám, hogy semmiféle nemzetgazdasági mértékhez nem lehet azt kötni, hogy mi elviselhető és mi nem elviselhető, és ez sok mindentől következik. De ugye ha modell, akkor a modellnek éppen más dolgokat is figyelembe kéne venni, mert való igaz, az ingázó munkaerő bizonyos társadalmi költségtöbbletet jelent közlekedési infrastruktúra fejlesztés szempontjából népgazdasági értelemben, utazási költséghezjárulás szempontjából pedig primér módon vállalati értelemben. Végső fokon persze így is népgazdasági értelemben, de akkor arról a költségről is beszéljünk, hogy mi történne akkor, ha ezeket az embereket a munkahelyükre akarnánk áttelepíteni? Számoljuk ki a költségét, hogy a 180 000 fő - most csak Budapestről beszélek - naponta beingázót be akarnánk telepíteni ebbe a kétmillió városba - családostól természetesen - ami egy félmillió népesség növekedést jelent költségben egyik oldalon. Másik oldalon, tekintettel arra, hogy - a kivételeket nem számítva - az ingázás gyakorlatilag nem úgy működik, hogy a városlakó ingázik tömegesen a faluba, hanem éppen fordítva, a társadalom elmaradó hasznát is bele kellene építeni a modellbe, minthogy az a nemzeti jövedelem is kiesik, amit a nem mezőgazdaságban foglalkoztatott, városba ingázó ember a második gazdaságban a mezőgazdasági tevékenységben megtermel

amig ingázik, de abban a pillanatban nem termeli meg, amikor bevitem Óbudára, a lakótelepi ház kilencedik emeletére.

ENYEDI GYÖRGY

Számomra, aki a társadalom térbeli szerkezetét vizsgálom, a társadalom fejlődése során a munkahely és a lakóhelynek a szétválása a gyáripár megjelentésével teljesen kézenfekvő folyamat. Számomra ennek a folyamatnak a folytatódása az izgalmas, hogy a modern gazdálkodás település együttesekben folyik. Itt Kovács Tibor korábbi hozzászólására is utalok, megfogalmazása szerint az ingázás lényege az, hogy szétválik a munka és lakóhely, időt, költséget jelent a távolság legyőzése.

Ezt meg kell tenni egy nagy területű városban belül is, ami nem mutatható ki ingázásként. Meg kell tenni bizonyos település együtteseken, vonzáskörzetben belül is. Az ingázást mindig, mint a munkavégzés sanyaru kényszerét szoktuk megemlíteni. Ám a lakosság ugyanezeket az utakat megteszi bizonyos szükségleteinek magasabb rendű kielégítése végett is, vásárlási, egészségügyi, oktatási és egyéb célból. A település együttesekben a lakosság nemcsak a munkabajárás miatt mozog.

Fordított logika, ha az ingázás normális folyamatát hazánk közlekedésének abnormális állapotához akarjuk igazítani. Az ingázás ismert hátrányai nem az ingázás mérséklésével, hanem a közlekedés javításával küszöbölhetők ki. A hátrányok nem az ingázás jelenségéből, nem ebből a szabályos térbeli folyamatból fakadnak, hanem abból, hogy a modern gazdaság az infrastruktúrával szembeni igényeit nem tudjuk kielégíteni.

ERDŐSI FERENC

Az első kérdés felém az volt, hogy milyen évi adattal dolgoztam. Valószínű, hogy az előadásomból nem derült ki az, hogy több időpontot fogtunk meg. A térképek még az 1978-as, kizárólag a négy fő népgazdasági ágra szorító

felvétel alapján készültek. Azóta az országos vizsgálatokhoz már az 1980-as népszámlálási adatokat használtuk fel.

A négy megyeszékhelyre vonatkozó adatokon kívül a többi középfokú központra vonatkozó adatokat közvetlenül az ott lévő városok munkaügyi előadóitól kértük be, azonkívül a kisközpontokban személyi adatfelvételek történtek. Tehát tulajdonképpen egy hibrid adatfelvételtől van szó. Három fajta és még az is a hibája, hogy nem is azonos évről, az egyik 1979-es, a másik pedig 1978-as. Nekem a gondom ott volt, hogy az 1980. évi adatokat az azonos tartalmu 1978. évi adatokkal összehasonlítva már különbséget találunk.

A másik dolog pedig a stabilizáció kérdése. Dél-Dunántul az országos ingázási képben egy eléggé heterogén képet mutat. Baranya Pécs központtal felétlenül országos átlagon felüli, azonban ez semmit sem mond önmagában. A többi megyék ez alatti szinten vannak. Arra a kérdésre, hogy stabilizálta-e az ingázás a népesség elvándorlását általánosságban, határozott igennel nem válaszolhatok. Ezt olyan konkrét adatokkal szeretném megtámogatni, hogy például Pécsnek az agglomerációjában néhány községtől eltekintve az agglomeráció belső övezetéhez tartozó községekben, falvakban is tovább csökkent a lakosság 1970-80 között.

Ezzel szemben, hogy mennyire nem lehet támaszkodni ilyen esetben ezekre a bizonyos szociológiai felvételekre, hadd mondjak erre példákat. Amikor megkérdeztük, hogy szándékozik-e beköltözni a városba, akkor meglepően a válaszolóknak körülbelül a 85 %-a azt mondta, hogy nem. Ugyanakkor 57 % meg volt elégedve a bejárás körülményeivel és azt mondta, hogy egy kissé fárasztó, de azért nagy átlagban elfogadható. Nagyon érdekes az, hogy a különböző nemzeti-ségű emberek hogyan reagálnak erre a kérdésre. A leginkább röghöz kötöttek, tehát a leglokálpatriotább gondolkodásuak úgy tűnik a délszlávok, ami abban nyilvánul meg, hogy 95 %-ban azt mondták, hogy őnekik a falujuk szent és ők onnét elmenni nem fognak, ott érzik jól magukat és ott van közösség. Együtt jönnek be dolgozni Pécsre, itt egy brigádban dolgoznak és úgy mennek este haza, hogy még a buszon is együtt vannak. A németeknél már ez a koherencia lényegesen gyengébb. Arra a kérdésre, hogy kiveszi-e a szabadságát vagy nem veszi ki, 4 %-uk úgy válaszolt, hogy egyáltalán nem veszi ki a szabadságát, a németeknél 85 % az aki munkával tölti a szabadságát.

Volt itt egy olyan kérdés Piti elvtárs részéről, hogy Zalaegerszegről, Szekszárdról mi a véleményem? Nagyon fogas kérdés, mert ha a térképre nézünk

teljesen világos, az, hogy Zalaegerszeg és Szekszárd pontosan ellenkező településhálózati, településállományi közegben helyezkedik el. Zalaegerszeg egy tipikusan aprófalvas közegben, környékén sehol egy ipari gócpont. Ugyanakkor Szekszárdnak pedig nemcsak hogy aszimmetrikus a körzete és a Dunához támaszkodik keletről, hanem ott van mellette Bonyhád, tőszomszédságában lévő város zománcgyárával, cipőgyárával, ott van mellette Tolna a maga könnyűipari üzemivel, amelyek a női munkaerőt ilyen szempontból erősen visszafogják. Ennek ellenére a teljesen különböző környezet jóformán ugyanazt produkálta, de fáziseltolódással oly módon, hogy Zalaegerszegen 1956-ban 1 596 volt az ipari ingázók száma, amikor Szekszárdon csak 225 volt. Visszagondolva az 50-es évekre, Zalaegerszeg és Szekszárd nagyjából azonos település-kategória volt, egyaránt olyan tizenötezer fős lakossággal, a pontos szám úgy gondolom nem érdekes. Érdekes viszont az, hogy már az első öt éves tervben odatelepitették a Május 1 Ruhagyárat, az ország egyik legnagyobb vaj-sajtüzemét, odatettek még egy kőolajfinomítót Zalaegerszeg közelébe, műgyantagyárat stb. Szekszárdon ellenben kimaradt ez az iparosítás és csak a hatvanas években indult be. Akkor Szekszárd ugymond utána galoppozott Zalaegerszegnek. De nem is az iparosítás volt Szekszárdon az alapvető, a meghatározó, ami kiderül abból, hogy az ingázókon belül az iparban foglalkoztatottaknak a száma viszonylag mérsékelt, sőt közepes, vagy még az alatti volt. Arról van szó, hogy ezt a megyeszékhelyet valami uton-módon intézményei hálózatának a fantasztikus fölerősítésével Tolna megye méltó központjává építették. Ezáltal egy amerikai gyorsaságu fejlődés ment végbe. Ezt azonban a lakásépítés nem tudta követni, bizonyos mértékig természeti okok miatt sem, mert tudjuk azt, hogy Szekszárdon küszködnek a pince problémával, a csuszamlásokkal, löszsuvadással és agyagsuvadásokkal. Én úgy ítélem meg összességében, hogy valóban egy kicsit magyarázatra szoruló, nem egészséges ez a mérték. Szekszárd jellemzője az is, hogy nagyon nagy távolságról utaznak oda az ingázók. Pont azon okokból, hogy a környékének közséigeiből nagyon intenzíven nem járnak el, a kisebb intenzitásúaknak pedig nagyon nagy a távolsága.

Szólnék még egy-két dologról az ingázás távolságával kapcsolatban. A különböző népgazdasági ágakhoz tartozók ingázási távolsága között nagyon érdekes különbséget lehet látni. A legtávolabbra ingázók a szállítási, hírközlési ágazathoz tartoznak. Miért? Mert nyilvánvalóan ingyen utaznak. A legkisebb távolságról ingáznak be, úgy néz ki a kereskedelemben dolgozók. Ezek inkább már agglomerizációs övezetben helyezkednek el. Tanultabb szakma, összefüggésben lehet ezzel is.

Egy problémámat is elmondanám: én nem tudok mit kezdeni a megyék közötti ingázási statisztikákkal. Azért nem, mert ezek a statisztikák feltételezik azt, hogy a megye az valami munkaerőgazdálkodási egység, pedig nem az, és már eljött volna az ideje annak az utóbbi években, hogy egyeztessék a szomszédos megyék a munkaerőgazdálkodásukat.

A közlekedés problémájával már nem volt időm foglalkozni. Én nem hiszek viszont abban, amit a kolléga mondott, hogy a két Duna hidnak a megépítése átrajzolná valahogyan a budapesti ingázást. Most nem. Igaza lenne a kollégának, ha ezt a kérdést 10-15 évvel előbb teszi föl, vagy még előbb, amikor még az extenzív szakaszban voltunk, amikor ezáltal is még a munkaerő területi újra elosztódási folyamatára kerülhetett volna sor. Ma Budapesten legfőljebb egyetlen egy motívum van, az, hogy az embereket oda csábítják a magasabb keresetek, de végső fokon kialakult szerintem Budapest környékén is az agglomerációban egy eléggé hosszú távunak ígérkező, nagyon kevésbé elmozduló területi struktúra, amelyből már átrendeződni csak valami rendkívüli dolgok révén lehetséges.

A közlekedésnek a szerepe az egyes történelmi fázisokban hallatlanul különböző. Dányi elvtárs migrációról beszélt és nyilvánvaló, hogy ingázásról akkor még kevésbé lehetett szó. Azért nem, mert ingázást csak olyan módon lehet feltételezni, ha valaki erősen kedvezményes jeggyel utazik, márpedig a MÁV először az 1880-as években adott lehetőséget arra, hogy fakitermelési, tehát erdőgazdasági és bizonyos mezőgazdasági dolgozók, cselédség és így tovább, kapjon bizonyos engedményeket, no nem olyan szuperkedvezményeket, mint amit ma élvez a népesség. Csináltam számításokat arra vonatkozóan, hogy a századfordulón és különböző időkben a dolgozó átlagos keresetének hány százalékát tette volna ki az, ha ingázást vállal akár csak 10 km-re. Hihetetlen nagy /18-41/ százalékok jöttek ki!

Nyilvánvaló, hogy ennek a függvényében kell látni az egész ingázási kérdést és ettől ez elválaszthatatlan. Az ingázás prognosztizálásával kapcsolatban egyetlen egy dolog már meg tudja torpedózni a prognózis megvalósulását, ha a kormány egyszerűen betartatja a vállalatokkal azt, hogy a dolgozókra hárítsák át az ingázásnak a költségét. Ez ugyanis ebben az esetben körülbelül 20-30 km-es vonzaskörzeteket engedélyez. Kérdés az is, hogy szubjektív döntéseknek a következménye-e az ingázás. Voltak olyan óvatos, sőt a migrációval kapcsolatban is óvatos ilyen megjegyzések, de hadd mondjam el azt a nagyon konkrét ismeretünket az ingázók köréből, hogy az ingázók között ma körülbelül 20-30 % azoknak az aránya, akik ha úgy tetszik népgazdaságilag nem

indokolt okból ingáznak. Miért nem? Mert nem azért ingáznak, mert a lakóhelyükön a szakmájuknak megfelelő munkát nem kapnak, hanem egyszerűen azért, mert a fiatalok nagy részében meg van az a bizonyos "városi levegő szabaddá tesz" középkori gondolatnak a továbbélése, hogy kontroll alól megszabadulva, személytelenné váljanak a városban. E jelenséget minden szociológiai és egyéb vonzatával együtt kell megítélnünk.

Nekem az a gondom végső fokon, hogy felkészültünk-e az ingázásra? Itt Enyedi elvtársnak a véleményét osztom, és még megerősíteném azzal, hogy én nem hiszem, hogy Magyarországon valaki átgondolta volna a közlekedési hálózat fejlesztését a napi munkaerőmozgás szempontjából.

FÓTI JÁNOS

Röviden az első kérdésre válaszolnék: a budapesti lakóhelyű aktív keresők arányát tekintve az egész számítás egy korábbi koncepción alapult, amely 1980-ban még azt irányozta elő, hogy az aktív keresők száma 2000-ig országosan, mintegy százezerrel növekszik, Budapesten viszont 50-60 ezres visszaesés következik be, tehát Budapest súlyaránya mérsékelten csökken. Az újabb prognózist nem ismerem, országosan azt hiszem kisebb aktív keresőszámot prognosztizálnak, de gondolom, hogy Budapest aránycsökkenése ebben is érvényes lesz.

A második kérdést illetően abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy Kovács Tibor és Enyedi professzor már nagyrészt megválaszolták a kérdést. Ugy érzem, hogy az ingázást valóban mint szükségszerű jelenséget kell felfognunk. Én csak a témakör komplex jellegét próbáltam érzékeltetni, hogy ez gazdasági, szociológiai, társadalmi és egyéb problémáknak az összességét jelenti. Külön kérdés a távolsági ingázás, melynek százalékos aránya nem jelentős, de az érintett dolgozók számára olyan megterhelést jelent, és a gazdaság szempontjából is annyira hátrányos, hogy véleményem szerint következetesen törekedni kellene a visszaszorítására.

Egyetértek Klinger Andrással, nem lehet a külföldre irányuló vándorlás nélkül a belső vándorlást egészen korrekt módon számolni. Erre tettem utalást. Nyilvánvaló, hogy egy-egy megye két népességszámlálás időpontja között jelentkező különözete a megyei születésű népesség száma tekintetében tulajdonképpen tartalmazza a külföldre irányuló vándorlást is. Pontosabban ez a differencia a halandóság, a termékenység és a kivándorlás egyenlege. Mindezt mérlegelve, a belső vándorlás nagyságát és irányait más forrásból még ennyire sem közelíthetjük meg.

A másik kérdésre válaszolva a mai területre is elkészíthető ez a vándorlási mérleg, bár egy gazdasági-társadalmi és vándorlási struktúra némileg mesterséges földrajzi elhatárolását jelentené. Igaza van Klinger Andrásnak, hogy az analfabetizmus, az iskolai végzettség is kapcsolatba hozható a vándorlással.

Szeretnék befejezésül egyetlenegy mondatot fűzni az ingázáshoz. 1870 és 1910 között több mint 50 %-kal nőtt a gyáripari munkásság száma, ingázás nélkül. Tehát volt olyan ipari lokalizáció is, amely nem volt szükségszerűen összekötve, legalábbis a század végéig az ingázással.

ELNÖKI ÖSSZEFOGLALÓ

Nagyon rövid összefoglalót adnék a délutáni ülészakunkról. Már elmondtam a véleményemet az ingázásról, általában a jelentőségéről, hadd tegyem hozzá, hogy az aktív népességnek mintegy egyötöde ingázik. Ez nemzetközi összehasonlításban sem mutatkozik magasnak és én azt hiszem, hogy együtt kell élnünk ezzel a jelenséggel is, egyes hátrányos vonásai ellenére. Nincs értelme szabályos folyamatok visszafordítását tervezni, csupán mert negatív vonásai is vannak, abban a hitben, hogy csak a jót szabad tervezni. Nem minden jelenséget kell egyértelműen jó vagy rossz értékkel ellátni.

Második megjegyzésem Fóti kollégának szól, nagyon érdekes elemzéséhez. Ugy vélem, hogy ahogyan leírta a budapesti agglomeráció ingázási mechanizmusának kialakulását és ami ma is szinte tulnyomóan érvényesül, az inkább az ipari elrugaszkodás /take-off/ állapotának felel meg a városi ingázó gyűrűk kialakulásában. Tehát amikor a kívülről bevándorló, nem annyira tanult munkaerő fennakad az elővárosi gyűrűben és onnan jár be a munkahelyben bővelkedő városokba. Az intenzív fejlettségi szakaszhoz tartozó szuburbanizáció jelensége a középosztálybeli rétegeknek a városközpontból való kiköltözésén alapszik. Ez már azért Budapest körül is létezik. Nem nagyon jelentős, de azért létezik, éppen a budai oldalon Szentendre, Budaörs, Budakeszi esetében. Az ingázási prognózisnál latolgatni kell, hogy a jövőben megváltozhat az ingázásban résztvevők társadalmi szerkezete, ezzel az agglomeráción belüli népesedési sulyok, főleg ha a lakáspiac jelenlegi tendenciái erősödnek.

Végezetül azt szeretném megjegyezni, hogy azok a folyamatok, amelyek átformálják egy-egy régió népesedését, akár demográfiai akár szélesebben társadalmi, szociológiai vonatkozásban, azok hosszantartóak, és ha most szemet szuró néhány apró falu vége, elnéptelenedése, akkor látnunk kell azt is, hogy a folyamatok sok évtizede kezdődtek. Ez éppen Baranyában is jól dokumentálható. Ezért korántsem felesleges azt hiszem prognóziskészítőknek olyan tartós történelmi folyamatok értelmezéséről hallani, mint amit Dányi kollégám mutatott itt be, mert valójában nem lehet arra számítanunk, ha prognózist is készítünk, hogy ugrásszerűen egészen más folyamatok indulnak el valami oknál fogva. A századforduló ipari elrugaszkodásának a vándorlási irányai máig ha-

tó következményekkel jártak - mert hiszen azoknak a területeknek volt demográfiai aktivitása, amelyekre a bevándorlás akár 80 éve irányult - és még a jövőben is hatnak.

Megkérem Monigl Istvánt, hogy foglalja össze a szeminárium tapasztalatait.

Z Á R S Z Ó

Az összefoglaló előtt egy gondolatot szeretnék előrebecsátani. Klinger András érintette a halandóság néhány különbségét az elmúlt években Magyarországon és beszélt arról, hogy a születéskor várható élettartam területi összefüggésben jelentősen eltér az átlagtól. Az eltérések nagyságrendje 3 év körüli értéket is elér, ennél nagyobb a két szélső érték közötti eltérés. Beszélt arról, hogy nemcsak területi, hanem nemek közötti eltérések is igen jelentősek. Én ezen tulmenően egyetlen dologra szeretném felhívni a figyelmet. Tudjuk, hogy nagyon nehéz dolog mérni egy ország népességének az egészségi állapotát, mégis úgy gondolom, hogy azok a mérési módok, melyek a rendelkezésünkre állnak, azok már azt megelőzően is, amit Klinger András elmondott nekünk, világossá tették, hogy a népesség egészségi állapota kedvezőtlen, vagy még ennél is rosszabb.

Azok a különbségek, amelyek a születéskor várható élettartamban vannak, igen nagyok, esetenként nagyobbak, mint ami mondjuk Nagy-Britannia és Albánia között kimutatható egyazon mutatót illetően, s mindez egy ilyen kis országban, ahol a területi különbségek viszonylag nem nagyok. Ezek a különbségek arra intenek bennünket, hogy ne úgy fogalmazzunk, hogy "kedvezőtlen, vagy esetleg annál is rosszabb", hanem világosan mondjuk ki, hogy az 1980-as évtized első felében a magyar népesség egészségi állapota és ebből adódóan a halandóság igen kedvezőtlen. Népesedéspolitikai szempontból ez a körülmény - valószínűleg fenntartva a termékenység meghatározóbb szerepét, tehát azt nem érintve - a legsürgetőbb és a legfontosabb tennivalókat adja számunkra.

A részösszefoglalók lehetővé teszik számomra, hogy a zárszóban kizárólag a legáltalánosabb dolgokat is próbálja összegezni:

- Abból indulnék ki, hogy nagyon érdekes, nagyon színvonalas előadásokat hallgathattunk. Nyílt vita zajlott le. Szándékunknak megfelelően a népesség mozgásának egy bizonyos intervallumában kifejezetten a további feladatokat segítő munka, vita folyt.
- Elsőként az emelném ki, hogy a területi prognózisok fontossága növekszik az új népesedéspolitikai, népesedési helyzetben. Több ok miatt

is növekszik. Növekszik azért, mert teljesen új szituációt jelent az ország népességének jelentős, hosszú távon végbemenő csökkenése. Növekszik azért, mert ez a csökkenés területileg differenciáltan jelenik meg. Növekszik továbbá azért, mert az egész új népesedési szituációt decentralizálja a területre, ahol az a valóságban lezajlik és ezzel módot ad bizonyos mértékig talán hatékonyabb cselekvésre is, mint amire egy központi cselekvési rendszer önmagában alkalmas. Említhetnék még itt az okok között olyan elemeket is, mint a közigazgatási rendszer változása, bizonyos politikai intézményi rendszer-elemek változása. Ezek gondolom már ismertek.

- Leszögezhetjük, szükség van a népességgel foglalkozó, területi-földrajzi indíttatású, demográfiai kiindulású kutatások szervezettebbé, összefogottabbá tételére. Azt is hozzá tehetjük, hogy ezért a legtöbbet a KSH érintett főosztályai, az MTA Regionális Kutatások Központja és a Népeségtudományi Kutató Intézet tehetik. Azt hiszem, kimondhatjuk, nincs szükség tudományos kutatási kapacitások koncentrálására a területi prognózisok, ezen belül a vándorlási hipotézisek jobb megalapozása érdekében, vagy ha szabad ezt magyarázni egy kicsit, akkor azt mondanám, hogy nem erre van szükség, hanem az előzőekre, vagyis a munka, a kutatás normális menetében is elvégezhető.
- A prognózisok bevalásával kapcsolatban kimondhatjuk, hogy 4 év után ezek a prognózisok területi értelemben is és mindazon értelemben és ismérvek szerint, amelyekről tárgyaltunk, beváltak és belátható ideig használhatók.
- Dányi Dezső mint elnök mondott egy általam nagyon fontosnak ítélt gondolatot, amit úgy vélem, általánosítani is lehet a vita alapján. Ez a prognózis további megalapozásának a lehetőségeire és a terveire vonatkozott. Én a mondanivalójával egyetértek, csak kiegészíteném. Ő körülbelül azt mondta, hogy a prognózisok beváltak abban az értelemben is, hogy az a módszertani apparátus és az az adatbázis, amelyekre támaszkodtunk, lényegében rendben van. Lehet javítani és úgy tűnik, hogy kell is javítani, de nincs szükség lényeges, érdemi változtatásra. Nem kell alapvető változtatás az adatbázisban. Nincs ilyenre szükség a módszerekben sem, ugyanakkor lényeges változásra van szükség - és itt lehet tovább fokozni a megalapozottságot - a gondolkodás horizontjában. Tehát abban, hogy a demográfiai kutatások,

amelyek ezt a területet érintik, milyen mértékben veszik figyelembe, képesek-e mérlegelni a társadalmi-gazdasági változásokat, azok egészét, illetve egyes folyamatait. Amit mindehhez hozzáfűznék, az a szakértői becslés, vagy találgatás témához kapcsolódik. Én úgy gondolom, hogy indokolt az, hogy a demográfiai kézikönyvekben a prognózisok fejezet nem tartozik a legmegbecsültebb és a legjelentősebb fejezetek közé. Bizonyos értelemben azonban a prognózis más mint a tudományos kutatás, és hadd mondjam, hogy ebben Klinger Andrásnak minden bizonnyal igaza van. Ő ezt nem mondta ki, én kimondom, hogy a prognóziskészítés nagyon sok demográfián kívüli ismeretanyagot, nagy társadalmi áttekintést feltételezne. Csak ilyen alapon értelmezhető a kutatói intuíción alapuló "művészi becslés", ahol azok a kategóriák, amelyeket a tudományos kutatás használ, nem feltétlenül és belátóan jobbak, mint azok, amelyek a művészet fogalomkörébe tartoznak.

- Ha mind az igaz, amit elmondtunk - különösen a fontosságra vonatkozó dolgokra gondolok - akkor a tudományos kutatás felelőssége nagymértékben növekedett, általában a prognózisokkal és azon belül is a területi prognózisokkal kapcsolatban. Ez azonban nemcsak tudományos, hanem társadalmi felelősség is és ebből úgy érzem, hogy következik a nagyobb nyitottság felelőssége is. Egyszerűen arról van szó, hogy talán nem túl gyorsan, de lehetőleg minél rövidebb idő alatt változtatni kéne azon, hogy az az ismeretanyag, amely alapjául szolgál ennek a kétnapi vitának, az bizony nem sokkal több mint 70-90 ember tulajdona, ilyen részletezettségben. Ezen persze változtatni elsősorban mi tudunk. Többet kell írni, nem feltétlenül nagyon szakszerűen, talán egy kicsit népszerűbben a nyilvánosság részére, a nem szakmai nyilvánosság részére is.

A zárszó második részében olyan megfogalmazásokat használnék, amelyek nem feltétlenül helytállóak a tudományos kutatásban, nem eléggé mérlegeltek, de mentse a mondanivalómat az, hogy ez nem véletlen.

- Elsőként világosan tisztáznunk kell - ez mindeddig nem történt meg -, hogy milyen szükségletek vannak a prognózisokkal szemben, az országos, területi és egyéb prognózisokkal szemben. Ha a Tervhivatal eddigi magatartását vesszük figyelembe, akkor határozott nyomás érvényesül arra, hogy minél részletezettebb, tehát minél több területi egységre kiterjedő prognózis készüljön el. Elég nyilvánvaló, hogy lé-

tezik egy ilyen tervezési típusu igény, ami valószínűleg a tanácsi és a területi tervezésből egyaránt adódik és nem feltétlenül ugyanaz. Utalok itt Kovács Tibor fölvetésére, a településtípusok szerinti megközelítés hiányára. Szeretném elmondani, hogy ez a tervező szervezetnek nem jutott eszébe, és úgy gondolom, hogy ez elsősorban egy nem tanácsi indíttatású tervezési folyamathoz kapcsolódik. Végül az is nyilvánvalónak tűnik, hogy indokolt a tudomány által származtatott prognózisok felvállalása, tehát azoké a prognózisoké, amelyekre utalva Illés Iván itt közvetlenül néhányat felsorolt, úgy mint iskolázottsági, foglalkoztatási prognózis és így tovább.

Világos, hogy vannak a tudományos kutatásnak olyan szükségletei, amelyek nem feltétlenül azonosak az előzőekkel. Példát említenék: ha egy kutatócsoport el akarja készíteni a bűnözés prognózisát, akkor ennek alapvető feltétele egy olyan népességprognózis elkészítése, amelyik a bűnözés területi jellemzőivel adekvát. Hangsúlyozni szeretném, hogy ez néhány olyan gondolat, ami nem jelenti a szükségletek világos felmérését. Föl kell mérni, rögzíteni kell őket és úgy tűnik, ennek alapján a prognózisok készítésében néhány dolgot sztenddé kell tenni, másoktól mereven el kell zárkozni. Én ide értem azoknak a prognózisoknak a készítését, amelyekre nyilvánvalóan általános igény merül fel. Mitől kell elzárkozni? Mereven el kell zárkozni attól, hogy az egyes területi egységek igényeire prognózisokat készítsünk. Ha rendelkezésünkre áll egy olyan prognózis, amelyik elszámol az ország népességével, akkor teljesen indokolatlan olyan prognózisokat készíteni, amelyek egyszer Budapestet, azután Hódmezővásárhelyet, azután egy megyét vizsgálnak meg, aminek az összegeként mindenképpen létrejön egy igen kedvező változás a magyar népességben, hiszen így végül inkább 12-14 millióan lennének, mint tíz millióan. El kell zárkozni attól, hogy a tervezés központi szervei számára ilyen vizsgálati prognózisokat készítsünk. Ezek ötletszerűen föl-föl merültek korábban is. Persze, ha valaki csinálni akarja, akkor csinálja, de bennünket hagyjon békén. Úgy gondolom, hogy oda kell adni az adatbázist, a módszereket - s megismétlem - s aki akarja, csinálja. El kell zárkozni attól is, hogy a tudományos kutatás megrendelésre szállítson prognózisokat. Akkor készítsünk külön, azaz további prognózisokat, ha ez a közös munkát jelenti. Én például el tudom képzelni, hogy a bűnözési prognózisban is egy közös munka folyik, de teljesen nyilvánvalóan elfogadhatónak tartom ezt például a lakosság egészségi állapotának az esetében.

- A következő problémakör amit érinteni szeretnék, sokszor felmerült, ez az Országos Tervhivatallal való együttműködés kérdése. Én nem értek egyet azokkal, akik azt mondják, hogy együtt kell gondolkodni. Nem kell együtt gondolkodni. Mondjuk ki világosan, ne féljünk tőle! Az eddigi tapasztalataim nem azt mutatják, amit Klinger András nem mert kimondani, azt a bizonyos számot, hogy mennyi haszon jött ki ebből, ugye ő a nullára gondolt, ha jól értettem. Nem, ennek a számnak minusz előjele van. Kifejezetten zavarta a munkát az "együtt gondolkodás". Ugy gondolom, hogy a Tervhivatalra most minden pejorativ jelző nélkül az jellemző, hogy alkalmas mint apparátus, tudományos eredmények integrálására, de nincs késztetése arra, hogy részt vegyen tudományos értékű termékek előállítására irányuló folyamatos erőfeszítésekben. Nem az egyes emberekről van szó, akik erre képesek, vagy nem képesek az apparátuson belül, hanem az apparátusnak más a funkciója. Ha viszont ez nem is várható el, akkor nem kell várni és nem kell szégyellni ezt világosan kimondani.

A másik oldalról úgy tűnik, ha igaz az amit elmondtunk, Dányi Dezsőt idézve, akkor a prognózisaink megalapozottságához feltétlenül növelni kell annak az ismeretanyagának a mennyiségét, amivel rendelkezünk, aminek a forrása nagyrészt az Országos Tervhivatal és a területi tervezés környéke, de a hozzájutás módja az nem együtt gondolkodás, hanem egy kutatási folyamat.

- Egy nagyon régi vitához kapcsolódó gondolat lényege az, hogy sávban adjuk meg a területi prognózisokat. Tehát ne azt az eljárást kövessük, amit az országos prognózisoknál, hanem adjunk meg egy sávot.

- Tegyük lehetővé azt, hogy sokszinűbbé váljon az egész területi prognosztizálás. Miért ne segíthetné elő a demográfiai kutatás azt, hogy a kistérségek prognózisai, a különböző modellek kidolgozása azoknak a tudományos műhelyeknek a bázisán készüljön, amelyek közé én odasorolnám például a megyék egy jelentős hányadában, a KSH kirendeltségeit is, vagy részlegeit. Nyugodtan elkészíthetők ilyen prognózisok ezeken a bázisokon. Ezek csak haszonnal járhatnak.

Mindezek a kutatások, tehát az a sokszinűség, amiről beszéltem, hozzájárulhat a cselekvés fokozottabb megalapozásához, de nem zárja ki, hogy lehessen egy olyan országos területi aggregáltságú népességi prognózissal dolgozni, amelyiknek a végösszege 1984-ben 10 700 000 vagy 10 650 000, tehát egyezik a valósággal és az országos prognózis eredményével, és nem kétmillióval több.

- Hívjuk fel a figyelmet nagyon világosan Budapest és az agglomeráció, de különösen Budapest gyökeresen megváltozott helyzetére az ország új népesedési helyzetében. Az ország népessége csökkenésének körülményei között én rendkívül lényeges kérdésnek tartom azt, amit Enyedi György fölvetett: az a városfejlesztési stratégia, ami Budapesten az utolsó 50, talán 60 évben érvényesült, belátható időn belül tarthatatlanná válik, vagy deformációkhoz vezethet. Nem lehet kizárni, figyelmen kívül hagyni, hogy egy kilenc és fél millió lakosú országban, vagy egy kilenc milliós országban kétmillió főváros van. Az ezzel kapcsolatos problémák csak egyetlen módon háritathatók el, ha tudomásul veszi a főváros, mint egy jelentős tervező egység, hogy végig kell gondolnia, tartható-e a stratégia, amelynek alapján fejlődött vagy sem és mérlegelnie kell, hogy például Bécs városának néhány évtized alatti tapasztalatai - itt tartósan csökkent a népesség - mennyire használhatók fel idehaza és mennyire nem.
- Összefoglalóm második részének végén néhány olyan témára hívnám fel a figyelmet, amiről a szemináriumon nem volt szó. Nem beszéltünk a területi prognózisok időtartamáról, noha az érdemben vitatható. Nem beszéltünk ezeknek a részletezettségéről, a készítés és a közreadás részletezettségéről. Nem beszéltünk a területi népességprognózis beválásának a kritériumairól és arról, hogy egy területi egységekből aggregált országos prognózis mikor kérdőjeleződik meg, milyen és hány területi egység milyen beválása esetén.

Befejezésképpen úgy gondolom, mindannyiunk nevében elmondhatom, hogy a munkánkat kiváló körülmények között végezhattük és ugyancsak mindannyiunk nevében köszönetet mondhatok azoknak, akik ezeket a feltételeket megteremtették, közöttük is mindenekelőtt a TIT Pécssett dolgozó munkatársainak és a Regionális Kutatások Központja közreműködő munkatársainak.

M E L L É K L E T

A SZEMINÁRIUM ELŐADÓI ÉS A VITA RÉSZTVEVŐI

Bies Klára	tudományos főmunkatárs témacsoportvezető Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
Daróczi Eta	tudományos munkatárs Regionális Kutatások Központja Regionális Tudományos Osztály Budapest
Dányi Dezső	nyugalmazott tudományos tanácsadó Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
Elmerné Turi Magdolna	osztályvezető-helyettes Központi Statisztikai Hivatal Baranya megyei Igazgatóság
Enyedi György	főigazgató Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja
Erdősi Ferenc	tudományos főmunkatárs Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja
Farkas János	egyetemi tanár Budapesti Műszaki Egyetem

Fóti János	osztályvezető-helyettes Központi Statisztikai Hivatal Népesedésszatisztikai Főosztály
Hablicsek László	tudományos munkatárs témacsoportvezető Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet
Illés Iván	osztályvezető Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézet
Kamarás Ferenc	osztályvezető-helyettes Központi Statisztikai Hivatal Népesedésszatisztikai Főosztály
Katona Tamás	főosztályvezető Állami Népszámlányintézet Hivatal
Klinger András	főosztályvezető Központi Statisztikai Hivatal Népesedésszatisztikai Főosztály
Korompai Attila	tudományos munkatárs Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Népgazdasági Tervezési Intézet
Kovács Tibor	főosztályvezető-helyettes Központi Statisztikai Hivatal Területi Statisztikai Főosztály
Kozma Tamás	osztályvezető Oktatáskutató Intézet
Lakatos Miklós	csoportvezető Központi Statisztikai Hivatal Népesedésszatisztikai Főosztály

Langerné Rédei Mária	tudományos főmunkatárs Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
Monigl István	tudományos tanácsadó igazgató Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet
Novák Zoltán	igazgató Központi Statisztikai Hivatal Baranya megyei Igazgatósága
Szirmai Viktória	egyetemi adjunktus MSZMP Politikai Főiskola Szociológiai Tanszék
Tatai Zoltán	docens MSZMP Politikai Főiskola
Tóth Tibor	egyetemi docens főigazgató Pécsi Egyetemi Könyvtár
Valkovics Emil	tudományos tanácsadó Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézet

MEGHÍVÓ

A TIT Demográfiai-Szociológiai Választmánya,
az MTA Regionális Kutatások Központja és
a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete

tudományos szemináriumot rendez

Pécsett

1984. április 25-26-án

A NÉPESSÉG TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE ÉS MOZGÁSA
cimmal.

A rendező szervek tisztelettel meghívják Önt és
kérik, hogy a szeminárium munkájában aktívan
vegyen részt.

A tanácskozás helye:

A TIT Bartók Klubja, Pécs, Janus Pannonius u.11.fszt.

P R O G R A M

Április 25-én, szerdán

9h Megnyitó: PITI ZOLTÁN

Elnököl: KLINGER ANDRÁS

Előadók:

- MONIGL ISTVÁN: A területi népességprognózisok kidolgozásának helyzete, problémái
- BIES KLÁRA: A vándorlási hipotézisek megalapozhatósága
- KOVÁCS TIBOR: A népesség területi mozgásának főbb jellemzői az elmúlt 30 évben és valószínű jövőbeni vonásai
- ILLÉS IVÁN: Nép gazdasági tervezés és területi népességprognózisok

10²⁰ Szünet

10⁴⁰ Vita

12⁰⁰ Elnöki zárszó

- . -

14 órától elnököl: MONIGL ISTVÁN

Előadók:

- DARÓCZI ÉTA: Népességvándorlás az európai országokban
- HABLICSEK LÁSZLÓ: Az 1981-2000 közötti időszakra szóló területi népességprognózisok kidolgozásának módszertani tapasztalatai
- L.RÉDEI MÁRIA: Kistérségek népességelőrejelzéseinek egyes módszerei és lehetőségei
- NOVÁK ZOLTÁN: Kísérlet a megyénél kisebb területi egységek népességelőrejelzésére Baranya megye példáján

15²⁰ Szünet

15⁴⁰ Vita

17⁰⁰ Elnöki zárszó

- . -

Április 26-án, csütörtökön

8 óra 30 perctől elnököl: DÁNYI DEZSŐ

Előadók:

- VALKOVICS EMIL: Gondolatok a területi népesség-előreszámítások hipotézisrendszerének kialakításáról
- JÓZAN PÉTER: Területi halandósági hipotézisek
- KAMARÁS FERENC: Területi termékenységi hipotézisek
- KATONA TAMÁS: ÁNH-adatbázis és területi népességprognózisok

- 9⁵⁰ Szünet
- 10¹⁰ Vita
- 11³⁰ Elnöki zárszó
- . -

13 órától elnököl: ENYEDI GYÖRGY

Előadók:

- ERDŐSI FERENC: Ingavándorforgalom a Dél-Dunántúlon
- FÓTI JÁNOS: Az ingázás prognosztizálásának feladatai és lehetőségei
- DÁNYI DEZSŐ: Belső vándorlás a XIX. sz. második felében

- 14⁰⁰ Szünet
- 14¹⁰ Vita
- 15¹⁰ A tudományos szemináriumot összefoglalja
ENYEDI GYÖRGY

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávu kiemelt kutatási fő irány /1982-1985/.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet távlati tevékenységének irányelvei /1982-1990/.
2. Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. A sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota /Előzetes tájékoztató/.
4. A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése /Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának/.
5. A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. A területi népességprognózisok előkészítése.
7. MTA Demográfiai Bizottság: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban /1872-1873/.
10. A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. Társadalmpolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. Születési súly és születési hossz standard az 1973-78. évben élveszületett újszülöttek adatai alapján /magyar, angol és orosz nyelven/.
13. Fiatalkori terhesek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Területi népességelőreszámítás 1981-2001.
16. Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981-2001. /Előzetes változat/
17. Társadalmi-demográfiai prognózisok. A Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17-18.
18. A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre /angol nyelven/.
19. Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései, egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.

Р Е З Ю М Е

Демографическо-социологический комитет Общества по популяризации научных знаний, Центр региональных исследований Венгерской академии наук и Исследовательский институт по демографии Центрального статистического управления организовали семинар под названием "Региональное размещение и движение населения" в апреле 1984 г. На семинаре статистики, научные исследователи и специалисты планирования, занимающиеся региональным размещением населения, изменением регионального размещения, а также прогнозом определяющего его процессов, обсуждали совместно достигнутые до сих пор результаты проведенных по данной тематике работ, теперешнее положение сотрудничества и главным образом как можно более надежно, чем до сих пор, оценить будущее региональное размещение населения Венгрии, процессы внутренней миграции населения, влияния экономических и социальных явлений и процессов, определяющих объем и направление миграции.

Научный семинар обсудил подробно на четырех заседаниях диспута характеристики региональных движений населения, возможности и условия развития прогностической работы. Первое заседание занималось общими и теоретическими вопросами тематики. Доклады суммировали положение, проблемы составления прогнозов населения по территориям; изучали возможность теоретического обоснования гипотез по миграции, процесс, причины и вероятные будущие характеристики движения населения последних трех десятилетий, исследовали корреляции между прогнозами населения и планированием народного хозяйства, задачи развития их настойчивого сотрудничества. Докладчики второго заседания изложили в методологическом приближении возможности решения прогнозов, изучая также и возможности методического решения децентрализованных, составленных на месте прогнозов. Темы третьего заседания занимались вопросами необходимых элементов составления прогнозов, создания системы гипотез, разработки гипотез по плодовитости и смертности, а также возможностями использования базы данных государственной регистрации населения. Наконец, на четвертом заседании диспута обсудили

лись вопросы детального анализа маятникового движения и внутренней миграции, методологические возможности их перспективного исчисления.

Материал 15 докладов был раскрыт докладами, которые изложили миграцию населения европейских стран или внутреннюю миграцию Венгрии в XIX. столетии с точки зрения исторической статистики.

На семинаре, характеризуемом как очень живой и многосторонний форум диспута, создалось единое мнение по ряду основных вопросов или по крайней мере разные взгляды значительно приблизились друг к другу. Не было оспоримым, что прогнозы по населению и в их пределах региональные прогнозы являются очень важными и их значение постоянно увеличивается в теперешнем демографическом положении, кроме того, что на тех, которые составляют и используют прогнозы, возлагается не только профессиональная научная, но и общественная ответственность.

Было установлено, что дальнейшее увеличение обоснованности прогнозов не требует в первую очередь развития примененного методологического аппарата и использованной базы данных, но того, чтобы демографическое исследование могло взвешивать более тщательно, более глубоко и более комплексно социо-экономические изменения, оказывающие действие на явления народонаселения и характерные процессы этих изменений.

В результате диспута показалось ясным, что демографическое научное исследование должно и может "стать более открытым" и в нескольких отношениях. С одной стороны, наука готова принять на себя и составление "произведенных прогнозов", например, прогнозов по занятиям, уровню школьного образования, типам населенных пунктов и т.п. С другой стороны, демографическое исследование не желает закрыться в рамках отдельного базисного учреждения; оно поддерживает составление разных моделей, разработанных на базе других научных мастерских, включая и работу научных и статистических организаций в провинциальных центрах, которые при соответствующей профессиональной обоснованности могут показаться полезными. Кроме того исследование должно увеличить количество используемого ими запас социо-экономических знаний, но это не должно означать совместное мышление итеративного характера, но самостоятельную оценку информации.

В связи с этим преобладающее большинство участников диспута

поддерживало принцип и необходимость свободы от воздействия и независимости научного исследования и считало правильным, чтобы ответственность практических планировщиков выразилась в том, каким образом и в какой мере они используют результаты научных прогнозов при своей работе по народнохозяйственному и региональному планированию по всей стране и на региональном плане. Основной целью нашего тома, содержащего весь материал докладов и диспута научного семинара, считается сделать доступными и используемыми и для профессиональной общественности в широком смысле результаты обмена мнениями, проведенного для развития работ по составлению прогнозов.

Summary

The Demographic and Sociological Committee of the Society for Popularization of Scientific knowledge, the Center for Regional Research of the Hungarian Academy of Sciences, and the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office organized a joint Seminar on the regional location and the territorial mobility of the population, in April, 1984. The aim of the Seminar was to provide an opportunity for statisticians, researchers and planning experts to discuss the problems of regional location and territorial mobility of the population, as well as the projection of processes determining these phenomena, through presenting current results and cooperation, and to discuss methods of more precise estimation of future trends and of the effect of economic and social factors influencing the territorial location of the population.

The characteristic features of territorial mobility and the improvement of prognoses were discussed in four sessions. The first session dealt with general theoretical aspects of the problem. The lectures summarized the problems and the results of regional population projections; the theoretical bases of the assumptions concerning migrations; population trends in the last 30 years and possible future trends; examined the linking of population projections and economic planning, the development of consistent cooperation in this field. The lectures of the second session treated the methodological aspects of projections, including the methodology of decentralized local projections. The third session dealt with the fertility and mortality assumptions of projections and with the possibilities of using the data base of the population register. Finally, in the fourth session, lectures analysing and forecasting commuting and internal migration were presented. Some of the papers dealt with migration in other European countries and with 19th century internal migration from a historical statistical aspect.

The lively discussion concluded in a uniform standpoint in several questions, or at least brought the different views closer. There was no debate on the increasing importance of population projections, and within these regional projections, and on the responsibility resting on experts preparing and using these projections. It was accepted that the improvement of projections can be attained through a sounder,

deeper and more complex consideration of economic and social processes, and not primarily through the development of the methods and data base of projections.

It became clear that a certain openness was both possible and necessary in demographic research. This means that on the one hand demographic research is able to provide secondary projections e.g. in the field of employment, education etc., on the other hand demographic research should not be done within the framework of one basic institute, models constructed in other scientific institutions, including regional scientific and statistical organizations should be supported, as these results could be very useful if they are well founded. It is also necessary that the research should increase the quantity of knowledge, but this should involve a separate evaluation of information, rather than a kind of iterative joint.

The majority of the participants in the discussion supported the principle of independence of scientific research and thought that the responsibility of both central and local planners should emerge in the way and extent they make use of scientific projections in the course of planning.

The primary aim of publishing the lectures and the discussions of the Seminar is to present the results to a broader expert circle, in order to improve the quality of projections and forecasts.

Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős vezető: Kecskés József igazgató
Nyomdauzem: 85-5845-10
Formátum: B/5 Terjedelem: 24,5 /A/5/ iv